ՇՆՈՐՀԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

ԵՕԹԸ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ ԵՕԹԸ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ
1977

REL-T
GALS
1977

ՀՈԳԵՒՈՐ ՍՆՈՒՆԴ ՄԵԾ ՊԱՀՔԻ ԱՌԹԻՒ

ԵՕԹԸ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ ԵՕԹԸ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ

Խորհրդածութիւն եւ Մեկնաբանութիւն
Յայտնութեան Գրքի
Առաջին երեք գլուխներու մասին.
Ու այնտեղ տրուած պատգամներուն
կիրարկումը մեր առօրեայ կեանքի՛

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Եօթը պատգամները, որոնց մասին կը ձեռնարկենք գրել, կը գտնուին ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐՔ–ին մէջ: Ուստի նախ ծանօթացնենք գիրքը:

Աստուածաչունչի վերջին գիրքն է, որ կը խօսի աշխարհի պատմութեան վերջին դէպքերու մասին՝ հոգեւոր ակնոցով դիտուած: Հեղինակին անունը գրուած է Գրքին սկիզբը– Յովհաննէս: Աւանդութիւնը եւ ներկայ ուղղափառ սուրբգրախօսութիւնը կը նոյնացնեն զայն Յիսուսի 12 Առաքեալներէն Յովհաննէս Զեբեդեան Առաքեալի հետ, որ գրած է նաեւ չորրորդ Աւետարանը· իր անունով Նոր Կտակարանի մէջ կան նաեւ երեք մանր թուղթեր, նամակաձեւ գրուածներ:

Յայտնութեան Գիրքի գրութեան վայրը կը նկատուի Պատմոս կղզին, որ Եգէական ծովի փոքր կղզիներէն մէկն է, Փոքր Ասիոյ եզերքէն չուրջ 60 քիլօմեթր ներսօք, Մենտերէս գետի բերանին դիմացը: Յովհաննէս Առաքեալ այս կղզին աքսորուած էր, «Վասն Բանին Աստուծոյ եւ Վասն վկայութեան Յիսուսի»· այսինքն Աստուծոյ խօսքը քարոզած եւ Յիսուսի մասին վկայութիւն տուած ըլլալու յանցանքով: Իսկ գրութեան ժամանակը կը նկատուի, ներքին տուեալներու վրայ հիմնուելով, Ա· դարու վերջին տասնեակը, Դոմետիանոս կայսեր օրով, որ Ներոնէն յետոյ երկրորդ մեծ հալածիչը եղած է քրիստոնեաներու:

Եկեղեցիի հայրերու կողմէ, յատկապէս արեւելքի մէջ, երկար ատեն վէճի նիւթ եղած է, թէ պէ՞տք էր առնել զայն Նոր Կտակարանի կանոնին մէջ, թէ ոչ: Այնպէս որ մինչեւ Ե· դար այս հարցը վերջնական լուծում չէր ստացած: Այդ իսկ պատճառով Յայտնութեան գիրքը մաս չէր կազմած ասորական Փեշիթթա կոչուած թարգմանութեան, որմէ կատարուեցաւ հայերէն առաջին «փութթանակի» թարգմանութիւնը· ոչ ալ կը գտնուէր այն ընտիր յունական օրինակին մէջ, զոր Կ· Պոլիսէն վերադարձող մեր ուսանող վարդապետներ բերին, եւ որուն վրայէն վերասրբագրութեան ենթարկուեցաւ նախապէս թարգմանուածը: Եւ հետեւաբար Ե· դարուն թարգմանուած մեր գրաբար Աստուածաչունչին մէջ չկար Յայտնութեան Գիրքը: Եւ այս իսկ պատճառով այս գիրքէն ոչ մէկ հատուած կը կարդացուի մեր եկեղեցիին մէջ: Եթէեն սակայն ընդհանրական եկեղեցին, թէ՛ արեւմուտքի եւ թէ՛ արեւելքի մէջ, ընդունեց զայն Նոր Կտակարանի կանոնի մէջ իբրեւ ներչնչեալ՝ եւ Առաքելական հեղինակութիւն ունեցող գիրք· եւ հետեւաբար Ներսէս Լամբրոնացին, Տարսոնի –Թարսուս– մեծանուն Արքեպիսկոպոսը, հայերէնի վերածեց զայն, 12–րդ դարուն վերջերը, որմէ յետոյ միայն Ս· Գրոց կանոնին մէջ իր տեղը գրաւեց այս գիրքը նաեւ մեր մէջ:

Գիրքը կը բաժնուի երկու գլխաւոր մասերու: Առաջին մասը, որ կը բաղկանայ Ա, Բ եւ Գ գլուխներէ, նամակաձեւ յորդորական գրութեան չարք մըն է, ուղղուած Եգէականի չրջանի ԵՕԹԸ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒՆ: Իսկ երկրորդ մասը կ'ընդգրկէ մնացեալ 19 գլուխները, որոնք, հրաչալի եւ խորհրդաւոր տեսիլքներու յայտնութենական չարք մը կը ներկայացնեն: Մեր գրութեան վերնագրի ԵՕԹԸ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐԸ կը գտնուին առաջին մասին Բ եւ Գ գլուխներուն մէջ: Իսկ առաջին գլուխը կերպով մը ներածութիւն է թէ՛ այս երկու գլուխներուն եւ թէ ամբողջ գրքին. ուստի մենք յարմար դատեցինք թարգմանաբար յառաջ բերել զայն իբրեւ յառաջաբան Յայտնութեան Գրքին ընդհանրապէս եւ ԵՕԹԸ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐՈՒՆ մասնաւորաբար:

ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐՔԻ ՆԵՐԱԾԱԿԱՆԸ ԻՆՔՆ ԻՐ ՄԱՍԻՆ
Ա. Գլուխ

Յիսուսի Քրիստոսի ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆԸ, զոր Աստուած տուաւ Անոր –Յիսուսին– որպէսզի ցուցնէ իր ծառաներուն, թէ ինչ պիտի պատահի չուտով. ու այդ ըլլալիքը ծանուցանեց ղրկելով իր հրեշտակը իր Յովհաննէս ծառային, որ վկայութիւն տուաւ Աստուծոյ խօսքին, Յիսուս Քրիստոսի՝ եւ իր բոլոր տեսածներուն մասին: Երանի անոր որ կը կարդայ մարգարէական այս խօսքերը. երանի նաեւ անոնց, որոնք կը լսեն ու կը պահեն ասոր մէջ գրուածները, որովհետեւ –ըսուածներուն կատարման– ժամանակը մօտեցած է:

Յովհաննէսէն՝ եօթը եկեղեցիներուն, որոնք կը գտնուին Ասիա (կոչուած նահանգի մէջ) չնորհք եւ խաղաղութիւն ձեզի, Անկէ որ է, որ էր եւ որ պիտի գայ, եւ եօթը հոգիներէն, որոնք Անոր աթոռին առջեւ կը կենան, եւ Յիսուս Քրիստոսէն, հաւատարիմ վկայէն, որ անդրանիկն է մեռելներէն (յարութիւն առնողներուն) եւ իշխանը երկրի թագաւորներուն: Նա որ սիրեց զմեզ, եւ ազատագրեց մեզ մեր մեղքերէն իր արիւնովը. Նա որ վերածեց մեզ թագաւորութեան մը, որպէսզի ծառայենք իբրեւ քահանաներ իր Աստուծոյն եւ Հօրը: Անոր փառք եւ զօրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն:

Ահաւասիկ կուգայ ամպերուն վրայ: Ամէն աչք պիտի տեսնէ զայն. նաեւ անոնք, որ խոցեցին զայն. եւ երկրի բոլոր ազգերը ողբ ու կոծ պիտի բարձրացնեն Երբ տեսնեն Անոր գալուստը: Այո, արդարեւ այդպէս պիտի ըլլայ: Ամէն:

Ես եմ Ալֆա եւ Օմեկա –սկիզբը եւ վերջը– կ'ըսէ Տէր Աստուած, որ է, եւ որ պիտի գայ· Ամենակալը:

Ես Յովհաննէս, ձեր եղբայրը եւ մասնակիցը նեղութեան, արքայութեան եւ համբերութեան, որոնք մեր բաժինն են Յիսուսի հետեւորդ եւ հաւատացող ըլլալնուս համար, Պատմոս կոչուած կղզիին վրայ էի, Աստուծոյ խօսքը քարոզած՝ եւ Յիսուս Քրիստոսի մասին վկայութիւն տուած ըլլալուս համար: Կիրակի օր մրն էր, երբ լեցուեցայ Հոգիով ու թիկունքիս կողմէն զօրաւոր ձայն մը լսեցի չեփորի ձայնին պէս, որ կ'ըսէր ինծի· «Ես եմ Ալֆա եւ Օմեկա –Սկիզբը եւ Վախճանը· գրէ բոլոր տեսածներդ գրքի մը մէջ եւ դրկէ եօթը եկեղեցիներուն, որոնք կը գտնուին Եփեսոս, Իզմիր, Պէրգամոն, Թիւատիր, Սարդիկէ, Փիլատէլփիա, եւ Լաւոդիկէ»:

Ու ես եաեւ դարձայ տեսնելու թէ ո՞րմէ կուգար այս ձայնը· ու երբ դարձայ տեսայ եօթը ոսկեղէն ճրագարաններ· ու եօթը ճրագարաններու մէջ մէկը կար Մարդու Որդիի նման, որ պճղնաւոր –մինչեւ ոտքերը հասնող– պատմուճան մը հագած էր եւ ոսկեղէն գօտի մը կապած էր իր կուրծքին: Իր մազերը՝ սպիտակ ասրի –բուրդի– եւ ձիւնի պէս ճերմակ էին· Եւ Անոր աչքերը կրակի բոցի պէս էին· իր ոտքերը հնոցի մէջ հրաչէկ դարձած պղինձի պէս էին· իսկ իր ձայնը նման էր ահագնադղորդ ջուրերու ձայնին: Եւ իր աջ ձեռքին մէջ ունէր եօթը աստղեր· եւ իր բերանէն երկսայրի հատու սուր մը կ'ելլէր· եւ Անոր երեսը կը ճառագայթէր հզօր արեգակի մը նման:

Երբ տեսայ զԱյն, անոր ոտքերուն ինկայ մեռելի մը պէս· Բայց Ան իր աջ ձեռքը վրաս դրաւ ու ըսաւ· «Մի վախնար, ես եմ Սկիզբը, ու ես եմ Վախճանը· Ես եմ յաւիտենապէս ապրողը, ես թէեւ մեռայ բայց այժմ կ'ապրիմ յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն: Ձեռքիս մէջ են մահուան եւ անդենական կեանքի փականքները: Գրէ տեսածներդ, ինչ որ պիտի պատահի ներկայ ժամանակներու մէջ եւ ինչ որ պիտի պատահի ապագային: Եօթը աստղերը, զոր տեսար աջ ձեռքիս մէջ, եւ եօթը ոսկի ճրագարանները՝ խորհուրդաբար եօթը եկեղեցիներու հրեշտակներն են· ու եօթը ճրագարանները եօթը եկեղեցիներն են»:

ԵՕԹԸ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐՈՒՆ ԻԲՐԵԻ ՅԱՏԱԿ ԾԱՌԱՅՈՂ ԵՐԿՈՒ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մեր յիշելիք պատգամներուն իմաստը եւ կարեւորութիւնը լաւ ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ երկու իրականութեանց, որոնք յատակը կը կազմեն ասոնց եւ ամբողջ Ցայտնութեան գիրքին: Որոնք միաժամանակ զսպանակը եղած են նման Գիրքի մը գրուելուն: Այս երկու իրականութիւնները թէեւ իրարու հակադիր երեւոյթներ են, բայց սերտօրէն կապուած են իրարու: Անոնցմէ մէկը կը տիրապետէ Քրիստոնէական եկեղեցիին մէջ. իսկ միւսը՝ Հռովմէական կայսրութեան եւ հեթանոս ընկերութեան մէջ:

Քրիստոնէական եկեղեցին, Առաջին դարու վերջին տասնամեակին, այսինքն Ցայտնութեան Գրքի գրութեան ժամանակ, արդէն իսկ արմատ բռնած կրօնական ընկերային դրութիւն մըն էր Հռովմէական կայսրութեան մէջ: Թէեւ մէջտեղ եկած էր Հրէաստանի մէջ, իբրեւ կատարելագործումը հրէական կրօնքին, եւ իբրեւ իրականացումը Անոր Մեսիական ակնկալութեանց: Թէեւ Անոր առաջին հետեւորդները եւ Առաքեալները ամբողջութեամբ հրեաներէ բաղկացած էին, բայց առաջին դարու վերջաւորութեան արդէն իսկ իր պորտակապը գրեթէ խզած էր հրէական կրօնքին եւ ժողովուրդին հետ, եւ դարձած էր ինքնուրոյն եւ ընդհանրական կրօնական նոր չարժում մը, որուն անդամներուն ջախջախիչ մեծամասնութիւնը արդէն հեթանոսական չրջանակներէ եկող հաւատացեալներէ բաղկացած էր:

Արդարեւ Հռովմէական կայսրութեան մաս կազմող մեծ ազգութիւնները, ամէն կրօնքէ եւ ամէն ցեղէ, ամէն մշակոյթէ եւ ամէն ժողովուրդէ, եւ ընկերային բոլոր խաւերէ եկած յարած էին այս նոր կրօնքին եւ կազմած էին սերտօրէն միատարր հաւաքականութիւն մը: Քրիստոնեայ ըլլալ չէր նշանակեր երբեք հին կրօնք մը փոխանակել համաչափ նոր կրօնքի մը հետ, նման մարդու մը որ իր բնիկ ու տեղական տարազը կը փոխանակէ նոր եւ արդիական տարազով մը: Ոչ: Այլ փոփոխութիւնը հիմնական եւ հոգեկան էր. ամբողջական կերպարանափոխութիւն մըն էր, ուր հինը միանգամընդմիշտ մէկդի նետուած էր իբրեւ սուտ, սխալ եւ հոգեվնաս դրութիւն մը. իսկ նորը որդեգրուած էր իբրեւ վերածնունդ, իբրեւ ամբողջական վերանորոգութիւն. ուրիշ բառով իբրեւ հոգեկան փրկութիւն: Նոր կրօնքին մէջ մարդիկ գտած էին նոր ոյժ, նոր ներքին խաղաղութիւն, նորզօրութիւն եւ նոր իմաստութիւն մը:

.Փոխուած էր հիմնովին իրենց աշխարհայեացքը. այսինքն խորհելու, զգալու եւ ապրելու կերպը: Աշխարհը դիտելու դատելու եւ արժեւորելու նոր չափանիշներու տիրացած էին: Հակառակ որ այս ընկերութեան անդամները կուգային այլազան ազգերէ, տարբեր մշակոյթներէ եւ ընկերային զանազան խաւերէ, այսու հանդերձ վերածուած էին միատարր նոր ժողովուրդի մը, հոգեւոր մեծ ընտանիքի մը՝ ուր ամէն ոք իրարու եղբայր ու քոյր կը զգայ, իբրեւ մէկ եւ նոյն երկնաւոր Հօր որդեգրեալ զաւակները. իբրեւ նոյն Փրկչի արեամբ եւ զօրութեամբ փրկանաւորեալներ եւ իբրեւ նոյն ոգին ունեցող ու նոյն Հոգին ստացած հաւատաւոր մարդեր, որոնք սահմանուած էին մէկ եւ նոյն յաւիտենական երջանիկ ճակատագրին: Այս իսկ պատճառով չեչտուած ձեւով անջատուած էին իրենց շրջապատի հեթանոս ընկերութենէն. մասնակից չէին անոնց խրախճանքներուն, թատրոններուն եւ տօներուն: Ունէին իրենց ուրոյն պաշտամունքները, հաւաքոյթները եւ տօները:

Պետութեան հանդէպ իրենց ըմբռնումն ալ փոխուած էր: Թէեւ խաղաղ եւ օրինապահ քաղաքացիներ էին. սակայն երբ երկրին օրէնքները կամ հրահանգները կրօնական բնոյթ կը կրէին՝ բացայայտօրէն դէմ կը կենային անոնց: Կրօնական մարզին մէջ իրենք զիրենք կը նկատէին քաղաքացիները ուրիշ թագաւորութեան մը, զոր կը կոչէին Աստուծոյ կամ երկինքի թագաւորութիւն, որ ունէր իր ուրոյն օրէնքները, որոնց ամբողջական հպատակութիւն յայտնած էին անոնք: Ունէին իրենց յատուկ կրօնական վարչական դրութիւնը, իր իշխաններով եւ պաշտօնեաներով– եպիսկոպոսներով ու երէցներով: Իրենց Տէրը եւ Ջօրագլուխն էր Յիսուս Քրիստոս, Աստուծոյ Որդին, որ Աստուածային զօրութեամբ լիազօրուած էր: Անոր իշխանութիւնը տիեզերական էր: Ան ոչ միայն Փրկիչ էր, այլ նաեւ թագաւոր ու դատաւոր: Ու իր դատաստանը վերջնական խօսքն էր, որ կը վճռէ մարդերու ու ազգերու ճակատագիրը: Բոլոր միւս իշխանութիւնները օր մը վերջ պիտի գտնէին. Յիսուսինը յաւիտենական էր: Մարդիկ երկու դիրքաւորում կրնային ունենալ Քրիստոսի հանդէպ. կամ Անոր կողմը. եւ կամ՝ Անոր դէմ: Բոլոր անոնք որ դէմ էին Քրիստոսի, հոգ չէ թէ որքան զօրաւոր եղած ըլլային, սահմանուած էին ի վերջոյ մահուան դատապարտուելու: Իսկ անոնք որ Անոր կողմն էին, հոգ չէ թէ որքան տկար եղած ըլլային մարդկային չափանիշներով, սահմանուած էին բաժնեկից դառնալու Քրիստոսի փառքին ու յաղթանակին:

Այս բոլորը եկեղեցիի անդամներուն հաւատքին ու կեանքին մաս կը կազմէին. մոռնալ ասոնք, կամ անհրաժեշտ կարեւորութիւնը չընծայել ասոնց, կը նշանակէր վտանգել իրենց համար սահմանուած փառքի եւ երանութեան ճակատագիրը: Իսկ կեանքի մէջ աչխարհիկ, դիւական եւ չար ոյժերուն դէմ պայքարելու համար եւ այդ պայքարէն յաղթական դուրս գալու համար, անհրաժեշտ էր արթուն, զգաստ եւ հոգեպէս զինուած ըլլալ. հաւատարիմ մնալով հաւատքի իր Ջօրագլուխին մինչեւ ի մահ:

Քրիստոնէական այս իրականութեան դիմաց կար Հռոմէական կայսրութիւնը եւ հեթանոս ընկերութիւնը, ուր տիրապետող հասարակաց երեւոյթը կռապաչտութիւնն էր, որմէ անբաժան էր բարքերու ապականութիւնը:

Այդ օրերուն կայսրութեան կարեւոր օրէնքներէն մէկն էր կայսերապաչտութիւնը: Մինչեւ այս թուականները մեռած կայսրերն էին որ աստուածներու կարգին կը դասուէին եւ անոնց արձաններուն առջեւ երկրպագութիւն եւ խնկարկութիւն կ'ըլլային, ինչպէս ոեւէ կուռքին: Մեռած կայսրերու այս պաչտամունքը աւելի պաչտօնական հանգամանք ունէր եւ խստօրէն պարտադրիչ չէր: Սակայն Ցայտնութեան գրքի գրութեան օրերու կայսրը, Դոմէտիանոս, որ իշխած է 81–96, եղաւ առաջին կայսրը, որ ինքզինքը աստուածացուց իր կենդանութեան եւ հրամայեց որ կայսրութեան բոլոր սահմաններուն մէջ պաչտամունք մատուցուի իր արձանին առջեւ: Կայսերական այս պաչտամունքին չմասնակցիլը նշան մը կը նկատուէր պետութեան դէմ ըմբոստութեան:

Քրիստոնեաները, բնականաբար, չէին կրնար հնազանդիլ նման հրահանգի մը. ուստի այս կէտին է որ փոքր եկեղեցին ինքզինքը ճակատ – ճակատի գտաւ հսկայազօր կայսրութեան մը հետ: Ու երբ մերժեցին երկրպագել կայսեր արձանին, հարիւրներով դատապարտուեցան չարչարանքի, բանտի, աքսորի ու մահուան: Ցայտնութեան Գիրքին մէջ բազմաթիւ ակնարկութիւններ կան այս մասին: Այս բոլորը –չարչարանք, բանտ, աքսոր ու մահ– կը նշանակէին որ քրիստոնէական եկեղեցին ահաւոր փորձի մը կ'ենթարկուէր եւ պէտք ուներ առաջնորդութեան եւ սրտապնդումի: Ու Քրիստոս օգնութեան կը հասնի անոնց, ոչ թէ գործնականապէս փրկելով զանոնք այդ փորձէն եւ փորձանքներէն, այլ ցոյց տալով կերպերը այդ փորձերէն յաղթական դուրս գալու: Այդ կերպերն էին համակերպութիւն եւ համբերութիւն ներկայ նեղութեանց: Հնազանդութիւն եւ հպատակութիւն Աստուծոյ օրէնքներուն եւ ոչ թէ Ջարին զօրութիւնը մարմնացնող իշխանութեանց ստորնացուցիչ հրահանգներուն: Մարտիրոսական մահուամբ մեռնելով անոնք

իրականութեան մէջ մահուան կը դատապարտէին չարութեան գործակալները եւ յաւիտենական կեանք կ'ապահովէին իրենց համար: Պայքարելու նոր ձեւ մըն էր ասիկա, որ սկսուած էր նոյնինքն Քրիստոսով: Պայքարի այս կերպը սակայն միաժամանակ տրամագծօրէն հակառակ էր մարդկային սովորական բնութեան, կային մինչեւ իսկ քրիստոնեաներուն մէջ մարդիկ, որոնք չէին կրնար ըմբռնել պայքարի այս ձեւը եւ հետեւաբար կը վարանէին գործադրել զայն: Օգնութեան կը հասնի Յիսուս Քրիստոս, «Հաւատարիմ վկան, մեռելներէն յառնող Անդրանիկը, եւ երկրի թագաւորութեանց իշխանը» ըսելու համար. «Գիտեմ գործերդ, տաժանքդ եւ համբերութիւնդ եւ գիտեմ թէ չես կրնար տոկալ չարերուն». հակառակ այս բոլորին սակայն «քարձրութենէդ պիտի չիյնաս եւ սիրոյդ մէջ պիտի չի պակսիս եւ հաւատարիմ պիտի մնաս մինչեւ մահ: Այս կերպով յաղթականակ պիտի տանիս եւ յաղթողի փառքին պիտի արժանանաս»: Գիրքը համակուած է ծայրէ ծայր յաղթանակի զաղափարով. մարտիրոսներուն հոգիները Աստուծոյ Աթոռին չուրջ հաւաքուած են եւ պսակուած արմաւենիի ճիւղերով իբրեւ յաղթականներ: Իսկ կայսրութիւնը արդէն իսկ կործանուելու վրայ է. սակայն Քրիստոսի իշխանութիւնը յաւիտենական ու անպարտելի կը մնայ: Ու այս հաւատքը եւ համոզումը տիրականօրէն ներկայացուած է Յայտնութեան Գրքին մէջ հոյակապ ու ահեղ տեսարաններով: Ու մենք այդ հաւատքով ու համոզումով պիտի մօտենանք այս Գրքի գէթ առաջին երեք գլուխներուն:

ՅԱՏԿԱՆՇԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ Ա. ԳԼՈՒԽԻՆ ՄԷՋ

Քանի մը հիմնական ու յատկանշական կէտեր կան առաջին գլուխին մէջ, որոնց կ'ուզենք անդրադառնալ նախքան պատգամներու գլուխներու մէջ մտնելը:

1.– «ՅԱՅՏՆՈՒԹԻԻՆ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ»:– *Առաջին իսկ տողէն բացայայտ կ'ուզէ դարձնել Յովհաննէս իր ընթերցողներուն, թէ իր տալիք յայտնութիւնները իրը չեն. այլ՝ Յիսուս Քրիստոսի. եւ հետեւաբար անոնց ետին կայ մեր Փրկչի աստուածային հեղինակութիւնը: Յովհաննէս լոկ քարտուղարի մը դերը կը կատարէ. գրի կ'առնէ այն ինչ որ իր Տէրը կը թելադրէ իրեն. կը նկարագրէ այն տեսիլքները զորս Քրիստոս կամ Աստուծոյ հրեշտակը կը պարզէ աչքին առջեւ: Ուրեմն Աստուծոյ տուածն է որ կը մատուցանէ մեզի, ըլլայ այդ բարոյական ու հոգեւոր ճշմարտութիւն, կամ ըլլայ այդ ապագայ պատմութեան խորհրդանշական ու այլաբանական ներկայացում: Ու ամէն ինչ որ կ'ըսէ Յովհաննէս՝ կը կեդրոնանայ Քրիստոսի անձին մէջ: Քրիստոսով կը սկսի իր գիրքը եւ Քրիստոսով կը վերջանայ: Կեդրոնական ու տիրական դէմքն է Ան ամբողջ Գիրքին: Կը չեչտէ Յովհաննէս, թէ իր տուածը կենդանի խօսքն է ապրող Քրիստոսի: Յայտնութեան Գիրքի խօսքերը կուգայ գրչէ մը, աւելի չիտակ սրտէ մը, որուն համար Քրիստոս ամէն բան է, ու կ'երթայ համայնքի մը, որուն համար եւս Քրիստոս ամենայն ինչ է: Իսկ ինք Քրիստոս «Հաւատարիմ վկան» է. Յովհաննէս վկան է Քրիստոսի յայտնած ճշմարտութեանց. հետեւաբար կ'եզրակացնէ հեղինակը. «Երանի անոր որ կը կարդայ՝ եւ երանի մանաւանդ անոնց, որոնք կը լսեն մարգարէական այս խօսքերը եւ կը պահեն ամէն ինչ որ արձանագրուած է անոր մէջ»:*

2.– ԵՕԹԸ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.– *Ոչ միայն եօթը պատգամները՝ այլ նաեւ ամբողջ Գիրքը կ'ուղղուի «Եօթը եկեղեցիներուն», որոնք կը յիշուին իրենց անուններով: Եօթը թիւը հեղինակի կողմէն բազմիցս գործածուած թուանշան մըն է. եօթը անգամ գործածուած է միայն առաջին գլուխին մէջ. եւ 28 անգամ՝ ամբողջ գիրքին մէջ: Եօթը թիւը այլաբանական գրականութեանց մէջ շատ կիրարկուած նուիրական ու սրբազան նկատուած թիւ մըն է. ի միջի այլոց ունի ամբողջականութեան ու կատարելութեան նշանակութիւնը: Հետեւաբար այստեղ «Եօթը եկեղեցիները» կը ներկայացնեն քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիները. այս հասկացողութեամբ Յայտնութեան Գիրքը կը վերածուի բաց նամակի մը, որ ուղղուած է ԲՈԼՈՐ եկեղեցիներուն, կամ քրիստոնէական եկեղեցիի ԼՐՈՒԹԵԱՆ: Արդարեւ այս «Եօթը եկեղեցիներու» մէկին կամ միւսին մէջ, կամ անոնց համադրութեան մէջ, իր պատկերը եւ նկարագրութիւնը պիտի գտնէ ամէն մէկ եկեղեցի:*

Հետաքրքրական է նաեւ նշել, որ եթէ մէկը աչք մը նետէ քարտեսի վրայ պիտի նշմարէ, որ յիշեալ քաղաքները՝ այստեղ յիշատակուած կարգով՝ եթէ մէկը միւսին կապուի գիծով մը, պիտի չինուի հաւկթաձեւ շրջանակ մը: Ու շրջանակն ալ, ինչպէս առհասարակ ծանօթ է, ունի ամբողջականութեան նշանակութիւնը: Ուստի, այս իմաստով «Եօթը եկեղեցիներու» ուղղուած պատգամները եւ յայտնութիւնները կ'ուղղուին նաեւ բոլոր քրիստոնէական եկեղեցիներու՝ բոլոր ժամանակներու մէջ: Միւս կողմէն, նկատի ունենալով, որ քրիստոնէական հասկացողութեամբ ամէն մէկ հաւատացեալ Աստուծոյ տաճարն է (Ա· կոր· Գ· 16) հետեւաբար այս պատգամները կ'ուղղուին նաեւ իւրաքանչիւր Քրիստոնեայի:

·– «ՇՆՈՐՀԻՔ ԵԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ» կը մաղթէ հեղինակը եօթը եկեղեցիներու, որոնք արդարեւ իրենք զիրենք մասամբ զրկուած կը զգային այդ պարգեւներէն, մատնուած ըլլալով խռովքի եւ հոգեկան տագնապներու: Ու այս պարգեւները կը խոստացուին նախ Անկէ, «ՈՐ Է, ՈՐ ԷՐ ԵԻ ՈՐ ՊԻՏԻ ԳԱՅ»· այսինքն յաւիտենական Աստուծմէ: Արդարեւ երբ Մովսէս մարգարէն Աստուծոյ ներկայութեան գտաւ ինքզինքը Անկէզ Մորենիի լոյսին մէջ ու յանդգնեցաւ Անոր անունը հարցնել, Աստուած պատասխանեց· «ՈՐ Է»· (Ելք· Գ· 14)· այսինքն նա «ՈՐ ԿԱՅ» մշտնջենապէս: Ասիկա անկնարկութիւն մըն է Աստուծոյ յաւիտենականութեան եւ անփոփոխելի բնութեան, որ կը հակադրուի աշխարհի եւ անոր մէջ գործող ոյժերու փոփոխականութեան ու ժամանակաւորութեան:

Տակաւին, այս ողջոյնըկուգայնաեւ «Աստուծոյ Աթոռին առջեւ եղող ԵՕԹԸ ՀՈԳԻՆԵՐԷՆ»· հաւանաբար ըսել կ'ուզէ, Աստուծոյ հրամանին ներքեւ գտնուող եօթը հզօր հրեշտակներէն· եւ կամ մեր թարգմանութեան իմաստով, որ վերեւի քչիկ մը առեղծուածային բացատրութիւնը՝ աւելի կը յստակէ· «Հոգիին – ակնարկելով ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻԻՆ – ԵՕԹԸ ՋՕՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ»: Արդարեւ ի՞նչ բան այնքան սրտապնդիչ ու ապահովիչ պիտի ըլլար աշխարհի հզօրներուն խղճին ձգուած տկար եկեղեցիներուն համար, քան «Շնորհքը եւ խաղաղութիւնը», որ կուգայ Աստուծոյ հոգիին անհուն – եօթը – Զօրութենէն:

Ու վերջապէս՝ այդ «Շնորհքը եւ խաղաղութիւնը» կուգայ նաեւ «ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԷ», որ կը ներկայացուի իր երեք հանգամանքներով·

Առաջին· նախ իբրեւ «ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՎԿԱՅ»: Վերջին բառը կը նշանակէ մէկը որ ճչմարտութեան համար իր համոզումի հաւաստիքը կուտայ աչք առնելով ամէն հաւանականութիւն, իր

կեանքը զոհելու պատրաստակամութեամբ: Թրքերէն «չեհիտ» եւ յունարէն «մարտիս» կամ «մարտիրոս» բառերն ալ նոյն իմաստը ունին: Ցաճախ գրեթէ բոլոր հոգիներու եւ միտքերու մէջ կը ծագի հարցումը. «Որքա՞ն կրնանք վստահ ըլլալ յայտնուած ճշմարտութեան մը ստուգութեան»: Մարդ պէտք չէ սխալի բարոյական ու հոգեւոր հիմնական հարցերուն մէջ. որովհետեւ հետեւանքը ճակատագրական է, մահու եւ կենաց խնդիր է: Եթէ ստոյգ եւ հարազատ բարոյական ճշմարտութեան մը հաւատանք ու անոր համաձայն ապրինք՝ հետեւանքը յաւիտենական կեանք է. իսկ եթէ «ճշմարտութիւն» անուան տակ մեզի մատուցուի ստութիւնը՝ հետեւանքը մահ է ըստ հետեւեալ օրինակի. եթէ մեզի տրուածը անխարդախ ու ազնիւ գինի է, արդիւնքը զօրացուցիչ ու զուարթացուցիչ կ'ըլլայ. իսկ եթէ նոյն գինին մատուցակուի մեզի՝ մէջը թոյն խառնուած՝ հետեւանքը կ'ըլլայ մահացու: Շփոթը եւ անորոշութիւնը, հոգեկան տագնապը եւ իմացական տարակոյսը յաճախ մշուշի պէս կը նստին մեր միտքերուն եւ հոգիներուն վրայ: Հետապնդող հալածանքը եւ բիրտ ոյժի բռնակալութիւնը, հակառակ այս փոքր եկեղեցիներու մեծ հաւատքին, անխուսափելիօրէն համակած էր անոնց ներքին աշխարհը հոգեկան խռովքով: Ասոնց է որ կը խոստանայ Յովհաննէս «չնորհք ու խաղաղութիւն», որ կուգայ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԷ, «հաւատարիմ վկայէ», այսինքն Անկէ, որուն կրնանք վստահիլ, որովհետեւ չի կրնար ստել կամ սխալիլ. որովհետեւ ինքն իսկ է ճշմարտութիւնը, որ մարտիրոսացած է, այսինքն մահուամբ վկայած է, հաստատած է, իր քարոզած ճշմարտութեանց ստուգութիւնը:

Ու այս գաղափարէն տրամաբանօրէն կ'անցնի հեղինակը Ցիսուսի երկրորդ հազամանքին. «ԱՆԴՐԱՆԻԿ Ի ՄԵՌԵԼՈՑ». Մէկը որ «հաւատարիմ վկայ» եղած ըլլալուն համար մեռած է, բայց վերստին կեանքի եկած է: Հետեւաբար, ըսել կ'ուզէ հեղինակը, եթէ հարկը պահանջէ Քրիստոսի հաւատացողներ ու հետեւոզներն ալ պատրաստ պիտի ըլլան վկայական մահով, մարտիրոսութեամբ, կնքելու իրենց երկրաւոր կեանքը: Որովհետեւ մարտիրոսներն ալ, իրենց նախատիպին պէս, յաղթական ու յարուցեալ դուրս պիտի գան իրենց մահէն, որ կը կատարուի Քրիստոսի սիրոյն:

Իրրեւ երրորդ հանգամանք՝ Քրիստոս կը ներկայացուի որպէս «ԻՇԽԱՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՐԿՐԻ»: Ասիկա ակնարկութիւն է Քրիստոսի վերջնական ու ամբողջական յաղթանակին, որ պիտի ընդգրկէ ոչ միայն «իշխանութիւնս եւ պետութիւնս եւ աշխարհակալս խաւարիս այսորիկ, այսս չարութեան որ ի ներքոյ երկնից» (Եփս. Ջ. 12) այլ նաեւ այս աշխարհի թագաւորութիւնները,

ներառեալ Հռովմէական կայսրութիւնը, որոնք ուղղակի, կամ անուղղակի պատասխանատուներն էին Քրիստոսի հետեւողներուն վրայ դրուած հալածանքներուն: Անոնք ալ պիտի դատուին Քրիստոս «Իշխան» դատաւորին կողմէ եւ պիտի ստանան իրենց վարձքը կամ պատիժը: Ապա կը յիշուին այն երեք գործերը, զորս Քրիստոս կատարած է իրեն հաւատացողներուն համար:

ա.- «ՈՐ ՍԻՐԵԱՑ ՋՄԵՋ»· Մարդիկ իրարմէ շատ բան կ'ակնկալեն, օրինակ, նիւթական բարիքներ, երբ նիւթապէս նեղ կացութեան մատնուած են· ասպնջականութիւն, երբ մէջտեղ մնացած են·ձեռնտուութիւնը՝ երբ ինկած են· այլովքն հանդերձ: Բայց մարդոց ամէնէն շատ ակնկալածը, ամէն ատեն փնտռածը եւ ամէնէն շատ գնահատածը անկեղծ բարեկամութիւնն է, սէրն է: Այդ գերագոյնը տուած է Յիսուս մեզի· «որովհետեւ նախ Ան սիրեց մեզ» (Ա· Յովհ· Դ· 10): Բոլոր ժամանակներու քրիստոնեաներ կրնան ապրիլ աշխարհի մը մէջ, որ լեցուն է չարութեամբ, ատելութեամբ եւ նախանձով· կրնան տեսնել եւ զգալ որ հալածանքը եւ բռնութիւնը մտած է իրենց կեանքէն ներս: Բայց այս բոլորին մէջ կրնան իրենց գլուխը եւ տրամադրութիւնը բարձր պահել, մինչեւ իսկ յաղթանակի ու երջանկութեան սաղմոսներ բերել իրենց շրթներուն, որովհետեւ գիտեն թէ «Քրիստոս սիրած է» զիրենք:

բ.- «ՈՐ ԱԶԱՏԱԳՐԵՑ ՄԵԶ ՄԵՐ ՄԵՂՔԵՐԷՆ ԻՐ ԱՐԻՒՆՈՎ»: Այս ազատագրումը չօշափելի փաստն է իր սիրոյն: Գերիի մը գերագոյն բաղձանքն է իր ազատագրումը: Մարդիկ որչափ ատեն չեն ենթարկուած Քրիստոսի փրկարար ազդեցութեան, գերիներն են իրենց կիրքերուն, ցանկութիւններուն, մեծամտութեանց, նախապաշարումներուն, վախերուն եւ անձկութիւններուն· մէկ բառով՝ մեղքերուն: Քրիստոս միայն կրնայ փրկել զմեզ այս բոլորէն: «Մեղքին պատիժը մահ է» կը պատգամէ Աստուածաչունչը· հետեւաբար ամէնքս ալ, իբրեւ մեղաւորներ, մահուան դատապարտուած ենք անխուսափելիօրէն: Քրիստոս սակայն այդ պատիժը կրեց մեզի համար եւ մեր տեղը: Ով որ կը հաւատայ Անոր, մասնակից կը դառնայ այս փրկարար գործողութեան: Մեզի համար մահ գոյութիւն չունի, ըսել կ'ուզէ Յովհաննէս վերեւի խօսքով, քանի որ «Քրիստոս ազատագրեց զմեզ մեր մեղքերէն, իր արիւնով»: Ուստի պէտք չէ վախնալ ֆիզիքական մահէն որ մեզի համար պիտի բանայ անմահութեան դուռը:

գ.– «ՈՐ ՎԵՐԱԾԵՑ ՁՄԵԶ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ, ՔԱՀԱՆԱՆԵՐ ԸԼԼԱԼՈՒ ԻՐ ԱՍՏՈՒԾՈՅՆ ԵՒ ՀՕՐԸ». քրիստոնեաներ, հալածանքի այդ դարերուն, եւ գրեթէ բոլոր ժամանակներու մէջ, առ հասարակ ստոր գնահատուած են, արհամարհուած կամ մերժուած են: Սակայն, կը հաստատէ Յովհաննէս, ասոնք իրականութեան մէջ Աստուծոյ ժողովուրդն են, Անոր Թագաւորութիւնը կը կազմեն: Անոնցմէ ամէն մէկը Աստուծոյ «քահանաներն» են, պաշտօնեաներն են, որոնց յանձնուած է գերագոյն պատիւը Աստուծոյ ծառայելու, այսինքն Անոր սուրբ անունը փառաւորելու եւ իր ներկայութեան կենալու երջանկութիւնը: Հետեւաբար, երբ Աստուած իրենց հետ է եւ իրենք՝ Աստուծոյ հետ ո՞վ կրնայ իրենց մնայուն վնաս հասցնել. «նեղութիւննե՞րը, անձկութիւննե՞րը, հալածանքնե՞րը, վիշտե՞րը, սո՞ւրը... ընդհակառակը՝ այս բոլորին մէջէն աւելի յաղթական դուրս կուգանք չնորհիւ ԱՆՈՐ ՈՐ ՍԻՐԵՑ ՄԵԶ: Քանզի հաստատապէս գիտենք, թէ ոչ մահը եւ ոչ կեանքը, ոչ չար ու բռնակալ իշխանութիւնները եւ զօրութիւնները, կամ ոեւէ արարած, կրնայ բաժնել մեզ Աստուծոյ սէրէն». (Հռմ. Ը. 35 – 39):

4.– ՏԵՍԻԼՔԸ.– Առաջին գլուխին վերջին կէսը յատկացուցած է ներկայացնելու տեսիլք մը, որ առաջինը եւ հիմնականն է ուրիշ տասնեակներուն, որոնք պիտի յաջորդեն պատգամներու երկու գլուխներուն, տիեզերական չարժանկարի մը ահեղ յաջորդականութեամբ: Այս տեսիլքը նկարագրուած է ժուժկալ գիծերով, բայց ուժեղ գոյներով, ինչ որ կարդացողին վրայ կը ձգէ անջնջելի տպաւորութիւն: Ինչպէս որ ստեղծագործութիւնը սկսած էր «առաջին օրը», այնպէս ալ տեսիլքներու եւ պատգամներու Յայտնութեանց այս չարքը կը սկսի «յաւուր կիւրակէի»: Ուրեմն գալիք նոր օրերու Յայտնութեանց վարագոյրը կը բացուի Քրիստոսի յարութեան սուրբ օրով: Կը սկսի ձայնով մը, ինչպէս սկսած էր տիեզերքի արարչագործութեան գեղեցիկ տրաման ու տեսիլքը. «եղիցի՛ լոյս». հնչած էր այն ատեն աստուածային արարչագործ ձայնը տիեզերքի դատարկութեան ու համատարած լռութեան մէջ: Ու կը հնչէ նոր ձայնը չեփորի մը ուժգնութեամբ, որ յանկարծ կը պատռէ մենաւոր կղզիի համատարած լռութիւնը եւ կը լսուի հսկայական ջուրերու ահեղամրմունջ սաստկութեամբ. «Ես եմ Ալֆա եւ Օմեկա. Առաջինը եւ Վերջինը»:

Ու երբ Յովհաննէս կը դառնայ այն կողմը ուրկէ կուգար ձայնը, իր աչքերուն դիմաց կը պարզուի հոյակապ տեսարանը. Եօթը ոսկեղէն ճրագարաններ –հաւանաբար վառուած իւրաքանչիւրը իւրայատուկ լոյսով– լուսաչող կամ զուարթաճոխ, առոյգ կամ առ-

կայծ, պլպլուն կամ մարմրուն: Ու անոնց մէջէն կը գծագրուի լուսապայծառ ու ահեղ դէմքը «Մարդու Որդիին», որ հագած է մինչեւ ոտքերը հասնող պատմուճան մը, ոսկի գօտիով մը ամրապընդուած կուրծքին: Գլուխը սպիտակ ասրի կամ ձիւնի պէս փայլուն է. աչքերը կրակէ բոցեր են. ոտքերը հրաչէկ պղինձի նման ամուր եւ հրարձակ: Ձեռքին մէջ ունի եօթը աստղեր. բերանէն կ'ելլէ երկսայրի հատու սուր մը: Իսկ երեսը նորածագ ոսկեփայլ արեգակի մըն է կարծես:

Իսկ իմաստը այս բոլորին: Եօթը ճրագարանները եօթը եկեղեցիներն են երկրէն դիտուած. ճրագարանը –աչտանակը– կը ծառայէ լոյս տալու համար: Նոյն է նպատակը եկեղեցիին հաւաքաբար ու իւրաքանչիւր անդամին՝ անհատաբար: «Դուք էք աշխարհի լոյսը» ըսած էր Յիսուս իր աշակերտներուն. «ճրագը չեն վառեր գրուանի տակ դնելու համար. այլ աչտանակի վրայ դնելու, որպէսզի լոյս տայ տան մէջ եղողներուն: Թող, ուրեմն –եզրակացուցած էր Յիսուս լերան քարոզին մէջ– այնպէս ճառագայթէ ձեր լոյսը մարդոց առջեւ, որպէսզի տեսնեն ձեր բարի գործերը եւ փառաւորեն ձեր Հայրը, որ երկինքն է»: (Մտթ. Ե. 14 – 16): Նկատելի կարեւոր պարագայ է, որ Քրիստոսի ամբողջ կերպարանքը կը յայտնուի ճրագարաններու մէջէն. ինչ որ կը նշանակէ, թէ Քրիստոս իր եկեղեցիի մէջէն եւ անոր միջոցաւ կը յայտնուի: Պատմուճանը եւ ոսկեղէն գօտին հիմնականներն են արքայական զգեստաւորման: Երեւցողը ուրեմն Քրիստոս թագաւորն է: Գլխուն ասրային սպիտակութիւնը իր սրբութեան ճառագայթումն է. աչքերուն հրաբորբոք ուժգնութիւնը իր արդարութեան կրակն է: Իր ոտքերուն հրաչէկ պղինձի կարծրութիւնը՝ չարը կոխկռտելու եւ ճզմելու կարողութեան խորհրդանշանն է: Իսկ ձայնին ամեհի աւիւքներու ուժգնութիւնը կը նշանակէ, թէ երբ ինք կը խօսի բոլոր միւս ձայները կը դառնան անլսելի, եւ կը խեղդուին անոր ահեղագոչ հնչումին մէջ: Երկսայրի սուրը անոր դատաստանական վճիռն է, որմէ փախուստ չկայ: Եօթը աստղերը՝ եօթը եկեղեցիներու ըլլալիքն է, երկինքէն դիտուած եւ հակադրուած աչտանակներու երկրայնութեան. անոնց լուսաւոր ապագան է. անոնց հոգեկան կամ իտէական էութիւնն է. գրքին բառով՝ անոնց «հրեշտակներն» են:

Յովհաննէս, այնքան ուժեղ կը տպաւորուի իր երկրաւոր աչքերուն դիմաց պարզուող երկնային այս տեսարանէն, որ ծունկերը կը կքին ու կ'իյնայ երեսի վրայ գրեթէ չնչասպառ՝ իր դիմաց կանգնած Տիրոջ առջեւ: Քրիստոս սակայն իր ձէը կը դնէ անոր

վրայ ու կը կրկնէ. «մի վախնար. ես եմ Սկիզբը եւ ես եմ Վախճանը. ես թէեւ երբեմն մեռայ բայց ահաւասիկ կենդանի եմ յաւիտեանս յաւիտենից». ու բնազդաբար կ'աւելցնէ Ցովհաննէս. «Ամէն»: Կը չարունակէ Տեսիլքին Տէրը. «Մահուան ու անդենականին բանալիները ձեռքիս մէջ են: Գրէ ուրեմն տեսածներդ, ինչ որ ներկայիս կը պատահին, եւ ինչ որ ապագային պիտի ըլլան»:

Այս տեսիլքին նպատակն է չեչտել Քրիստոսի իրականութիւնը: Ան վերացական գաղափար մը չէ. ոչ ալ հեռի ու անմատչելի աստուածութիւն մը. պատմական անձնաւորութիւն մըն է, որ ապրած է, մեռած է բայց «ահաւասիկ կենդանի է յաւիտեանս յաւիտենից»: Իրողութիւն մը, որուն դիմաց մինչեւ իսկ «իբրեւ զմեռեալ» ինկած Ցովհաննէսը չի կրնար չաւելցնել «Ամէն»: Մէկը որ «Սկիզբ է ու Վախճան». մէկը որ տէրն է «մահուան եւ անդենականին»:

Կենսական ու կարեւոր է Քրիստոսի յաւերժապէս ապրող ու գործող անձնաւորութիւն մը ըլլալու պարագան. այսինքն իբրեւ Մէկը որ կը հետաքրքրուի ամէն մէկ եկեղեցիի կացութեամբ, ինչպէս այստեղ կը հետաքրքրուի եօթը եկեղեցիներու պարզած հոգեվիճակով. Մէկը որ կը սիրէ եւ կը սրտապնդէ, կը խրատէ ու կը յանդիմանէ, կ'ազդարարէ ու կը սպառնայ համաճայն իւրաքանչիւրի ապրած կեանքին: Վերցուր Քրիստոսի յաւերժական կենդանութեան գաղափարը Քրիստոնէական կրօնքէն, ան կը վերածուի մեռեալ գեղեցկութեան մը, իր բարձր բարոյականով եւ ընկերային վեհ վարդապետութեամբ: Այո, Աւետարանը կը քարոզէ այլասիրութիւն եւ ընկերսիրութիւն, հաւասարութիւն ու եղբայրութիւն, բայց մարդը ըլլալով այն՝ինչ որ է, երբեք պիտի չգիջի իր եսասիրութիւնը Աւետարանի եղբայրսիրութեան գաղափարին, եթէ անոր ետին կենդանի հեղինակութիւն մը չկենայ, որ թէ՛ կը խրախուսէ եւ կը սրտապնդէ ենթական, թէ՛ մանաւանդ կը չնորհէ անոր հոգեկան նոր ոյժ եւ կարողութիւն ի գործ դնելու Աւետարանի պատգամները, եւ թէ՛ ի հարկին կը յանդիմանէ ու կ'ազդարարէ երբ կը չեղի ուղիղ ճանապարհէն:

Այս ոգիով կը մօտենայ Ցիսուս «Եօթը եկեղեցիներուն», ու այս ոգիով կուտայ «Եօթը պատգամները»: Ուստի մենք ալ այս գիտակցութեամբ, այսինքն այն խոր համոզումով, թէ այս պատգամները կուգան նոյնինքն յաւերժապէս ապրող ու գործող Քրիստոսէ, նկատի կ'ունենանք ու կը ներկայացնենք այս պատգամները:

ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԳԱՄ (Բ. 1 – 7)

«ՅԻՇԷ ԹԷ ՈՒՐԿԷ ԻՆԿԱՐ

Ա Պ Ա Շ Խ Ա Ր Է

ՎԵՐԱԴԱՐՁԻՐ ԱՌԱՋԻՆ ԳՈՐԾԵՐՈՒԴ»

Նախ պէտք է հաստատենք, որ եօթը եկեղեցիներուն գրուած իւրաքանչիւր նամակ մէկ պատգամ չէ որ կը պարունակէ իր մէջ. այլ պատգամներու համադրութիւն մը կը ներկայացնէ: Մենք նկատի կ'ունենանք այդ պատգամներէն ամէնէն յատկանշականը եւ հրամայականը, ու զայն կը դնենք իբրեւ վերնագիր. իսկ մնացեալներուն կ'անդրադառնանք մի առ մի մեր գրութեան ընթացքին:

Առաջին նամակը ուղղուած է ԵՓԵՍՈՍԻ եկեղեցիին: Այս քաղաքը, այդ շրջանին, Հռովմէական կայսրութեան կարեւորագոյն կեդրոնն էր Եգէականի եզերքին, եւ մայրաքաղաքը՝ Ասիա կոչուած մեծ նահանգին, որ կ'ընդգրկէր այսօրուան «Էկէ» կոչուած ընդարձակ շրջանը: Այսօր ծանօթ է անոր Թիւրքիոյ մէջ իր ֆրանսական հնչումով եւ կը կոչուի ԷՖԷՍՈՍ, որ ներկայիս Թիւրքիոյ ամէնէն նշանաւոր «թուրիստիք» վայրերէն մէկն է, իր հոյակապ աւերակներով, եւ մօտակայքը գտնուող Ս. Աստուածածնի նշանաւոր ուխտատեղիով: Յայտնութեան Գրքի գրութեան թուականին ունէր այն կարեւորութիւնը եւ քաղաքական ու տնտեսական այն մեծ դիրքը, զոր կը վայելէ այսօր իր հիւսիսային դրացին Իզմիրը: Հիմնուած կը նկատուի 1000 թուականին Ք. Ա. Աթէնքէն եկած գաղթականներու ձեռքով եւ առաջին օրէն տիրացած է բարձր դիրքի զոր պահած ու աւելցուցած է դարերու ընթացքին: Անոր մէջ կը գտնուէր Արտեմիսի կամ Տիանա – Անահիտ դիցուհիին հռչակաւոր տաճարը, որ նկատուած էր իր ժամանակին աշխարհի եօթը հրաշալիքներէն մէկը:

Պօղոս Առաքեալի Աւետարանչական քարոզութեան գլխաւոր կեդրոնը եղաւ Եփեսոս գրեթէ երեք տարիներ (Գործ Ի 31) «Մինչեւ Ասիոյ նահանգի ամբողջ բնակիչները, ըլլան անոնք հրեայ կամ հեթանոս, լսեցին Աստուծոյ խօսքը» (Գործ ԺԹ. 10): Քարոզչական այս գործունէութիւնը հանգամանօրէն ներկայացուած է Գործք Առաքելոցի ԺԹ գլուխին մէջ: Պօղոս Առաքեալ իր կարեւոր թուղթերէն մէկն ալ գրած է առ Եփեսացիս:

Աւանդութիւնը կը հաստատէ, որ Պօղոս Առաքեալէն յետոյ Յովհաննէս Առաքեալ իր գործունէութեան կեդրոն ըրաւ Եփեսոսը երկար տարիներ, եւ ուրկէ աքսորուեցաւ Պատմոս կղզի: Ըստ նոյն աւանդութեան վախճանած է նաեւ Եփեսոսի մէջ, ուր իր գերեզմանին վրայ կառուցուած էր հոյակապ հսկայ եկեղեցի մը, որուն աւերակները միայն կը մնան այսօր:

Եփեսոս եղաւ, ուրեմն առաջին օրէն քրիստոնէական կարեւորագոյն կեդրոնը Եգէականի եզերքին եւ ամբողջ արեւմտեան Փոքր Ասիոյ մէջ, ու այդ առաջնորդողի դիրքը պահեց մինչեւ որ Բիւզանդիոնը հռովմէական կայսրութեան նոր մայրաքաղաքը հռչակուեցաւ Դ. դարու առաջին քառորդին ու տակաւ առ տակաւ խլեց այդ պատիւը Եփեսոսէն, ու ինք դարձաւ Արեւելեան քրիստոնէութեան կարեւորագոյն նոր կեդրոնը:

Եփեսոսի մէջ է որ տեղի ունեցաւ երրորդ համաքրիստոնէական մեծ ժողովը 431 թուականին, ուր չեչտուեցաւ Քրիստոսի «Մի Բնութիւն» ունեցած ըլլալու վարդապետութիւնը, ընդդէմ Նեստոր հերետիկոսապետի «Երկու Բնութիւն» բանաձեւին. եւ ուր Ս. Կոյս Մարիամը հռչակուեցաւ իբրեւ «Աստուածածին» կամ «Աստուածամայր», դարձեալ ընդդէմ Նեստորի, որ կը պնդէր զայն կոչել լոկ «Քրիստոսամայր» կամ «Քրիստոսակիր»: Հայց. եկեղեցիի ընդունած վերջին «Տիեզերական» ժողովը եղաւ Եփեսոսի մէջ գումարուածը:

Քրիստոսէ առաջ 29 թուականին Եփեսոսի մէջ կառուցուեցաւ նաեւ տաճար մը Հռովմը անձնաւորող աստուածուհիին եւ Յուլիոս Կեսարի պաշտամունքին նուիրուած, այդ օրէն դարձաւ նաեւ կայսերապաշտութեան կարեւոր կեդրոններէն մէկը: Ուստի երբ Դոմետիանոս կայսրը իր կենդանութեան ինքզինքը աստուած հռչակեց, Եփեսոս եղաւ կենդանի կայսեր պաշտամունքին մեծ հանդիսավայրերէն մէկը, ուր ամենայն խստութեամբ կը պարտադրուէր կայսեր պաշտամունքը, որ քրիստոնեաները դրաւ չատ նեղ ու լուրջ կացութեան մը առջեւ:

Նախ քան իւրաքանչիւր թուղթի մանրամասնութեանց մէջ մտնելը հետաքրքրական է յիշել քանի մը կէտեր որոնք ամենքին ալ հասարակաց են: 1– Իւրաքանչիւր նամակին սկիզբը Քրիստոս ինքզինք կը ներկայացնէ վերեւի տեսիլքին մէջ յիշուած իր մէկ հանգամանքով: 2– Նամակները կը գրուին պարզ ու բացայայտ լեզուով, եւ ոչ՝ այլաբանական կամ խորհրդաւոր ակնարկութիւններով, ինչպէս են արդարեւ նամակներու յաջորդող մեծագոյն մասը Գրքին: 3– Այս նամակներուն նպատակն է քաջալերել, մխիթարել, ուսուցանել եւ ի հարկին յանդիմանել խնդրոյ առար-

կայ եկեղեցիները: 4– Քրիստոս այս նամակներով իր եկեղեցիներուն հանդէպ ունեցած սէրը կ'արտայայտէ. կարծես հայր մըն է ու կը գրէ իրորդիներուն կամ բարեկամ մը՝ իր մտերիմներուն: 5– Թէեւ եօթը եկեղեցիներէն իւրաքանչիւրին անջատ նամակներ կը գրուին, բայց եօթը նամակներն ալ միասնաբար –ինչպէս նաեւ յաջորդող յայտնութիւնները– կը ղրկուին իւրաքանչիւր եկեղեցիին, որպէսզի օգտուի ոչ միայն իրեն յատկացեալ մասէն, այլ նաեւ քոյր եկեղեցիներու վերաբերեալ յորդորներէն ու թելադրանքներէն:

Այժմ անդրադառնանք Եփեսոսի եկեղեցիին գրուած նամակի մանրամասնութեան: Անոր առաջին մասը (Բ. 1 – 3) գնահատական մըն է: Կ'ըսէ Քրիստոս իր խօսքն ուղղելով սոյն եկեղեցիին.

«Ծանօթ են ինծի գործերդ, տաժանքներդ ու համբերութիւնդ. գիտեմ նաեւ թէ չես կրնար հանդուրժել չար մարդերուն, եւ թէ՝ փորձած ես զանոնք, որոնք իրենք զիրենք առաքեալ կը նկատեն, երբ այդպէս չեն իրականութեան մէջ, ու անոնց սուտ ըլլալուն վերահասու եղար: Գիտեմ ի վերջոյ, թէ համբերութիւն ցոյց տուիր եւ վիշտերու տոկացիր իմ անունիս համար եւ չձուլացար»:

Ուրեմն Եփեսոսի եկեղեցին կը գովուի իր պարտաճանաչութեամբ եւ տոկունութեան համար: Քրիստոս կը տեսնէ եւ հաշուի կ'առնէ մեր նեղութիւնները եւ անոնց տոկալու վճռակամութիւնը. ինչ որ կը նշանակէ թէ ի զուր չեն անցնիր անոնք: Սակայն այդ չնշանակեր անպատճառ որ կարգ մը մարզերու մէջ գնահատելի եղող մը կատարեալ է նաեւ ամէն մասամբ: Արդարեւ Քրիստոսի ամէնատես աչքերէն չեն վրիպիր մեր պակասութիւնները, զոր կ'ունենանք այլ մարզերու մէջ: Ուստի նամակին յաջորդ փոքր հատուածի մը մէջ կը մատնանշուին այս եկեղեցիին տակաւ կողմերը:

«Սակայն պէտք է ըսեմ քեզի, որ առաջին սէրդ լքեցիր. ուստի յիշէ այժմ թէ ուրկէ ինկար. ԱՊԱՇԽԱՐԻ, եւ առաջին գործերուդ վերադարձիր» (4 – 5):

Առհասարակ ամէն նորադարձ իր առաջին սիրոյն մէջ խանդավառ է, եւ առաջին բարի գործերուն մէջ՝ աչխոյժ: Սրտանց կը սիրէ իր Աստուածը. եւ պատրաստ է զոհել Անոր համար ամէն բան: Բարեպաշտ եւ աստուածասէր է. անձնուէր է եւ փութաջան, բայց ժամանակի ընթացքին նեղութիւններ, հալածանքներ, դժբախտութիւններ եւ «Հոգք աչխարհի» կը մաչեցնեն եւ յաճախ կը ցամ-

քեցնեն նախկին սէրը եւ եռանդը, եթէ չարունակէ չարծարծուիլն անոնք մշտավառ կանթեղի մը պէս: Քրիստոս արդարեւ կը վչտանայ, երբ կը տեսնէ որ իր արիւնով փրկուած հաւատացեալը հետզհետէ կը պաղի հանդէպ երկինքի եւ կեանքի սրբութեան: Արդարեւ այն քրիստոնեան որ թողլքած է նախկին սէրը եւ եռանդը արդէն իսկ մտած է վտանգաւոր ճամբայ մը, որ զայն պիտի առաջնորդէ անտարբերութեան, անհոգութեան ու ծուլութեան չաւիղներով դէպի վերջնական կորուստ: Նման մահացու հիւանդութեան մը, օրինակ՝ քաղցկեղի, որ թէեւ իր սկզբնական շրջանին չատ վտանգաւոր չի թուիր, բայց երբ առաջքը չառնուի կը դառնայ ի վերջոյ մահացու ախտ մը: Պէտք է սորվինք պարբերաբար վերանորոգել մեր սէրը եւ հաւատքը հանդէպ Աստուծոյ, մեր ազնիւ վերաբերմունքը՝ բոլոր մարդոց նկատմամբ ու մեր խղճմտանքը արթնցնենք կամ սթափեցնենք, եթէ քնացած կամ թմրած է:

Յաճախ բաղդատութիւն մը մեր ներկայ կացութեան՝ անցեալին հետ, երեւան պիտի բերէ, թէ ո՛րքան մտքի եւ հոգիի խաղաղութիւն, ո՛րքան կամքի ուժ, սրտի մաքրութիւն եւ բարոյական կորով կորսնցուցած ենք: Այս բոլորը վերստին ձեռք ձգելու բանալին ԱՊԱՇԽԱՐԱՆՔՆ է: Այսինքն նաեւ սրտանց ցաւիլ վերոյիշեալ կորուստներուն համար, ամչնալ անկումներուն եւ մեղսալից մտածումներուն համար. եւ դնել զանոնք առաջի Աստուծոյ. խոստովանիլ զանոնք: Ապա որոշում կայացնել հրաժարելու անհոգութենէ, անտարբերութենէ եւ մեղսակից հակումներէ: Վճռաբար հրաժարիլ բոլոր այն արարքներէն, որոնք կը նուաստացնեն զմեզ բարոյապէս եւ կը հեռացնեն Աստուծմէ: Ապա զօրակոչի ենթարկել մեր մնացած հաւատքը, սէրը եւ բարոյական ոյժերը՝ վերակենդանացնելու եւ վերագտնելու համար մեր նախկին եռանդը եւ լրջութիւնը: Ու աղօթել՝ վերատիրանալու համար մեր կորսնցուցած չնորհներուն: Անկէ վերջ զգաստութեամբ հսկել, որ չարութիւնը ու մեղքը, մեր անզգոյշ մէկ պահուն, չսողոսկի մեր անձէն ներս: Ապա քայլ առ քայլ վերատիրանալ այն վիճակին, զոր ունէինք մեր չաւրուած օրերուն, երբ հաչտ ու համերաշխ էինք Աստուծոյ հետ:

Այո, Եփեսոսի քրիստոնեաները հաւատարիմ ու համբերող էին, հակառակ իրենց չուրջը վխտացող չարութեանց. բայց դըժբախտաբար պակսած է իրենց սէրը եւ խանդը: Կարեւոր պարագայ մըն է սա որ թեթեւութեամբ պէտք չէ առնել. որովհետեւ խանդի պակասը կրնայ սկիզբն ըլլալ հոգեկան քայքայման. որովհետեւ սիրոյ չաղախը երբ սկսի տակաւ առ տակաւ թուլնալ, ամբողջ չէնքը փուլ գալու վտանգին կ'ենթարկուի:

Եթէ այս յանձնարարուածը –ԱՊԱՇԽԱՐԱՆՔԸ- եւ նախկին բարի գործերուն եւ բարի տրամադրութեանց վերադառնալը– չիրագործուի «եօթը ոսկի աչտանակներու մէջ չրջողը», ինչպէս ներկայացուած էր Ցիսուս այս նամակին սկիզբը, սպառնալիք մը ունի.

«Եթէ չապաշխարես, պիտի գամ քեզի եւ քու աչտանակդ պիտի չարժեմ իր տեղէն» (Բ. 5):

Ուրիշ խօսքով պիտի զրկէ զանոնք Աւետարանի լոյսէն, եւ անով ձեռք ձգուած բոլոր առաւելութիւններէն եւ առանձնաչնորհներէն: Եթէ մկրտութեամբ եւ քրիստոնեայ ըլլալով մեր տիրացած չնորհներուն հանդէպ անտարբեր կը մնանք, մեր վրայ պիտի հրաւիրենք մեր Փրկչին տհաճութիւնը, եւ բոլորովին պիտի զրկուինք անոնցմէ: Նման այն «չար ծառային», որ իրեն տրուած տաղանդը արժեցուցած չըլլալուն համար ոչ միայն արժանացաւ իր Տիրոջ յանդիմանութեան, այլ նաեւ զրկուեցաւ իրեն տրուած դրամապզուխէն:

Սակայն սպառնալիքին անմիջապէս կը յաջորդէ քաջալերանքը, որպէսզի եկեղեցիի անդամները չվհատին, եւ չի կարծեն թէ իրենց Տէրը լոկ իրենց թերացումները կը նչմարէ եւ բարի գործերուն կարեւորութիւն չընծայէր: Ուստի կ'աւելցնէ Ցիսուս գնահատանքով ու հաճութեամբ.

«Սա կէտը դնահատելի կը գտնեմ քու վրադ, որ կ'ատես Նիկողայոսեաններու գործերը, զորս ես ալ կ'ատեմ»:

Ոչինչ գիտենք վերոյիչեալ Նիկողայոսեաններու մասին, որոնց գործերը որքան Տիրոջ՝ նոյնքան ալ Եփեսոսի եկեղեցիի հաւատարիմ հաւատացեալներուն ատելի էին: Հաւանաբար քրիստոնեայ ազանդ մըն էին անոնք, նման մեր օրերուն եւս մէջտեղ եկած բազմաթիւ աղանդաւորներուն, որոնք Աւետարանի վճիտ ուսուցումները խեղաթիւրելով, սխալ վարդապետութիւններ կը քարոզեն: Սխալ գաղափարներուն անխուսափելիօրէն կը հետեւին սխալ գործեր: Երբեմն ճշմարտութեան ու ստութեան, բարիի եւ չարի հանդէպ անտարբերութիւնը ոմանց կողմէ լայնամտութիւն կամ ուրիշներու գործին չխառնուելու բարեմտութիւն կը նկատուի: Բայց Քրիստոսի կեցուածքը բարիի եւ չարին, ճշմարիտի եւ ստութին հանդէպ յստակ է. «կ'ատէ» զանոնք: Այո, ատելն ալ իր տեղը ունի քրիստոնէական կրօնքին մէջ. ատել չար գործերը, ատել կեղծիքը, ատել չարաչահութիւնը, ատել նենգութիւնը, եւ այն բոլոր գործերը որոնք անձը կ'ապականեն եւ ընկերութիւնը կը խաթարեն:

Կ'եզրակացնէ Ցիսուս, այս կարճ թղթիկը զգաստութեան հոաւէրով մը, ու խոստումով մը:

«Ականջ ունեցողը թող լսէ թէ Հոգին ինչ կ'ըսէ եկեղեցիներուն. Ով որ կը յաղթէ՝ անոր պիտի տամ չնորհը ուտելու կեանքի ծառէն, որ կը գտնուի Աստուծոյ դրախտին մէջ»:

Քրիստոնէական կեանքը, աւելի քան ուրիշ ոեւէ տեսակի կեանք, իրական պայքար ու պատերազմ է. պայքար մեղքի դէմ, պայքար Սատանայի եւ իր բոլոր արբանեակներու դէմ, պայքար աշխարհի եւ անոր հրապոյրներու դէմ, մարմնի եւ անոր ցանկութիւններու դէմ: Կա՛մ պիտի պարտուինք կա՛մ պիտի յաղթենք այս պայքարի մէջ: Քրիստոնեան երբեք տեղի պիտի չտայ իր հոգեւոր թշնամիներուն դիմաց. այլ «պիտի պատերազմի զբաւուած պատերազմն», Պօղոս Առաքեալի բացատրութեամբ: Ու այս պայքարէն յաղթական դուրս եկողին գերագոյն մրցանակը պիտի ըլլայ՝ «Ուտել կեանքի ծառէն»: Ադամ եւ Եւա երկրաւոր դրախտին մէջ եթէ չարունակէին հնազանդ ըլլալ Աստուծոյ պատուիրանին եւ չուտէին «չարի եւ բարիի գիտութեան ծառէն» յաւիտեանս պիտի ապրէին «կեանքի ծառէն ուտելով»: Բայց դժբախտաբար պարտուեցան փորձութեան առեն եւ հետեւաբար զրկուեցան «կեանքի ծառէն ուտելէ»: Այնպէս ալ քրիստոնեան եթէ հաւատարիմ ու հպատակ մնայ Աստուծոյ պատուէրներուն, յատկապէս փորձութեանց ընթացքին, իրեն պիտի չնորհուի յաւիտենական կեանքը. այսինքն կատարելութիւնը, սրբութիւնը եւ երջանկութիւնը: Ուստի քրիստոնեայի յաւերժական նչանաբանը այս պիտի ըլլայ. մաքառիլ չարունակ երկրի վրայ՝ փորձութեանց եւ չարի ուժերուն դէմ: Պայման է սա վարձատրուելու համար Աստուծոյ դրախտին մէջ: Քրիստոս երբեք հանդարտութիւն ու վերջնական յաղթանակ չի խոստանար իր հետեւորդներուն՝ այս երկրի վրայ. ընդհակառակը՝ կ'ըսէ.

«Աշխարհի վրայ նեղութիւն պիտի ունենաք. բայց քաջալերեցէք ես յաղթեցի աշխարհի». ինծի պէս ու ինծի հետ եթէ պայքարիք, դուք ալ պիտի յաղթէք, ըսել կ'ուզէ Յիսուս:

Քրիստոսի աշխարհ գալով տիեզերական ու խորհրդաւոր պայքար մը ծայր տուած է մէկ կողմէն Քրիստոսի եւ իր հաւատարիմ բարի ոյժերուն՝ եւ միւս կողմէն Սատանայի –նեռին– եւ պնոնց չար արբանեակներուն միջեւ: Քրիստոնէից վրայ ի գործ դրուած հալածանքները չարութեան լեգէոններուն առաջին յարձակողականն էր: Սակայն այս պայքարին մէջ զէնքերը եւ ռազմավարութիւնը իրարմէ բոլորովին տարբեր են: Խորքին մէջ Դաւիթի եւ Գողիաթի մղած մարտի ոգիով կը կատարուի այս պայքարը: Գողիաթ Դաւիթի վրայ կուգար «Սուրով, գեղարդով ու նիզակով». բայց Դաւիթ անոր վրայ կը քալէր «Զօրութեանց Տիրոջ անունով»:

Հաւատացեալները Քրիստոսի զինուորներն են. Յաղթանակը պիտի տանին ոչ թէ աշխարհիկ զէնքերով, այլ Տիրոջ զօրութեամբ, որ պիտի արտայայտուի իրենց համբերութեամբ եւ հաւատարմութեամբ, եթէ հարկը պահանջէ մինչեւ ի մահ. նման իրենց Զօրապլուխին, որ մեռաւ չարչարանքով, բայց յաղթեց մինչեւ իսկ մահուան՝ վերստին կենդանանալով, ու այժմ յաղթականօրէն բազմած է Աստուծոյ աջ կողմը:

Քրիստոնէական իմաստով յաղթանակ կը նշանակէ՝ թշնամիին ճնշումին ենթակայ մնալով հանդերձ՝ տէր մնալ իր ունեցածին. այս պարագային պահել իր հաւատարմութիւնը հանդէպ Քրիստոսի: Այնպէս որ երբ մարդ իր ունեցածին տէր կը մնայ, յաղթանակը չահած կ'ըլլայ արդէն. իսկ թշնամին, հակառակ իր զօրութեան, եթէ չկարենայ պարտադրել անոր իր կամեցածը, պարտութեան մատնուած կ'ըլլայ: Կայսերական հալածանքին նպատակը քրիստոնեաները մեռցնել չէր, այլ՝ զանոնք կայսերապաշտ դարձնել: Քրիստոնեաներուն դիմադրութեան նպատակը ոչ ապստամբութիւն կազմակերպել էր, եւ ոչ ալ՝ կայսրութեան դատաւորներուն ու զինուորներուն հետ գործ ունենալ. այլ՝ իրենց հաւատքը պահել: Արդ, երբ քրիստոնեան ի վերջոյ կը համակերպի աքսորի, բանտի, չարչարանքի մինչեւ իսկ մահուան, հաւատարիմ մնալով Քրիստոսի, պահած կ'ըլլայ իր հաւատքը եւ հետեւաբար յաղթական դուրս կուգայ պայքարէն: Իսկ կայսրութիւնը, հակառակ ի գործ դրած իր բոլոր հալածանքներուն եւ չարչարանքներուն, երբ չի յաջողիր զանոնք կայսերապաշտ դարձնել, կը նշանակէ թէ կը վրիպի իր նպատակին մէջ եւ հետեւաբար պարտութեան կը մատնուի: Այս տեսակէտն էր նաեւ վարդանանց տարած յաղթանակը. մերինները դիմադրութեամբ տէր մնացած էին իրենց կրօնքին. իսկ պարսիկները, հակառակ պատերազմի դաշտին վրայ ձեռք ձգած իրենց յաջողութեան, պարտութեան մատնուած էին, քանի որ չէին հասած իրենց նպատակին հայերը կրակապաշտ դարձնելու:

Մեծ պահքի այս օրերուն, Քրիստոսի կողմէ Եփեսոսի եկեղեցիին ուղղեալ խօսքերը կուգան նոյնութեամբ նաեւ մեզի, նախ հաւաքաբար իբրեւ եկեղեցիի եւ ապա անհատաբար իւրաքանչիւր հաւատացեալի:

«Գիտեմ քու գործերդ», կ'ըսէ Քրիստոս: Համաձայն մեր գործերուն, ինչ ալ ըլլան անոնք, պիտի դատուինք ամենքս ալ. անոնց չար կամ բարի ըլլալուն համաձայն պիտի դատապարտուինք կամ վարձատրուինք: Ստոյգ է, հազար-հազարներ դուրս նետած են այսօր իրենք զիրենք Հայ եկեղեցիի ծոցէն, եթէ ոչ խօսքով գէթ

գործով: Թող ոչ ոք չգիտցող ըլլայ. ով որ տուած է ինքզինքը անհաւատութեան կամ անտարբերութեան, չհամոզութեան կամ խաղամոլութեան, հեչտասիրութեան կամ արծաթասիրութեան, եկեղեցիէ հեռացած մըն է գործնականապէս, թէ իսկ պաշտօնապէս անոր մէջ մնացած ըլլայ: Այսպիսիները Շնորհալի Հայրապետի բացատրութեամբ «Մեռեալ են հոգւով, մոլորեալ մտօք, միայն կան մարմնով»: Ասոնք երբեք զաղափար պիտի չունենան իրենց գլխուն գալիք փորձանքին: Երբ գայ այդ փորձանքը, արդէն շատ ուշ պիտի ըլլայ դարմանի կամ դեղ գտնելու համար: Աւետարանի բացատրութեամբ «լալէն ու ակռաներ կրճտելէն» զատ ուրիշ ընելիք պիտի չունենան: Ասոնց չէ որ կ'ուղղուի Յիսուսի յայտնութեան խօսքը. այլ՝ իրեններուն, անոնց՝ որոնք դեռ վառ կը պահեն հաւատքի կանթեղը: «Գիտեմ քու գործերդ. կ'ըսէ Յիսուս. «Նեղութիւններդ եւ համբերութիւնդ». լաւ տրամադրութիւններ շատ ունիս, բոլորովին չես թուլացած. տաժանքներդ չեն զգետնած քեզ. համբերութիւնդ քեզի նեցուկ ըրած կը չարունակես տոկալ: Գիտեմ որ չարը չես կրնար հանել նետել քու մէջէդ կամ չրջանակէդ, ինչ որ կը տխրեցնէ քեզ: Կը նեղուիս երբ կը տեսնես, որ քեզի Աւետարան քարոզողները –հոգեւոր առաջնորդներդ– իրենք չեն գործադրեր զայն: Ապաշխարանք կը քարոզեն, իրենք չեն ապաշխարած: Բարեպաշտութիւն կը քարոզեն, իրենք ամբարիշտ ընթացք ունին յաճախ Աստուծոյ տան մէջ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ: Աստուածասիրութիւն ու եղբայրասիրութիւն կը քարոզեն, իրենք արծաթասէր ու աչխարհասէր են: Ասոնք բոլորը ցաւ կը պատճառեն: Իսկ դուրսէն ալ ուրիշ քարոզիչներ, գառնուկի զգեստով եւ Աւետարան քարոզելու պատրուակով կը նետեն իրենց աղանդի ուռկանը մեր ժողովուրդի ջուրերուն մէջ. չատեր առանց գիտնալու կ'իյնան անոնց ուռկանին մէջ, ուրկէ դուրս գալը շատ դժուար պիտի ըլլայ. իսկ դուն կը տեսնես ասոնց խաբէութիւնը եւ ոչինչ կրնաս ընել բացի վչտանալէ, բացի զանոնք ատելէ, «զորս ես ալ կ'ատեմ», կ'աւելցնէ Քրիստոս, հին ժամանակի **նիկոդայոսեաններուն պէս:**

Աւելին. սիրելիներդ կը կորսնցնես. փորձանքներու կը հանդիպիս. ձախորդութեանց կը մատնուիս. կը սրդոդիս, կը վչտանաս, զառնիսօսքեր ալ կ'ելլեն բերանէդ... հակառակ այս բոլորին՝ Աստուած չես մոռանար. եկեղեցիէդ չես հեռանար: Սակայն սէրդ եւ եռանդդ նախկինը չի մնար. բարեպաշտական տրամադրութիւններդ կը թուլնան: Գիտցիր որ վտանգաւոր վիճակի մը մատնուած ես. եթէ չարունակուի այդ ընթացքդ, դուն ալ պիտի խառնուիս այն հազար–հազարներուն, զորս յիշեցինք վերեւ: Սթափէ՛ եւ զգաստացի՛ր. անդրադարձիր անկումի վտանգին:

Ապաշխարէ· եւ դարձիր վտանգաւոր ճամբայէն ուր մտած ես: Վեր կանգնէ թուլութեան ճահիճէն: Մէկ կողմ նետէ ինքնասիրութիւնդ եւ դիւրազգածութիւնդ· վերահաստատէ եռանդդ· «Ապա թէ ոչ», կ'ըսէ Յիսուս, «եթէ չես ապաշխարեր կացութիւնդ աւելի պիտի վատթարանայ· պիտի կորսնցնես նաեւ քեզի մնացած համբերութիւնդ եւ տաժանքի տոկալու քաջութիւնդ: Լսէ՛ ձայնը Աստուծոյ Հոգիին, որ կը խօսի քու հոգիիդ· արծարծէ սէրդ եւ առաջուան պէս փութաջան ու պարտաճանաչ եղիր· ու յաղթողի վարձք պիտի ստանաս:

Երանի հոգեւոր ու բարոյական այս պայքարին մէջէն յաղթական դուրս եկողներուն· վասնզի անոնք պիտի ճաշակեն «կեանքի ծառէն, որ Աստուծոյ դրախտին մէջն է»:

Եփեսոսի եկեղեցին մեր մարդկային չափանիշներով գովելի եկեղեցի մըն է· բարի գործերու տէր, համբերող եւ վիշտերու տոկացող յանուն Քրիստոսի: Չարը թէեւ չի կրնար իր մէջէն բառնալ, բայց յստակ դիրք բռնած է անոր դէմ: Միակ դիտելի կողմը նախկին սիրոյն մէջ պաղած ըլլալն է· Յիսուս ասիկա կը նկատէ «Անկում», եւ հետեւաբար կը հրաւիրէ զայն ապաշխարանքի: Ներկայ ժամանակներուն գրեթէ անթիւ եւ անհամար ենք սէրէ պաղած քրիստոնեաներս: Հետեւինք Յիսուսի առաջին պատգամին· «ԱՊԱՇԽԱՐԷ»: Ու աղօթենք Շնորհալի Հայրապետին հետ:

«Սէր անուն Յիսուս, սիրով քով ճմլեա՛ սիրտ իմ քարեղէն:
«Վասն գթութեան, վասն ողորմութեան, վերստին կեցո՛»:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄ (Բ. 8–11)

«ՄԻ ՎԱԽՆԱՐ ԶԱՐՁԱՐԱՆՔԷ. ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ԵՂԻՐ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՄԱՀ»

Երկրորդ պատգամը ուղղուած է ՁՄԻՒՐՆԻՈՑ եկեղեցիին, արդի հնչումով ԻԶՄԻՐԻՆ, որ չուրջ 40 մղոն դէպի հիւսիս կը գտնուի Եփեսոսէն: Այս քաղաքն ալ կայսերական պաշտամունքի կեդրոններէն մէկն էր: Ծանօթ չէ Ն. Կտակարանէն, թէ ե՞րբ կամ ո՞րո՞, նախաձեռնութեամբ նետուեցան Աւետարանի սերմերը Զմիւռնիոյ մէջ. սակայն նկատի ունենալով իր մօտիկութիւնը Եփեսոսի՝ սխալած չենք ըլլար ենթադրելով որ Պօղոս Առաքեալի կը պարտի Զմիւռնիոյ եկեղեցին իր ծնունդը: Բ. դարու կէսերուն արդէն կարեւոր քրիստոնէական կեդրոն մըն էր Իզմիր, որուն եպիսկոպոսը, Պողիկարպոս հայրապետ, ամէնէն յայտնի դէմքն է արեւելեան քրիստոնէութեան, եւ որ տառապէս հաւատարիմ մնալով իր հոգեւոր նախնիքներուն ուղղեալ վերեւի պատգամին նահատակուեցաւ այրուելով 155–ին:

Նամակի նախաբանին մէջ Քրիստոս ինքզինքը կը ներկայացնէ իբրեւ «Անսկիզբը եւ Անվախճանը». կամ ըստ յունական բնագրին՝ «Առաջինը եւ Վերջինը»: Քրիստոս «Առաջին» է, որովհետեւ «ի սկզբանէ էր» իբրեւ «Բանն» Աստուծոյ, որովհետեւ «Սկիզբէն Աստուծոյ մօտ էր Ան», եւ թէ՝ «ամէն ինչ Անով ստեղծուաւ»: Արարչութիւնը իր սկիզբը Աստուծոյ Բանին կը պարտի: Իսկ Քրիստոս «Վերջինն» է, որովհետեւ ի վերջոյ ամենքին դատաւորը ինք պիտի ըլլայ: Ասկէ կը հետեւի, որ հաւատացեալներ երբեք վախնալու պատճառ մը պիտի չունենան որեւէ մէկէն եւ ոեւէ բանէ, քանի որ Յիսուս է ամենքին վերջնական Տէրը եւ դատաւորը:

Նամակին սկիզբը, այստեղ եւս, կը հաստատուի որ Քրիստոս Ան է, «Որ մեռաւ ու կենդանացաւ»: Հետեւաբար հաւատացեալն ալ, եթէ հարկ ըլլայ մինչեւ իսկ մեռնիլ իր Աստուծոյն եւ կրօնքին հաւատարիմ մնալու համար, զարճեալ պիտի վերապրի իր Փրկչին պէս, քանի որ իրեն ալ վերապահուած է անմահ կեանք մը երկրաւոր մահէն յետոյ:

Այս թղթիկն ալ կը սկսի գրեթէ նախորդին բառերով.

«Գիտեմ գործերդ, նեղութիւնդ եւ աղքատութիւնդ – թէեւ խորքին մէջ հարուստ ես»:

«Նեղութիւնը», որուն մատնուած են Զմիւռնիոյ հաւատացեալները, նոյնինքն կայսերական հալածանքն է: Իսկ «աղքատութիւնը» ակնարկութիւն է տեղւոյն Քրիստոնեաներու ընկերային կացութեան. այսինքն այն իրողութեան, թէ Զմիւռնիոյ եկեղեցին առհասարակ կազմուած էր միջակօրեարէ եւ աւելի վարի խաւերէ: Անոնք որ հարուստ են աշխարհիկ չափանիշներով, ընդհանրապէս աղքատ են հոգեւոր չնորհներէ. ընդհակառակը անոնք որ աղքատ են նիւթապէս, առհասարակ հարուստ են հոգեւոր պարգեւներով, հաւատքով, բարի գործերով եւ սէրով:

Այս հոգեւոր չնորհները թէեւ ձրի կը տրուին Աստուծոյ կողմէ, սակայն ատոնց տէր մնալու համար, զանոնք չկորանցնելու համար անհրաժեշտ են մեր կողմէ չարունակական զգաստութիւն, արթնութիւն եւ յատուկ ջանք: Ուր որ հոգեւոր հարստութիւն կայ, ըստ աշխարհի աղքատութիւնը սիրով կը տառուի: Ընդհակառակը ուր որ նիւթական հարստութիւնը կ'առատանայ այդ պատճառ կը դառնայ յաճախ եսթակային մէջ մեռցնելու մարդկային ազնիւ զգացումները եւ զրկելու զայն աւետարանական չնորհներէ:

Այս հակադրութիւնները սակայն երբեք չեն նշանակեր, որ աղքատութիւնը ինքնին առաքինութիւն մըն է եւ հարստութիւնը՝ հիւանդութիւն: Կարեւորը երկու պարագային ալ մեր ունեցած կեցուածքն է անոնց հանդէպ: Երբ իր սիրտը տուած է մարդ հարստութեան եւ անկէ վեր ու ցանկալի ոչինչ կը գտնէ կեանքի մէջ, գերի մըն է ան իրմէ ստորադաս նիւթին. եւ անոր հատնելուն (ամէն հարստութիւն մեզի համար անխուսափելիօրէն հատած պիտի ըլլայ մեր մահովը) ոչինչ պիտի մնայ որով կարենայ «ապրիլ» կամ մխիթարուիլ: Ընդհակառակը հարստութիւնը լոկ իբրեւ միջոց գործածողը իր ընտանիքին ու ընկերութեան բարիքին համար, տնտես մըն է Աստուծոյ իշխանութեան տակ, որ համաձայն իր հաւատարմութեան պիտի վարձատրուի իր Տիրոջմէ: Իսկ իր աղքատութեան համար չարունակ տրտնջացող տնանկը, ունեւորին նախանձող ու հայհոյող չքաւորը ինքզինքը կը զրկէ նաեւ այն բարոյական ու հոգեւոր հարստութիւններէն, որոնցմով Աստուած կը սիրէ ճոխացնել առաքինի աղքատը:

Ու կը չարունակէ Քրիստոս Զմիւռնիոյ հաւատացեալներուն ուղղեալ իր խօսքը·

> «Գիտեմ նաեւ հայհոյութիւնն անոնց, որոնք կ'ըսեն, թէ հրեայ են, բայց իրականութեան մէջ ուրիշ բան չեն բայց եթէ Սատանայի ժողով»:

Սկիզբէն ի վեր շատ եղած են հրեաները Իզմիրի մէջ: Բազմաթիւ էին նաեւ այս նամակի գրութեան թուականներուն: Ու կատաղի պայքար կար հրեաներու եւ Քրիստոնէական եկեղեցիի միջեւ, չարունակ ու ամենուրեք: Սկզբնական այս շրջանին

զօրաւորը հրեաներն են, թիւով եւ ազդեցութեամբ, ուստի լիովին կ'օգտագործէին այս նպաստաւոր դիրքը ընդդէմ եկեղեցիի:

Քրիստոնեաներ կը քարոզէին թէ իրենք են այլեւս Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը, «Նոր Իսրայէլը»· իրենք էին այլեւս Աբրահամի բուն որդիները, քանի որ Աբրահամի հարազատ հաւատքը ունէին, ու մանաւանդ Աբրահամին ու ամբողջ Իսրայէլին խոստացուած Մեսիան իրենց պաշտած՝ Աստուած ու Փրկիչ ընդունած՝ Քրիստոսն էր: Միւս կողմէն ոչ-քրիստոնեայ հրեաները ուժգնօրէն հակառակը կը պնդէին հիմնուելով բնականաբար իրենց արիւնի ժառանգութեան եւ Մովսիսական Օրէնքի բծախնդիր պահպանութեան վրայ: Եւ որովհետեւ հինէն ի վեր Հռովմէական կայսրութիւնը ակամայ զերծ կացուցած էր հրեաները կայսերական պաշտամունքի պարտադրանքէն, ուստի ասոնք հրեաները սիրով կ'օժանդակէին կայսերական քննիչներուն, կամ ոստիկաններուն, ստուգելու եւ ջոկելու, թէ որո՞նք հրեաներ էին եւ որոնք չէին:

Այս հրեաները մինչեւ իսկ կը մատնանշէին քրիստոնէացած իրենց սակաւաթիւ ազգակիցները ըսելու համար թէ անոնք ճշմարիտ հրեայ չէին, իրենցմէ չէին, այլ իրենք էին բուն հրեաները, առանձնաշնորհեալները: Ասոնց նախանձայոյզ այս հաւաստումը սակայն Քրիստոս կ'որակէ «հայհոյութիւն»:

Արդարեւ ինչ որ ճշմարտութիւն չէ յարաբերաբար Աստուծոյ, բայց իբրեւ ճշմարտութիւն կը յայտարարուի, «հայհոյութիւն» է ըստ Աստուածաշունչի հաւաստումին: Նոյն է պարագան այդ բառի հոսարակ գործածութեան մէջ: Բոլոր այն անաւագիչ ու անբռիչ վերագրումները, զորս կը դիզենք երբեմն մեր նմաններէն ոմանց գլխուն, որոնք, այսինքն մեր վերագրումները, եթէ իրականութեան չեն համապատասխաններ, հայհոյանք են· իսկ երբ իրականութեան կը համապատասխանեն կ'ըլլան ընդհակառակը հաւաստիք: Մէկու մը «խժի ծնունդ» ըսելը յանդիմանական հաւաստիք մըն է երբ ենթական նենգամիտ, խայթիչ թունաւոր ու չար արարած մըն է գործնականապէս: Իսկ եթէ այդ բոլորէն ոչ մէկն է խնդրոյ առարկայ անձը, այդ նոյն խօսքը անարգանք ու հայհոյանք կ'ըլլայ: Նոյն է պարագան, կ'ըսէինք, յարաբերաբար Աստուծոյ· Օրինակ երբ փարիսեցիք ըսին որ Յիսուս «դեւերու իշխանին» զօրութեամբ հրաշք կը գործէ, անոնց հաւաստումը Յիսուս հայհոյանք որակեց, եւ ծանր մեղք յայտարարեց, քանի որ ճշմարտութեան չէր համապատասխաներ իրենց ըսածը: Իսկ ընդհակառակը հրէայք Յիսուսի կարգ մը խօսքերը հայհոյանք

նկատեցին քանի որ համաձայն իրենց ըմբռնումին Յիսուսի այդ բառերը, միշտ իրենց կարծիքով, ճշմարտութեան չէին կրնար համապատասխանել: Օրինակ, երբ իր առջեւ դրուած հիւանդի մը ըսաւ Յիսուս. «Որդեակ թողեալ լիցին քեզ մեղք քո», դպիրներէն ոմանք խորհեցան որ «կը հայհոյէ». քանի որ Աստուած միայն կրնար մեղքերու թողութիւն տալ: Իսկ Յիսուս անոնց խորհուրդը որակեց չար մտածում, որովհետեւ «Մարդու Որդիի» երեւոյթին տակ թաքնուած՝ Աստուծոյ մարմնացումն էր ինք եւ իշխանութիւն ունէր երկրի վրայ մեղքերու թողութիւն տալու. Հետեւաբար իր բառը կը համապատասխանէր իրականութեան եւ սխալ էր «հայհոյութիւն» կոչել զայն:

Ուրեմն երբ Զմիւռնիոյ հրեաները հպարտութեամբ կ'ըսէին, թէ իրենք են ճշմարիտ հրեաները «հայհոյութիւն» կ'ընէին, որովհետեւ իրենց գործը չէր համապատասխաներ իրենց խօսքին: Յիսուս, որ «գիտէ եւ կը տեսնէ» ոչ միայն իր եկեղեցիներուն՝ այլ նաեւ բոլոր մարդոց գործերը, կը հաստատէ թէ այդ յանձնապաստանները ուրիշ բան չեն եթէ ոչ՝ «Սատանայի ժողով»: Որովհետեւ իրենց ժխտական դիրքաւորումը եւ պայքարը ընդդէմ իր «նոր ժողովուրդին, Նոր Իսրայէլին», ինքնին գործնական փաստ մրն էր, որ իրենք վերածուէին «Սատանային ժողովին», քանի որ Սատանան էր, որ կը պայքարէր Քրիստոսի եւ իր եկեղեցիին դէմ:

Արդարեւ հակառակ աշխարհի վրայ գոյութիւն ունեցող ազգերու բազմութեան, ընկերային դրութիւններու այլազանութեան, ու մանաւանդ քրիստոնէական եկեղեցիներու բազմաթիւ ճիւղերու վերածուած ըլլալուն, սոսկ բոլորը ի վերջոյ կը վերածուին երկու խումբերու: Նախ կայ Աստուծոյ եկեղեցին, բաղկացած ճշմարիտ հաւատացեալներէ, որոնց անունը եւ ինքնութիւնը Աստուած միայն գիտէ: Ապա կայ Սատանայի ժողովը, բաղկացած բոլոր այն հաւաքականութիւններէ եւ անձերէ, որոնք կամաւ կամ ակամայ, գիտութեամբ կամ անգիտութեամբ Սատանայի կը ծառայեն, պայքար բացած ըլլալով Աստուծոյ, Աւետարանին եւ ճշմարտութեան դէմ: Մեր գործերն են, եւ ոչ խօսքերը, որոնք պիտի ճշդեն մեր ո՛ր խումբին պատկանած ըլլալը: Այն անհատները ու հաւաքականութիւնները, որոնք կ'արծարծեն ու կը տարածեն անբարոյութիւն, անաստուածութիւն, անհաւասարութիւն, չարաչահութիւն, անիշխանութիւն ու երիտասարդութիւնը ապականող ու այլասերող գրականութիւն ու թմրեցուցիչներ կը պատկանին «Սատանայի ժողովին»: Իսկ բոլոր այն անձերը ու կազմակերպութիւնները, որոնք կը քարոզեն ու կը գործադրեն աստուածապաշտութիւն, պարկեշտութիւն, արդարութիւն, եղբայրասիրութիւն, խաղաղութիւն, հաշտութիւն ու համերաշխութիւն, ու կը պայքարին ընկերութիւնը այլասերող չարիքներու դէմ՝ մաս կը կազմեն Աստուծոյ «Նոր ժողովուրդին», Եկեղեցիին:

Կը շարունակէ Յիսուս իր թելադրանքները Յովհաննէսին, որ գրէ Զմիւռնիոյ եկեղեցիին.

«Մի վախնար այն չարչարանքներէն որոնց պիտի ենթարկուիս: Ահաւասիկ բանսարկուն –Սատանան– ձեզմէ ոմանք բանտ պիտի նետէ, որպէսզի փորձի ենթարկուիք. նեղութիւն պիտի ունենաք տաս օր: Ուստի հաւատարիմ եղիր մինչեւ ի մահ, ու քեզի պիտի տամ կեանքի պսակը»:

«Մի վախնար»: Մեր մէկ վախնալիքը յաճախ նոյնինքն վախն է, քան թէ այն բազմաթիւ երեւոյթները, մարդերը եւ կացութիւնները, որոնցմէ սովորաբար կը վախնանք: Վախը, բացի Աստուծոյ վախէն, իր մէջ քայքայիչ բան մը ունի: Վախերուն ամէնէն ահաւորներէն է ֆիզիքական չարչարանքի վախը. այն գիտակցութիւնը, թէ անխնայ պիտի ծեծուիս արջառաջիլով կամ գաւազանով. պիտի անարգուիս ապտակով, թուքով կամ աքացիով, ինքնին հոգեկան չարչարանք մըն է արդէն: Ալ չենք յիշեր այն միւս տասնեակներով չարչարանքները, զորս մարդկային դիւական տաղանդը ստեղծեր է, խորտակելու համար մարդկային դիմադրող կամքը, կամ պատժելու համար իրաւ կամ կարծեցեալ մեծ մեղապարտները: Երբեմն ասոնցմէ զգացուած վախի տառապանքը աւելի սաստիկ է քան անոնց գործնականապէս ազդած ցաւը: Հետեւաբար «մի վախնար» քաջալերանքը անհրաժեշտութիւն մըն էր Զմիւռնիոյ մէջ չարչարանքի սահմանուած քրիստոնեայ հոգիներուն համար: Երկրի վրայ եղած ատեն ալ՝ ըսած էր Յիսուս. «մի վախնաք անոնցմէ, որոնք կը սպաննեն մարմինը միայն եւ ուրիշ ոչինչ կրնան ընել»: Քրիստոնեան, անխուսափելիին դէմ գտնուած ատեն, երբ իր մտքին մէջ կը պահէ երկու ճշմարտութիւններ, վախնալիք գօրաւոր պատճառներ պիտի չունենայ: Այդ երկու ճշմարտութիւններն ալ կուգան մեզի մեր Փրկչի կարեւոր երկու հաւաստումներէն. Առաջինը աչխարհէն հեռանալու ատեն իր ըսած վերջին խօսքն է. «ես ձեզի հետ եմ ամէն օր, մինչեւ աչխարհի կատարածը»: Իսկ երկրորդը՝ վերջին կտակին վերջին խօսքն է. «Այս աչխարհի վրայ նեղութիւն պիտի ունենաք. բայց քաջալերուեցէք ես յաղթեցի աչխարհի». (Յովհ. ԺԶ. 33): Երբ ամենազօր յաղթականը եւ մահէն յարուցեալը հաւատացեալին հետ է, ան վախնալու պատճառ չունի ոչ չարչարանքէ եւ ոչ ալ՝ մահէն, որքան ալ ահաւոր թուին անոնք մեր զգայարանքներուն, երեւակայութեան ու ֆիզիքականին. որովհետեւ այդ ժամանակաւոր նեղութեանց պիտի յաջորդէ յաւերժական երջանկութիւնը եւ

անմահութիւնը: Համբերող Քրիստոնեան, ուրեմն, «տասը օրեան» –կարճ ժամանակի մը– համար կրելիք չարչարանքներու փոխարէն կը տիրանայ անվերջ ուրախութեան: Իսկ հալածիչները, արդար եւ անմեղ մարդերը չարչարած ըլլալու ժամանակաւոր հաճոյքին փոխարէն պիտի ժառանգեն յաւիտենական դատապարտութիւնը, ինչպէս հաստատեց Յիսուս վերջին դատաստանի իր առակներու եզրակացութեան. «Մեղաւորները պիտի երթան յաւիտենական տանջանքը. իսկ արդարները՝ յաւիտենական կեանքի»: (Մտթ. ԻԵ. 40):

Երբ Աստուծոյ նախախնամութիւնը կ'արտօնէ, որ չարչարանքը գայ նաեւ արդարներու գլխուն, Անոր նպատակը երբեք զանոնք պատժել չէ բնականաբար. այլ՝ փորձել, թէ որչափ հաւատարիմ կը մնան իրենց Տիրոջ: Միաժամանակ առիթ տալ մըն է այդ, որ փորձի ենթարկուողներն ալ գէթ չափով մը մասնակցած ըլլան տիրանալու համար այն երջանկութեան, որ բաժինը պիտի ըլլայ բոլոր փորձուած եւ ընտիր գտնուած արդար հոգիներուն: Բայց աստի չարչարանքներուն տակալով դՔրիստոս չուրանալը լաւագոյն վկայութիւնն է, որ կրնայ տրուիլ իրենց կրօնքի ճշմարտութեան ի հաստատութիւն: Արդարեւ քիչ երեւոյթներ այնքան ուժգին ազդած են Հռովմէական կայսրութեան ժողովուրդներուն վրայ, որքան քրիստոնեաներու ցոյց տուած անայլայլ արիութիւնը կայսերական դատաւորներու առջեւ, կրկէսներուն մէջ, գազաններուն դիմաց կամ դահիճներու սուրին ներքեւ: Զարչարանքներու մէջ ի յայտ բերուած արիական այս ոգին գրական տպաւորութիւն գործած է հեթանոս չրջանակներու մէջ Քրիստոնեաներու մասին, եւ բիւրաւորներու դարձին պատճառ եղած է:

«Հաւատարիմ եղիր մինչեւ ի մահ»: Հաւատարմութիւնը ամէնէն գեղեցիկ ձիրքերէն մէկն է. մինչեւ իսկ Աստուծոյ ստորգելիներէն մէկն է. բազմիցս Աստուած ներկայացուցած է այդ մակդիրով. «Քու Տէր Աստուածդ հաւատարիմ Աստուած է» ըսուած է Հին Կտակարանի մէջ. (Բ. Օր. Լ. 39). Այսինքն վստահելի է Աստուած Իր խօսքին եւ Ուխտին մէջ: Նոյնը կը կրկնուի Ն. Կտակարանի մէջ. «Հաւատարիմ է Տէրը, որ պիտի հաստատէ ձեզ, եւ հեռու պիտի պահէ չարէն» (Բ. Թես. Գ. 3): Իսկ Աստուծոյ կողմէ մարդոց վրայ ամէնէն չատ փնտռուած ու գնահատուած առաքինութիւնն է հաւատարմութիւնը՝ խոնարհութեան հետ. «բարի եւ հաւատարիմ ծառան», որ արժեւորած էր իրեն յանձնուած տաղանդը, Աստուած արժանի կը նկատէ մտնել «իր Տիրոջ ուրախութեան մէջ»: Մեծարժէք ադամանդի պէս հազուա-

դիտ է Հաւատարմութիւն։ Նախ որովհետեւ դժուարու ձեռք կը ձգուի եւ ապա կը պահանջէ մչտական արթնութիւն զայն անպարտ պահելու եւ տէր մնալու համար անոր։ Հաւատարմութիւն կենթադրէ վստահելի ու բարոյապէս առողջ ու բարձր նկարագիր, որ դժուարագիւտ է յատկապէս մեր ժամանակներու մէջ։

Քրիստոս Հաւատարմութեան իրրեւ վարձք կը խոստանայ «կեանքի պսակը», զոր ոչ ոք կրնայ կապտել իրմէ։ Հեռուարար այն երկրաւոր կեանքը որ անցած է Քրիստոսի ծառայութեան մէջ, եւ կամ պոհուած է Աւետարանի դատին համար, պիտի փոխարինուի յաւիտենական կեանքով մը, յաղթանակի պսակով զարդարուած կեանքով մը։

Պատգամը Եզրակացութեան բերող կոչը ուղղուած է բոլորիս.

> «Ականջ ունեցողը թող լսէ, թէ Հոգին ինչ կ'ըսէ եկեղեցիներուն։ Յաղթողին վրայ երկրորդ մահը ներգործութիւն չունի»։

«Երկրորդ մահը» Աւետարանի մէջ յիշուած «յաւիտենական տանջանք» է։ Եթէ մէկը գիտակցի թէ ինչ ահաւոր բան է այս «երկրորդ մահ» բառածը, պատրաստ պիտի ըլլայ քառատուն անպատմ մեռնելու քրիստոսի սիրոյն–մինչեւ իսկ եթէ հնարաւոր ըլլայ այդ-ու ապաւիլ անկէ, քան թէ իր երկրաւոր կեանքը քանի մը տարիներով երկարելու համար ուրանալ Քրիստոսը եւ «իյնալ Գեհենի մէջ, ուր որդը չի մեռնիր եւ կրակը չի մարիր»։ (Մրկ. թ. 47)։

«Մի վախնար չարչարանքէ եւ Հաւատարիմ եղիր մինչեւ ի մահ»։ պատգամներ են ասոնք, որ պէտք է հնչեն նաեւ սիրտերուն մէջ մեր ժամանակներու սերունդին, ինչպէս հնչած է բոլոր դարերու բոլոր քրիստոնեաներու համար։ Կրնայ ըլլալ որ մենք ենթակայ չենք այն չարչարանքներուն, որոնց ենթարկուած էին Զմիռնիոյ եւ ժամանակակից բոլոր քրիստոնեաները։ Բայց ոչ ոք, յատկապէս ոչ մէկ քրիստոնեայ, ազատ պիտի մնայ հաւատարիմ մնալու կամ չմնալու փորձէն։ Այս փորձերը երբեմն նոյն եւ հասարակաց պիտի ըլլայ բոլորիս համար։ Իսկ երբեմն ալ տարբեր ձեւեր ու անուններ պիտի առնէ մեզմէ ոմանց համար։ Ամենքս ալ ուշ կամ կանուխ պիտի կորանցնենք մեր սիրելիները, ոմանք կանխահաս ու վաղամեռ։ Ոչ միայն սուգի պիտի մատնուինք այլ մինչեւ իսկ պիտի սրդոզինք Աստուծոյ դէմ, թէ ինչո՞ւ թոյլ տուաւ որ այս պատահէր մեզի...։ Մեր գործերը երբեմն ձախող պիտի երթան, պիտի անանկանանք մինչեւ իսկ· ու պիտի տրտնջանք Աստուծոյ դէմ։ Պիտի հիւանդանանք լրջօրէն, երբ կը կարծէինք որ հիւանդանոցները մեզի համար չեն, եւ վհատելու վտանգին պիտի ենթարկուինք։ Ասոնք յաճախ ազդարարութիւններ են, որ փոխենք մեր ընթացքը, եւ վերստին ձեռք առնենք մեր նախկին

բարեպաշտութիւնը: Երբեմն հրաւէրներ են դարձի ու ապաշխարանքի. բայց միշտ փորձեր են, թէ ո՛րքանով պիտի չարունակենք հաւատարիմ մնալ մեր Աստուծոյն եւ բարոյական ճշմարտութեանց՝ մեր նեղութիւններուն մէջ:

Կան սակայն ուրիշ փորձեր, որոնք վերոյիշեալներուն ճիշդ հակառակն են, եւ յաճախ աւելի վտանգաւոր եւ աւելի անդիմադրելի են քան վերոգրեալները եւ քիչեր –եթէ կան արդարեւ– հաւատարիմ դուրս պիտի գան անոնցմէ: Այս կարգէն են, օրինակ մեր նիւթական բացառիկ յաջողութիւնները. յանկարծ ոչինչէն մեծահարուստ կը դառնանք: Խոր գոհունակութիւն մը կը պաշարէ մեզ. ինքնաբաւ ենք այլեւս եւ ոչ ոքի կարօտ, ոչ իսկ Աստուծոյ. մեր ուզած համադամները կուտենք ու մեր ուզած բեհեզները կը հագնինք ու մեր ուզած վայելքի վայրերը կը յաճախենք. քանի՞ներ կրնան այս փորձէն ապահով դուրս գալ, պահելով իրենց առաջուան հաւատքը եւ սովորական մարդկութիւնը. իրենց պարզութիւնը եւ պարկեշտութիւնը, իրենց եկեղեցասիրութիւնը եւ եղբայրասիրութիւնը: Եթէ հազարէն գէթ մէկ – երկու հոգի առաջուընէ աւելի գէշ չըլլան՝ հարստութեան ու յաջողութեան այլապէս այլասերիչ ազդեցութեան տակ՝ հրաշքի համազօր համեմատութիւն մը պիտի կազմեն: Հաւատարմութիւնը որքան նեղ օրերուն՝ նոյնքան եւ աւելի լաւ օրերուն **կիրարկելի** կարեւոր առաքինութիւն մըն է:

Կայ նաեւ ուրիշ փորձ մը, որուն աւելի արդար ու հոգեսէր անձեր կենթարկուին: Կրօնասէր ու պարկեշտ հաւատացեալներ եղած են ասոնք. անպակաս աղօթքէ եւ եկեղեցիէ, որոնցմէ իսկապէս հոգեկան հաճոյք կ'առնեն: Յանկարծ սակայն օր մըն ալ տարօրէն պարպուած կը զգան այդ բարեպաշտական զգացումներէ. չորցած ու ցամքած են կարծես հոգեպէս ընդհակառակը զօրաւոր եւ անուշ հակում մը կայ դէպի աշխարհիկ վատագողջ հաճոյքներու բացուելու: Ո՞վ կրնայ հաւատարիմ մնալ Աստուծոյ՝ նման կացութեան մը մէջ, ու չարունակել իր եկեղեցի երթալը, թէ իսկ հաճոյք չառնէ անկէ, իր աղօթքը՝ թէ իսկ չկարենայ բացուիլ Աստուծոյ. իր բարեպաշտութիւնը՝ թէ իսկ չզգայ Աստուծոյ ներկայութիւնը, ու չարունակէ իր ճիգը եւ ջանքը Աստուծոյ հաւատարիմ մնալու թէ իսկ ունենայ այն վիճակը զոր ունեցան Առաքեալները՝ ամբողջ գիշերը ձկնորսութեան տաժանագին աշխատանք կատարելէ՝ յոյսով սպասելէ՝ եւ ձկնիկ մը անգամ չբռնելէ յետոյ...: Այսպիսի պարագաներուն է, որ յատկապէս պիտի հնչէ մեր ականջներուն եւ օգնութեան հասնի մեզի տէրունական այս պատգամը. «Մի վախնար» նեղութիւններէ եւ ոչ մէկ բանէ. «հաւատարիմ եղիր» ամէն կացութեան մէջ, մինչեւ վերջը. «մինչեւ ի մահ»:

ԵՐՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄ (Յայտ. Բ. 12–17)

«ԱՊԱՇԽԱՐԷ»

Երրորդ նամակը կ'ուղղուի ՊԵՐԳԱՄՈՅԻ եկեղեցիին: Այս քաղաքը կը գտնուի 50 մղոն դէպի Հիւսիս Իզմիրէն, եւ 12 մղոն դէպի ներս Եգէական ծովէն, չինուած բլուրի մը վրայ, որ 1000 ոտք բարձր է իր չուրջ տարածուղ դաշտէն: Քրիստոսէ առաջ Բ. դարուն Հելլէնական մշակոյթի եւ արուեստի մեծագոյն կեդրոններէն մէկը եղած է, ինչ որ կը հաստատէ իր այսօրուան աւերակները: Պերգամոյի մէջ գտնուած ումշակուած է մագաղաթ չինելու արուեստը, որ տակաւ առ տակաւ փոխարինեց պապիւրոսը, իբրեւ գրքի եւ գրչութեան նիւթ: Մագաղաթ բառի համապատասխան «բարչըմէն» եւ «բարչմենթ» ֆրանսերէն ու անգլերէն բառերը եւ լատիներէն «բերկամենուս»ը կուգան այս քաղաքի անունէն: Ինչպէս ակնարկեցինք, յայտնութեան գիրքի ժամանակակից քաղաքը հոյակապ աւերակներու կոյտ մըն է այսօր, իսկ ներկայիս գոյութիւն ունեցող Պէրկամա քաղաքը չինուած է վարը, դաշտի մէջ: Պահ մը Հայոց հետ ալ կապ ունեցաւ այս քաղաքը, երբ Բ. դարուն Հայկական հոծ զաղութ մը հաստատուեցաւ այստեղ, ուրկէ առաջ եկաւ բիւզանդիոնի Հայազգի կայսրերէն Փիլիպպիկոս Վարդանէսը (711-713):

Յայտնի չէ Ն. Կտակարանէն, թէ ե՞րբ կամ որո՞ւ ձեռքով քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ այստեղ:

Այս քաղաքի եկեղեցիին ուղղեալ նամակին մէջ Պերգամօն ներկայացուած է իբրեւ «Սատանայի Աթոռ», որ ակնարկութիւն է այս քաղաքին կայսերական պաշտամունքի կեդրոն մը ըլլալուն: Արդարեւ Քրիստոսէ առաջ 29 թուականին, այստեղ ալ կառուցուած էր տաճար մը ի պատիւ Հռովմ քաղաքը մարմնաւորող դիցուհիին եւ Օգոստոս կայսեր: Որով բնական էր, որ Պերգամոյի Քրիստոնեաներն ալ միտի ենթարկուէին զօրաւոր հալածանքի, երբ կը մերժէին երկրպագել Հռովմի աստուածուհիին կամ կայսերական կուռքին:

Առաջին գլուխով ներկայացուած տեսիլքին մէջ Յիսուս նկարագրուած էր իր զանազան հանգամանքներով: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը կ'օգտագործուի եւ կը յիշուի մէն մի նամակին սկիզբը, համաձայն տուեալ եկեղեցիի բարոյական կացութեան: Տեսանք թէ առաջին նամակին մէջ Յիսուս ներկայացուած էր իբրեւ Նա «Որ ունի ձեռքին մէջ եօթը աստղեր». երկրորդին մէջ իբրեւ «Առաջինը եւ վերջինը». իսկ երրորդ այս նամակին մէջ կը ներկայանայ իբրեւ Ան «Որ ունի սրուած երկսայրի սուրը»: Նախ սպառնալիք մըն է այս՝ հալածիչներուն եւ մոլորեցուցիչներուն,

թէ պիտի չկրնան խուսափիլ իր արդար դատաստանէն: Ապա անդորրիչ ապահովութիւն մըն է քրիստոնեաներուն, թէ ունին մէկը որ պիտի պաշտպանէ զիրենք իր հատու սուրով այս կամ այն կողմէն եկող կամ ներսէն ու դուրսէն յարձակող թշնամիներուն դէմ: Սակայն այս իրողութիւնը պատճառ մը չէ, որ իրենք չանցնին փորձի չրջանէ մը, որ գործնականապէս երեւան պիտի հանէ իրենց հաւատարմութիւնը եւ հնազանդութիւնը Քրիստոսի, եւ կամ՝ ուրացումը հաւատքին: Ու կը չարունակուի նամակը:

« Գիտեմ, որ կը բնակիս հոն ուր Սատանայի Աթոռը կայ, հակառակ այս իրողութեան սակայն, անունս կը պահես եւ չուրացար իմ հաւատքս մինչեւ իսկ այն օրը, երբ իմ Անթիպաս հաւատարիմ վկաս սպաննուեցաւ Ձեր մէջ»:

Ինչպէս ակնարկեցինք վերեւ, Պէրկամօն ոչ միայն կայսերապաշտութեան կեդրոն էր, այլ նաեւ չար ու անբարոյ հեթանոս քաղաք մըն էր, իսկ քրիստոնէական չրջանակներու մէջ ալ հերետիկոսական զաղափարներու հակած մարդիկ անպակաս էին: Ինչ որ կը նշանակէ թէ հարազատ հաւատացեալները չրջապատած էին այնպիսի մարդերէ, որոնք թէ՛ հաւատքը կ՛պղականէին եւ թէ՛ բարքերը: Սակայն Աստուծոյ խօսքը երկայրի սուր մըն է, որ լուութեան պիտի դատապարտէ թէ՛ մոլորեցուցիչները եւ թէ մէջտեղէն պիտի վերցնէ բարքով ապականածները: Հակառակ այն իրողութեան որ Պէրկամօն «Սատանայի Աթոռ է», բայց ի գովեստ եւ ի գնահատութիւն քրիստոնէից Յիսուս կը հաստատէ, որ Պէրկամոյի եկեղեցին «կը պահէ իմ անունս». այսինքն կը չարունակէ Քրիստոնեայ մնալ, եւ «չէ ուրացած իմ հաւատքս»: Նախնի հարազատ ու հաւատարիմ քրիստոնեաները չարունակ կը կրկնէին կայսերական դատարաններու առջեւ. «Քրիստոնեայ եմ եւ Քրիստոսը չեմ ուրանար»: Կամ «Քրիստոսի կը հաւատամ եւ Անոր միայն կ՛երկրապագեմ»: Ասիկա թէ՛ իրենց նշանաբանը, թէ՛ օրուան կարգախօսը եւ թէ՛ մանաւանդ իրենց համառօտագոյն հաւատոյ հանգանակն էր: Իրարու հակադիր եւ հականիշ այս երկու բառեր, հաւատալ եւ ուրանալ, որ չատ գործածական էին արդէն քրիստոնէական չրջանակներու մէջ, աւելի չեշտ, կարեւորութիւն ու կենսականութիւնը կը ստանային յատկապէս հալածանքներու ատեն: Գրեթէ մահու եւ կենաց հարցեր էին հաւատալը եւ ուրանալը: Երբ քրիստոնեաներ, իբրեւ հետեւանք կայսերական հալածանքներու, կը ձերբակալուէին ու դատարանի առջեւ կը հանուէին, իրենց ուղղուած առաջին հարցումը կ՛ըլլար, «Քրիստոնե՞յ ես», եթէ պատասխանը «այո» ըլլար, ու հակառակ դատարանի բոլոր յորդորական ու ողոքիչ խօսքերուն կամ

սպառնալիքներուն քրիստոնեան իր վկայութիւնը կաւարտէր «Քրիստոնեայ եմ եւ զՔրիստոս ոչ ուրանամ»բացականչութեամբ, պատիժներու կամ մահուան կը դատապարտուէր դատարանի կողմէ, սակայն կը հերոսանար իր հաւատակիցներու եւ քաջութիւնը սիրող մարդերու աչքին ու կանմահանար առաջի Աստուծոյ:

Եթէ ասոնք ողջ մնային կը կազմէին «խոսափողող» վկաներու ասպետական դասակարգը, որ մեծ յարգ ու հեղինակութիւն կը վայելէր եկեղեցական շրջանակներու մէջ: Իսկ ընդհակառակը, եթէ վերեւ յիշուած հարցումին առջեւ տատամսէին, վարանէին եւ վերջոյ «ոչ» մը արտասանէին՝ թէեւ պատիւներու եւ գնահատանքի կ'արժանանային կայսերական դատաւորներու կողմէ, սակայն արհամարհանքի կ'ենթարկուէին քրիստոնեաներու կողմէն եւ կը կոչուէին «ուրացողներ» կամ «անկեալներ»: Կը պատահէր որ հալածանքի մեղմացումէն կամ դադարումէն յետոյ «անկեալները» զղջային եւ ուզէին վերադառնալ եկեղեցիին ծոցը, յանձն առնելով ամէն տեսակ ապաշխարանք, որ եկեղեցին յարմար կը տեսներ դնել իրենց վրայ: Մեծ խնդիր կը ծագէր եկեղեցիի մէջ, թեր ու դէմ բուռն վիճաբանութիւններ կ'ըլլային. ու եկեղեցին բաժանումի վտանգ կ'անցնէր: – Նոյնը պիտի պատահէր մեր մէջ՝ Վարդանանց շրջանին: Երեսանց ուրացողները իրենց մեղքը պիտի քաւէին քրիստոնէական կրօնքի պաշտպանութեան համար ապստամբելով եւ արիւն թափելով, ու հերոսներու եւ տօնելի նահատակներու կարգ պիտի անցնէին մեր ժողովուրդի կողմէ: Իսկ ուրացողներ –Վասակ ու իր հետեւորդները– անփառունակ պիտի կորսուէին պատմութեան եւ հայ ժողովուրդի դատապարտութեան խարանը իրենց ճակտին: Դարերու ընթացքին նոյնը կրկնուած է մեր ու քրիստոնէական եկեղեցիի պատմութեան մէջ. ուրացողները անջատուած ու կորած են մեր ժողովուրդին եւ Աստուծոյ համար: Իսկ ուխտապահները կամ խոստովանողները անմահացան եւ եկեղեցիի աչքին ու առաջի Աստուծոյ: Հայութիւնը պահողներ հաւատքը պահողներ եղած են:

ԱՆԹԻՊԱՍ, Ն. Կոտակարանի մէջ անունով յիշուած երրորդ վկան է, որ իր արիւնը թափած է քրիստոնէական դատին համար. առաջինը լինելով Ս. Ստեփանոսը եւ երկրորդը՝ Ս. Յակոբոս Առաքեալ Զեբեդեանը: Անթիպաս ներկայացուցիչն է, այն բիւրաւոր անանուն հաւատարիմ վկաներուն, որոնք զոհած են իրենց կեանքը Քրիստոսի համար եւ որոնց անունները Աստուծոյ միայն ծանօթ են:

Հակառակ Պերգամոյի եկեղեցիին արիութեան, որ Քրիստոսի «անունը պահած է եւ չէ ուրացած հաւատքը», Յիսուս ասոնց ալ մասնաւոր ըսելիք մը ունի.

«Սակայն քանի մը բաներ ունիմ քեզի դէմ. որովհետեւ քու մէջդ կը պահես մարդիկ, որոնք կը հետեւին վարդապետութեան Բաղաամի, որ Բաղակին սորվեցուց գայթակղութեան քար դնել Իսրայէլի որդիներուն առջեւ, որպէսզի անոնք կուռքերու զոհեալները ուտեն եւ պոռնկութիւն կատարեն: Դուն ալ քու մէջդ կը պահես զանոնք, որ կը հետեւին Նիկոդայոսեաններու վարդապետութեան, զոր ես կ'ատեմ»:

Բաղաամ Աստուածաշունչի տարօրինակ դէմքերէն մէկն է. խառնուրդը հեթանոս մոգի եւ Աստուծոյ մարգարէին: Անոր պատմութիւնը ներկայացուած է Թուոց Գիրքի ԻԲ–ԻԴ գլուխներուն մէջ: Մովաբի թագաւորը, Բաղակ, դժուար կացութեան մը մատնուած կը զգայ ինքզինքը, երբ կը տեսնէ որ իսրայելացիներ եկեր եւ բանակեր են իրեն սահմանակից հողերուն վրայ: Համոզուելով որ զէնքի զօրութեամբ պիտի չկրնայ վանել անոնց հաւանական յարձակումը, կը դիմէ կախարդութեան: Մեծ վարձք խոստանալով իր մօտ կը հրաւիրէ գերբնական զօրութեան տէր ճանչցուած Բաղաամը, որպէսզի նախ «անիծէ» Իսրայէլի ժողովուրդը, որմէ յետոյ կը յուսար որ դիւրաւ պիտի կրնար չափուիլ անոնց հետ: Ի պատիւ Բաղաամին պէտք է ըսել, որ նախ հարցուց Աստուծոյ, թէ պէ՞տք էր երթալ: Աստուած ըսաւ որ չերթայ. ու Բաղաամ չի գնաց: Բաղակ աւելի ս՛ատկաւելի պատգամաւորութեամբ կրկնեց իր հրաւէրը: Աստուած այս անգամ ըսաւ որ երթայ՝ աւելցնելով. «բայց ինչ որ ես քեզի ըսեմ, այն պիտի ընես»: Ու այնպէս պատահեցաւ, որ Աստուծոյ ներչունչումին տակ Բաղաամ «օրհնեց» Իսրայէլը փոխանակ «անիծելու», որմէ դժգոհ մնաց Բաղակ եւ վտարեց զայն: Ուրեմն մինչեւ այստեղ դրական ու լաւ լոյսի տակ կը ներկայանայ Բաղաամ:

Բայց նոյն գրքի ԻԵ գլուխին մէջ կը պատմուի, որ եթէ կարելի չեղաւ ապահովել Բաղաամի անէծքը Իսրայէլը տկարացնելու համար, կարելի եղաւ այդ նպատակին հասնիլ Իսրայէլը պոռնկութեան եւ կռապաշտութեան մղելով.

«Եւ պղծուեցաւ Իսրայէլի ժողովուրդը պոռնկելով Մովաբի աղջիկներուն հետ, որոնք կանչեցին զանոնք իրենց կուռքերու զոհերուն եւ Իսրայէլի ժողովուրդը կերաւ անոնց զոհերէն. եւ երկրպագութիւն ըրին անոնց կուռքերուն. ու նուիրուեցաւ Իսրայէլ Բեէլփեգովրի. եւ Տէրը սաստիկ բարկացաւ Իսրայէլի վրայ» (ԹԻԻՔ. ԻԵ. 1–3):

Ո՞վ տուաւ այս խորհուրդը Մովաբի թագաւորին: Վերոյիշեալ պատմութենէն յայտնի չէ. Բայց նոյն Թուոց Գրքի ԼԱ. 31–ի մէջ կը հաստատուի որ Բաղաամ տուած ըլլայ այս միտքը, որ արդարեւ աւելի ծառայեց Մովաբի թագաւորին նպատակին, քան ինչ որ պիտի ծառայէր անոր անէծքը: Երբ բարոյական ջիղը տկարանայ մարդուն՝ կը տկարանայ նոյնինքն մարդը իր ամբողջութեան մէջ: Արդարեւ այս պոռնկութեան ու կուռքերու երկրպագութեան պատճառով ներքին պայքար ծագեցաւ Իսրայէլի մէջ եւ կորսնցուցին «քսան չորս **հազար հոգի**» առանց Մովաբի ոեւէ միջամտութեան:

Նոր կտակարանէն **Պետրոսի Բ Թուղթի** Բ.15–ին մէջ եւ **Յուդայի** միագլուխ Թուղթի 11 համարին մէջ կը հաստատուի արդարեւ թէ Բաղաամ «անիրաւութեան վարձքը սիրեց»:

Ահաւասիկ այստեղ է, ուրեմն Բաղաամի մեղադրելի կողմը. գիտնալով հանդերձ որ Աստուծոյ բացայայտ կամքն էր չվնասել Իսրայէլին, բայց «անիրաւ վարձքի» համար խորհուրդ տուաւ Բաղակին, որ Աստուծոյ ժողովուրդին կռապաշտութեան եւ պոռնկութեան պատճառ դառնայ: Այս է էութիւնը «Բաղաամի վարդապետութիւն» ըսուածին. այսինքն պատճառ դառնալ ուրիշներու գայթակղութեան: Աւետարանի չափանիշներով ծանրագոյն մեղքն է ուրիշներու գայթակղութեան պատճառ դառնալը: Ըսաւ մեր Տէրը. «Անկարելի է, որ չգայ գայթակղութիւնը. բայց վա՛յ այն մարդուն, որուն ձեռքով կուգայ. աւելի լաւ էր որ ան երկանաքար մը կախէր իր վիզէն եւ ինքզինքը ծովը նետէր քան թէ այս փոքրիկներէն մէկը գայթակղեցնէր» (ղկ. ԺԷ.1, մթ. ԺԸ.7): Նոյնը կը հաստատէ Պօղոս Առաքեալ«աւելի աղէկ է միս չուտել, գինի չխմել, ոչ ալ ընել ոեւէ բան որով եղբայրդ կը գայթակղի». (հռովմ. ամբողջ ԺԴ գլուխը):

Հաւանաբար Պերգամոյի մէջ ալ կային քրիստոնեաներ, որոնք կը ջատագովէին ենթարկուիլ կայսեր արձանին երկրպագելու հրահանգին հետեւեալ հաւանական պատճառաբանութեամբ. «**Մենք այլեւս կրօնական մարզի մէջ** այնքան մը հասունցած ենք, որ գիտենք թէ կուռքերը ոչինչ կը ներկայացնեն, բացի իրենց նիւթէն որմէ չինուած են – քար, պղինձ, փայտ եւլն.: Հետեւաբար կուռքերուն զոհուած միս ուտելն ալ ոչ մէկ նշանակութիւն ունի, ոչ ալ՝ աստնց առջեւ խունկ ծխելը կամ երկրպագելը: Կարեւորը խղճմտանքը մաքուր պահելն է. Այս պարագային գէթ՝ արտաքին արարքները ոչ կը պղծեն եւ ոչ ալ կը սրբացնեն մարդը. հետեւաբար ոչ մէկ անպատեհութիւն կայ կուռքերու երկրպագելուն մէջ»: Երեւութապէս չիտակ կը թուի այս «վարդապետութիւնը», ինչպէս առհասարակ երեւութապէս տրամաբանական կը

թուին բոլոր դարերու բոլոր հերետիկոսներու ըսածները, սկսեալ Արիոսէն ու Նեստորէն մինչեւ մեր ժամանակակից «եհովայի վկաները»: Ինչ որ ասոնք ու մեր ժամանակակից մարդերը չեն գիտեր կամ չեն ուզեր տեսնել, այն է թէ սխալ վարդապետութեան, սխալ տեսակէտներու, սխալ գաղափարներու անխուսափելիօրէն պիտի հետեւի սխալ կենցաղը: «Ազատ չ՞եմ ընելու ինչ որ կամենամ» կ'ըսէ ժամանակակից մարդը, «խմելու, ծխելու, «խումար» խաղալու, թմրեցուցիչ գործածելու միասեռական ըլլալու» այլովքն հանդերձ: Այո, ազատ է, բայց այդ ազատութեան հետեւանքն է կարեւորը նախ իրեն՝ անհատապէս եւ ապա ընկերութեան՝ հաւաքաբար: Բացայայտօրէն նման գաղափարներով տարուած մարդը ինքզինքը պիտի փչացնէ· այդ ալ անշուշտ իր գիտնալիքն է· եթէ չարիքը իրմով միայն վերջանար պիտի ցաւէինք լոկ իրեն համար: Բայց անխուսափելիօրէն ընկերութիւնն է, որ պիտի տուժէ իր «ազատութեամբը»: Նախ եթէ ամուսնացած է իր մոլութիւնները ընդհանրապէս պիտի փոխանցէ իր սերունդին· ֆիզիքապէս տեղծ ու վատառողջ զաւակներ պիտի ունենայ· ընկերութեան հարստութիւնը պիտի վատնէ իր բարոյական ու ֆիզիքական փչացումին համար: Ի վերջոյ բեռ ըլլալու համար ընկերութեան վրայ: Բայց իր վնասին ծանրագոյնը ուրիշներու դայթակղութեան պատճառ դառնալն է ուղղակի կամ անուղղակիօրէն· բոլոր մարդիկ կ'ուզեն իրենց մոլութեանց բաժնեկից գտնել: Հետեւաբար գործնականապէս ուրիշները կ'առաջնորդեն իրենց մոլութեան ճանապարհին: Իսկ ոմանք ալ ինքնաբերաբար կը հետեւին մոլիներուն· «մեծերը, գիտակիցները կ'ընեն, մենք ալ ընենք» ոչխարային մտայնութեամբ:

Մեր ժամանակներու մէջ, հետեւելով «Բաղաամի վարդապետութեան», մարդիկ կ'ըսեն· «իմ հաւատացածս ինծի համար չիտակ է, անոր հաւատացածը անոր համար չիտակ է· ամէն մարդ իր գիտցածին պէս թող ընէ», սակայն չեն անդրադառնար, որ ինչպէս մաթեմատիկի ու երկրաչափութեան մէջ՝ այնպէս ալ բարոյականի մէջ մէկ հիմնական ճշմարտութիւն միայն կրնայ ըլլալ· տարբերութիւնը սա է, որ մարդիկ յստակ կրնան տեսնել մաթեմատիկի եւ երկրաչափական ճշմարտութեանց ստուգութիւնը, բայց նոյն յստակութեամբ չեն կրնար տեսնել բարոյական ճշմարտութիւններու ստուգութիւնը: Ամէն մարդ կը տեսնէ եւ կ'ըմբռնէ որ տաս առաւել տասը քսան կ'ընէ· ուրիշ բան չի կրնար ընել· կամ երկու կէտերու մէկ ուղիղ գիծ միայն կրնայ ըլլալ, աւելի չըլլար: Այնպէս ալ, օրինակ, մարդկային ընկերութիւնը բարեկարգելու եւ մարդկութեան մէջ ներդաշնակութիւն եւ խաղաղութիւն ստեղծելու համար մէկ բարոյական սկզբունք

միայն գոյութիւն ունի. «սիրէ ընկերդ անձիդ պէս». բոլոր միւսները թերի, անբաւարար ու յաճախ սխալ են, հոգ չէ թէ նշանաբանները գեղեցիկ՝ եւ սկզբունքները բարձր թուին: Ներկայ մարդկային կեանքը եւ ընդհանուր քաղաքական կացութիւնը կը հաստատեն ըսուածին ստուգութիւնը: Խաղաղութիւնը եւ համերաշխութիւնը չենտիրապետեր մարդոց մէջ, որովհետեւ չկիրարկուիր ընկերսիրութիւնը: Անոր փոխարէն, դժբախտաբար կը տիրակալէ «Բաղաամի վարդապետութիւնը» աշխարհի վրայ ամենուրեք: Ազգ ազգէ կը կասկածի եւ ուրիշ ազգերը տկարացնելու համար կը դիմեն ամէն տեսակ միջոցի, ստեղծելով ներքին պայքարներ, բաժանում, քաղաքային պատերազմ, կաչառք, «օժանդակութիւն», «ամպարկօ» եւ այլն: Իսկ վարագոյրի ետին, իբրեւ դիւական ոյժերու մարմնաւորեալ ներկայացուցիչները, կը գործեն ծանօթ ու անծանօթ կասկածելի կազմակերպութիւններ, որոնք հսկայական չահերու ակնկալութեամբ կը գործադրեն տառապէս Բաղաամի թելադրանքը, նախ քաջալերելով պոռնկութիւնը՝ սեռային սանձարձակութեամբ, «պոռնօկրաֆիի» դէզերով եւ բարքերու ապականութիւն տարածելով ամէն կողմ: Իսկ կրօնական մարզի մէջ կը հրահրեն անհաւատութիւնը, սնահատատութիւնը, թերահաւատութիւնը եւ պայքարը կրօնքի դէմ:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ դարմանը այս բոլորին: Պատասխանը տրուած է Պերկամոյի եկեղեցիին ուղղեալ այս թուղթին մէջ իբրեւ կեդրոնական պատգամը անոր.– «ԱՊԱՇԽԱՐԻ՛»: Այս պատգամը տրուած էր նաեւ եօթը եկեղեցիներէն առաջինին – Եփեսոսին: Երկուքն ալ մարդկային չափանիշներով գովելի եկեղեցիներ են, հաւատարիմ ու համբերող: Երկուքն ալ չեն ուրացած հաւատքը եւ իրենց Տէրը: Բայց առաջինին մէջ սկսած էր պակսիլ սէրը. իսկ երկրորդին մէջ սկսած էր տարածուիլ սխալ կրօնաբարոյական գաղափարներ: Նախ քան սէրէն բոլորովին պարպուիլը, ու սխալ գաղափարներով ամբողջապէս վարակուիլը Յիսուս կը յանձնարարէ արմատական դարմանը, ամենաբոյժ դեղը երկուքին համար ալ. այսինքն ԱՇԱՇԽԱՐԱՆՔԸ:

Ապաշխարանքի յորդոր լսել այնքան ալ հաճելի չէ առ հասարակ մարդկային ականջներուն, յատկապէս աշխարհիկ գաղափարներով կամ զգացումներով լեցուած հոգիներուն, որոնք իրենց բոլոր մեղքերուն վրայ կը շարունակեն դեռ հաւատացեալ մնալ: Ու սատանային մեծագոյն ռազմավարութիւններէն մէկն է այնպէս մը դաստիարակել միտքերը եւ մշակել զգացումները, որ մարդիկ չվայ ակուին ապաշխարանքի ոգիով. որովհետեւ անով կը սկսի իր նահանջը մարդկային միջնաբերդէն, որուն տիրակալած է, ու

տակաւ առ տակաւ անկէ դուրս նետուիլը ամբողջական պարտութեամբ: Ապաշխարութեան կարեւորութեան եւ կենսականութեան մասին յստակ է Յիսուսի պատգամը. «Եթէ չապաշխարէք ամենքդ ալ պիտի կորսուիք»:

Ապաշխարանքի գաղափարին մէջ առաջին նկատի առնուելիք պարագան մեղքը չէ, այլ՝ Աստուած: Առանց Աստուծոյ գաղափարին բնականաբար գոյութիւն պիտի չունենար ապաշխարանքը, որովհետեւ ապաշխարանքը իր ծնունդը կ'առնէ սա մտածումէն.– մենք ապրած ենք ու կ'ապրինք այնպիսի կեանք մը, որ հաճելի չէ Աստուծոյ. քանզի կ'անդրադառնանք որ յարաբերութիւնը խանգարուած է: Զրկուած կը զգանք այն գոհունակ ու երջանիկ հոգեվիճակէն զոր ունէինք Աստուծոյ հետ նախապէս: Աղօթքի ատեն կը զգանք թէ մեր դիմացը նախկին ունկնդիր Ականջը չկայ. ու վերահաստուկ'ըլլանք պատճառին, թէ ըրած ենք գործեր, կամ ունեցած են հոգեվիճակներ – օրինակ ամբարտաւան, նախանձոտ, ատելութեամբ կամ վհատութեամբ լեցուն – որոնք գիտենք թէ անհաճոյ են Աստուծոյ: Եթէ սկսինք ցաւիլ ու զղջալ մեր ըրածին կամ եղածին համար, ապաշխարանքի ոգին ծնած է արդէն մեր մէջ: Պէտք է սնուցանել զայն ու զօրացնել, որպէսզի ապաշխարանքի արժանի պտուղներ կարենանք տալ: Աղօթքը լաւագոյն սնունդն է անոր. կը յիշենք մեղաւոր Դաւիթը ու կ'ըսենք անոր հետ միասին. «Ողորմեա՛ ինձ, Աստուած ըստ մեծի ողորմութեան քումմ, ըստ բազում գթութեան քումմ քաւեա՛ զանօրէնութիւնս իմ»: Կը յիշենք Անառակ Որդին եւ կը կրկնենք անոր հետ. «Հայր, մեղայ յերկինս եւ առաջի քո, արժանի չեմ քու որդիդ կոչուելու, ընդունէ զիս վարձկաններէդ մէկին տեղ»:

Ու կ'անցնինք գործի ապաշխարանքի արժանի պտուղներ արտադրելու համար: Ուր որդարմանեք պէտք է նախ կ'աշխատինք զարմանել. եթէ գողութիւն ըրած ենք կը հատուցանենք աւելիով. եթէ սիրտ կոտրած ենք ներողութիւն կը խնդրենք: Ապա զրկանքի եւ պատժի կ'ենթարկենք մենք զմեզ, ու կ'աշխատինք կարգ – կանոնի ներքեւ դնել մեր ֆիզիքական ու իմացական ցանկութիւնները, որոնց սանձարձակ ձգտումին էր որ առաջնորդած էր մեզ մեղքի նուաստացումին ու բարոյական անկումին: Ուտելիքի համադամներէն կը զրկենք մեր քիմքը, երբեմն անօթի կը պահենք մենք զմեզ. սեռային պահեցողութիւնը անհրաժեշտ կը դառնայ. վերջապէս յաճախ կը հրաժարինք կարգ մը արարքներէ ու վայելքներէ, որոնք ինքն ըստ ինքեան մեղանչական չեն, բայց ապաշխարանքի օրերուն ոգիին հետ զուգահեռ չեն ընթանար:

Ուրեմն ապաշխարանքը, խորքին մէջ, Աստուծոյ հետ մեր խանգարուած կամ թուլացած կապերը բարելաւելու եւ ամրապըն-

դելու ճիգ մըն է: Անոր մէջ կը մտնէ կարեւոր տարր մը կամ հոգեվիճակ մը, դիւրացնելու եւ արդիւնաւոր ընծայելու համար զայն. խոնարհութիւնն է այդ: Առանց մեր անձը խոնարհեցնելու ապաչխարանք երեւակայելի չէ: Իսկ խոնարհութիւնը, դարձեալ խորքին մէջ, կամ իր վերջնական տարրալուծումին մէջ, կը վերածուի մեր ոյժերուն սահմանափակ լինելու գիտակցութեան: Այս պարագային, այսինքն ապաչխարանքի հետ իր լծորդումին, ան կը վերածուի այն գիտակցութեան, թէ մենք մեր անձնական ոյժերով կամ ճիգերով չենք կրնար դարմանել գործուած մեղքը, որ այլեւս թափուած կաթն է, զոր չենք կրնար ետ ամանին մէջ առնել, կամ նետն է արձակուած, զոր չենք կրնար այլեւս վերադարձնել: Ներողը, մեղքը չեղեալ նկատողը Աստուած է: Եթէ Աստուած չջնջէ մեր մեղքերը, մեր արցունքները եթէ ովկիանոս ալ ըլլան չեն կրնար լուալ զայն: Հետեւաբար խոնարհութիւնը այս պարագային Աստուծոյ ապաւինիլն է, Անկէ կախում ունենալու գիտակցութիւնն է մեր մեղքերուն քաւութիւն գտնելու համար:

Ու յոռեգոյն մեղքը արարքը չէ –չնութիւնը, գողութիւնը, սպանութիւնը– հոգ չէ թէ որքան ծանրակշիռ ըլլան անոնք. վատթարագոյն մեղքը մեր այն ամբարտաւան մեծամտութիւնն է, որով կը կարծենք, որ մեր միջոցներով, առանց Աստուծոյ ձեռնտուութեան, կրնանք ազատիլ մեղքի ճիրաններէն: Մեր մտած մոլոր ուղիէն Առ Աստուած ետ դարձ մըն է ապաչխարանքը, վստահելով Անոր անհուն ողորմութեան: Անկէ յետոյ մեր ամբողջ կեանքը տեսակ մը մշտական առողջ ապաչխարանքի չրջանի մը կը վերածուի. որովհետեւ թէեւ կը ներուինք, բայց անմոռանալի կը մնայ մեղքի մեր տմարդութիւնը հանդէպ Աստուծոյ եւ մեր անձին: Պօղոս Առաքեալ մաքրուելէն, սրբուելէն եւ Աստուծոյ ընտիր ա-ՙթ ըլլալէ յետոյ տակաւին կը բացականչէ. «Մեղաւորներուն գլուխը ես կը կենամ»: Նոյնը կ'ողբերգէ Նարեկացին. «Ես նախահայրն եմ ամբարիշտներուն, գլուխը՝ մեղաւորներուն, պետը անիրաւներուն...»: Իսկ Շնորհալին կ'ողբերգէ. «Գող եղէ մեղաց, գտող կորստեան, գուբ ինձ փորեցի»:

Յիսուս իր հանրային քարոզութեան սկսաւ հրաւիրելով մարդերը ապաչխարանքի եւ հաւատքի: «Ապաչխարեցէք եւ հաւատացէք Աւետարանին»: Ըսել կ'ուզէր Յիսուս. «դարձէք ձեր սովորական կեանքի ճանապարհներէն, որոնք դէպի կորուստ կ'առաջնորդեն ձեզ ամենքդ. մտէք, ինծի պէս, անձնական ու մշտական հաղորդութեան մէջ Աստուծոյ հետ, որ արդարութիւն եւ սրբութիւն ըլլալով հանդերձ՝ միաժամանակ ներող ու բարերար հայր մըն է, որ պատրաստ է ձեզի տալու իր հոգին, որ պիտի օժտէ ձեզ ամենքդ նոր ու առատ կեանքով մը, զոր դուք երբեք պիտի չկրնաք ձեռք ձգել ձեր անձնական ճիգերով եւ ոչ ալ կարծեցեալ կամ իրական ձեր արժանիքներով»:

Ու եզրակացութեան կը բերէ յիսուս Պերգամոյի եկեղեցիին ուղղեալ իր խօսքերը, այս փոքրիկ թղթիկին մէջ, սպառնալիքով մը.

«Ապա թէ ոչ՝ –այսինքն եթէ չապաշխարեն– կուգամ չուտով եւ պիտի պատերազմիմ անոնց հետ բերնիս սուրովը»:

Արդարեւ ի վերջոյ Աստուծոյ խօսքը պիտի բռնէ օձիքէն բոլոր մեղաւորներուն. կա՛մ զանոնք դարձի բերելու համար, եւ կա՛մ դատի քաշելու համար, որմէ ոչ ոք պիտի կրնայ ազատել զանոնք:

Կը վերջացնէ Քրիստոս իր պատգամագիրը երկու խոստումներով, որոնք վերապահուած են «յաղթողին»միայն.

«Ով որ ականջ ունի լսելու թող լսէ, թէ ինչ կ'ըսէ Հոգին եկեղեցիներուն. Ով որ կը յաղթէ՝ պահուած մանանայէն պիտի կերցնեմ անոր. ու պիտի տամ անոր սպիտակ խիճը, որուն վրայ նոր անուն մը գրուած է, զոր ոչ ոք կրնայ կարդալ՝ բացի առնողէն»:

Մանանան այն գերբնական կերակուրն էր, որ երկինքէն կ'իջնէր կերակրելու համար Իսրայէլի ժողովուրդը իր անապատային թափառումներու ընթացքին: Այստեղ կը նշանակէ հոգեւոր ու յաւերժական այն սնունդը որ ամբարուած է ու պահուած՝ երկինքի արքայութեան արժանացած հոգիներուն համար: Իսկ «սպիտակ խիճը» բացատրութեան դիմաց մեր թարգմանութիւնը ունի «գիր սրբութեան», որ իմաստի թարգմանութիւնն է քան բառի: Ինչ ալ լինի այդ «սպիտակ խիճը» կամ «գիրը», կարեւորը այն է, որ անոր վրայ «նոր անուն» մը կայ գրուած: Հաւանաբար անունն է այդ նոյնինքն Քրիստոսի, որուն կը պատկանի այլեւս «յաղթողը», նման այն որդեգրեալին, որ կ'առնէ անունը այն ընտանիքին, որմէ կ'որդեգրուի: Ոչ ոք կրնայ զգալ մէկու մը Քրիստոսի դնդաճած ըլլալը, Անոր պատկանած ըլլալը, Աստուծոյ ընտանիքին մաս կազմած ըլլալը, բացի ենթակայէն: Ա՛ն է միայն, որ գիտէ իր հոգիի խորքին մէջ, թէ ապաշխարելէ, քաւուելէ եւ սրբուելէ յետոյ այլեւս որդին է Աստուծոյ եւ ժառանգակիցը Քրիստոսի:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄ (Յայտ. Բ. 18–29)

«ԱՄՈՒՐ ԲՌՆԵՑԻՔ ՁԵՐ ՈՒՆԵՑԱԾԸ ՄԻՆՉԵՒ ԵՍ ԳԱՄ»

Ըսած էինք նախապէս, թէ Յայտնութեան Գրքի եօթը եկեղեցիները եթէ յիշուած կարգով իրարու միացնենք գիծով մը քարտէսի վրայ, կը կազմուէր վերիվարոյ հաւկթաձեւ չրջանակ մը: Այս չրջանակի դէպի հիւսիս դարձած սուր ծայրին վրայ է Պերգամօնը, որուն ուղղուած էր նախորդ թուղթը: Անոր յաջորդող քաղաքները կը հակին դէպի հարաւ արեւելք կազմելով թեթեւ կոր գիծ մը: Առաջին հերթին կուգայ ԹԻԻԱՏԻՐԸ, որուն եկեղեցիին ուղղուած է չորրորդ թուղթը:

Թիւատիր չուրջ 45 մղոն դէպի հարաւ արեւելք կը գտնուի Պերգամոյէն, եւ գրեթէ նոյնքան հեռաւորութիւն ունի Եգէականի ծովեզերքէն: Կը չարունակէ իր գոյութիւնը ցայսօր եւ կը կոչուի Ակիսար, Մանիսայի վիլայէթի մէջ: Այս քաղաքն ալ նչանաւոր եղած է իբրեւ կեդրոն յոյն աստուածներու՝ յատկապէս Ապողոնի պաչտամունքի, որուն լծորդուած էր կայսերապաչտութիւնը, քանի որ կայսրերը կը նկատուէին Ապողոնի մարմնացումը եւ Զեւսի-գերապոյն նկատուած աստուածի-որդիները, ինչպէս էր արդարեւ նոյնինքն Ապողոն: Ծիրանեգոյն ազնիւ կերպասի արտադրութեամբ եւս նչանաւոր էր այս քաղաքը, որմէն էր այն «ծիրանավաճառ» պատուական տիկինը, Լիդիա, որ Պօղոս Առաքեալի խօսքերը լսելով քրիստոնեայ եղաւ եւ իր տան մէջ հիւրընկալեց զայն եւ իր գործակիցները Փիլիպէ քաղաքի մէջ. (Գործ. ԺԶ. 13–15):

Չորրորդ այս նամակին սկիզբը Քրիստոս կը ներկայանայ իբրեւ՝

> «Որդին Աստուծոյ, որուն աչքերը կրակի բոցի պէս են, եւ որուն ոտքերը հրաչէկ փայլուն պղինձի նման են»:

Ապողոնի կամ կայսրերու աստուածներու որդի ըլլալու վերագրումները, ըսել կ'ուզուի այս տողերով, անհիմն եւ առասպելական են. Քրիստոս է բուն եւ իրական «Աստուծոյ Որդին»: Իսկ Անոր «կրակի բոցին պէս աչքերը» կը խորհրդանչէին Անոր պայծառատեսութիւնը եւ այրող ուժգնութիւնը իր նայուածքին որուն արեգակնային փայլին եւ բոցին ոչ մէկ մարդկային աչք կը դիմանայ նայիլ, եւ որ իր կրակին ուժգնութեամբ կ'այրէ ու մոխրի կը վերածէ կիզելիները, եւ կը սրբէ ու կը մաքրազարդէ կրակի դիմացող տարրերը: Իսկ իր ոտքերուն «հրաչէկ փայլուն պղինձի» նմանութիւնը կը խորհրդանչէ Անոր զօրութիւնը իր թչնամիները յաղթահարելու եւ ճգմելու:

Ապա կը յաջորդէ Յիսուսի գնահատական արտայայտութիւնը այս եկեղեցիին հանդէպ, որ կրնանք ըսել թէ բարձրագոյնն է եօթը եկեղեցիներուն տրուած գովասանքներուն մէջ:

«Գիտեմ քու գործերդ, սէրդ, հաւատքդ, բարւոք ծառայութիւնդ եւ համբերութիւնդ· արդարեւ քու վերջին գործերդ կը գերազանցեն նախկին գործերդ»:

Հաճելի բան է գովեստ լսելը· մարդոց համար ընդհանրապէս ամէնէն ցանկալի բանն է գնահատանքի արժանանալը: Ուստի մարդիկ, որոնք կը սիրեն լաւ տպաւորութիւն ձգել իրենց նմաններուն վրայ, կամ անոնց հաճելի երեւնալ, առատօրէն կը բաչխեն այս ապրանքը –գովեստը– իրենց նմաններուն, առանց անդրադառնալու, թէ իրենց ըսածները կը համապատասխանե՞ն իրականութեան թէ ոչ· որովհետեւ իրենց նպատակը ճշմարտութիւնը ըսել չէ· այլ՝ ուրիշներու հաճոյք պատճառել, կամ հաճելի երեւնալ: Սակայն ամէն ոք գիտէ, թէ այսպիսի մարդիկ մեր լաւագոյն բարեկամները չեն· մեզի համար լաւագոյն բարիք կամեցողները անոնք են, որոնք մեզ քաջալերելու համար՝ մեր գովելի կողմերը եւ գործերը մեզի պարզելով հանդերձ, երբեք չեն քաշուիր, հարկը պահանջած ատեն, մեր պակասութիւնները, թերութիւնները եւ մոլութիւնները մեր նկատառման յանձնելէ, մեզ սրբագրուած եւ անթերի տեսնելու անկեղծ փափաքով: Որքա՜ն երանելի է գովեստ ու գնահատանք լսելը Անկէ, որ մեզ լաւագոյնս կը ճանչնայ, մինչեւ մեր ուղն ու ծուծը, որ մեր մեծագոյն եւ լաւագոյն բարեկամն է, որ ստել չի գիտեր, որ ճշմարտութիւնը միայն կը խօսի: Նա՝ որ պէտք եղած ատեն իր մատը կը դնէ նաեւ մեր վէրքերուն վրայ, որպէսզի զգանք ցաւը եւ դարմանումի մասին մտածենք: Ի հարկին իր նշդրակը կը զարնէ թարախով լեցուն մեր ուռեցքներուն, պայթեցնելու զանոնք եւ դուրս թափելու համար այնտեղ ամբարուած ապականութիւնը: Երանի անոնց–եթէ կան– որոնք կրնան լսել Թիւատիրի եկեղեցիին ուղղեալ գովեստը, ըսուած Մէկէ մը, որ «գիտէ անոնց գործերը»· այսինքն՝

ՍԷՐԸ· առանց որուն չկայ ճշմարիտ կրօնք, ճշմարիտ աստուածապաշտութիւն:

ՀԱԻԱՏՔԸ· հիմքը եւ խարիսխը մեր կեանքին, որ եթէ չկայ աւազի վրայ հիմնուած է արդէն մեր կեանքը եւ սահմանուած փուլ գալու առաջին հովին եւ փոթորիկին: Իսկ եթէ խախտի՝ կը վտանգուի մեր կեանքի չէնքը, եւ կ'ենթարկուի կործանումի, եթէ չնորոգուի եւ չամրապնդուի այդ հիմքը:

ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆԸ: Պտուղը եւ փաստը սիրոյ եւ հաւատքի:

ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ. Դժուարագոյնը –յատկապէս մեր ժամանակներուն– քրիստոնէական առաքինութիւններուն. բայց վեհագոյնն է մեր հոգեկան գէնքերուն ու զարդերուն, որուն –համբերութեան– եթէ տէր մնանք մինչեւ «ի սպառ», ապահոված կ'ըլլանք մեր յաւիտենական կեանքը: Սիրալիր ըլլալով մէկտեղ ամենքի հանդէպ, հաւատարիմ մնալով հանդերձ մեր Տիրոջ, ու ծառայութեան ասպարէզի նուիրուած ըլլալով միատեղ՝ պիտի պատահին մեր կեանքին մէջ այնպիսի դէպքեր, ու պիտի ենթարկուինք այնպիսի հոգեվիճակներու, որոնք պիտի հարկադրեն զմեզ որ կիրարկենք աստուածային կամքին համակերպելու արիութիւնը եւ մեր նմաններուն տկարութիւններուն եւ աչխարհի չարութեան տոկալու առաքինութիւնը: Այս է համբերութիւնը իր խորքին մէջ:

Իսկ ամէնէն գեղեցիկ վկայութիւնն այն է այս եկեղեցիի մասին, որ իրենց «վերջին գործերը կը գերազանցեն առաջիններըն». ինչ որ կը նչանակէ թէ լճացած չէ եկեղեցին, տեղ-քայլի վրայ չէ, այլ՝ յառաջդիմութեան, վերելքի եւ քրիստոնէական կատարելութեան ապահով ճամբուն մէջ կը գտնուի: Ցառաջ ընթանալը կեանքի կանոնն է. ետ չմնալու, չյետադիմելու միակ պայմանն է: Երբ Յայտնութեան Գրքին մէջ յիշուածներէն Եփեսոսի եկեղեցին «թողած է իր առաջին սէրը» (Յայտ. Բ.4) եւ կորսնցուցած՝ իր նախկին եռանդը, Թիւատիրի եկեղեցին ընդհակառակը գերազանցած է իր երբեմնի սէրը, հաւատքը եւ գործերը:

Երանի անոնց որոնց վերջին գործերը իրենց կեանքին լաւագոյններն են. այդ բարձրութենէն աւելի դիւրին պիտի թուին դէպի յաւիտենական անմահութիւնը:

Այս գնահատանքին կը յաջորդէ կարեւոր դիտողութիւն մը եւ խիստ ազդարարութիւն մը՝

> «Սակայն քեզի դէմ քանի մը բաներ ունիմ. կը հանդուրժես այդ Յեզաբէլ կնոջ, որ ինքզինքը մարգարէուհիի տեղ է դրած, եւ որ իր մոլար ուսուցումով կը հրապուրէ իմ ծառաներս պոռնկութիւն ընելու եւ կուռքերու զոհեալ միս ուտելու: Անոր ժամանակ տուի ապաչխարելու իր պոռնկութենէն. բայց չապաչխարեց»:

Յեզաբէլը ծանօթ է հին կտարանէն իբրեւ չար ու կռապաշտ թագուհի Իսրայէլի Աքաաբ թագաւորին: Հարս բերուած ըլլալով Լիբանանի արքունիքէն, իր հետ բերած էր նաեւ երկրին կուռքերը եւ քուրմերը, եւ կարճ ժամանակի մէջ ողողած էր Իսրայէլի

երկիրը կռապաշտութեամբ: Աստուած Եղիան հանեց անոր դէմ, որ հակառակ Յեզաբէլի քուրմերուն մէկ մասը ջարդել տալուն, չկրցաւ սակայն երկիրը մաքրել կռապաշտութենէն, մինչեւ որ իր ղրկումով Աքաաբի զօրավարներէն մէկը ապստամբելով՝ ջնջեց Աքաաբի տունը եւ պալատի պատուհանէն վար նետել տուաւ Յեզաբելը եւ պատերազմական կառքով անցաւ անոր դիակին վրայէն եւ ճզմեց զայն. մարմինը չուներ կերան: (Դ.Թագ.Թ. գլուխ):

Կռապաշտ ու չար այս կնոջ անունը կը տրուի՝ իբրեւ խարան ու դատապարտութիւն՝ այն կնոջ, որ Թիւատիրի եկեղեցիին մէջ ինքզինքին մարգարէուհիի հովեր տալով կը մոլորեցնէր չատեր որ «պոռնկութիւն ընեն եւ կուռքերու զոհեալ միս ուտեն»: Հաւանաբար այս կինն ալ կը պատկանէր այն աղանդին, որ նախորդ նամակներուն մէջ յիշուած էր իբրեւ «Նիկողայոսեաններ, զորս ես կ'ատեմ» կ'ըսէր Յիսուս, ինչպէս արդարեւ կը դատապարտէ այստեղ այս կինը:

«Պոռնկութիւն» անպատճառ չի նշանակեր սեռային անբարոյ արարքներուն մէջ գտնուիլ: Հին Կտարականի մէջ այս բառը կը գործածուի նաեւ կրօնական անհաւատարմութեան իմաստով: Իսրայէլ երբ իր Աստուածը մոռնար եւ օտար կուռքերու երկրպագութիւն ընէր, մարգարէները Աստուծոյ ժողովուրդին այս անհաւատարմութիւնը միշտ «պոռնկութիւն» բառով կ'որակեն. «Ինչպէ՛ս պոռնիկ եղաւ հաւատարիմ քաղաքը», կ'ըսէ Եսայիին, (Ա.21) ակնարկելով Սիոնին: Այստեղ այս բառը կրօնական անհաւատարմութեան իմաստով գործածուած է:

Ամենայն հաւանականութեամբ ինքզինքը Աստուծոյ պատգամախօսի տեղ դրած այս մոլորած կինը կը փորձէր խաղաղեցնել իր չուրջը հաւաքուած տկար քրիստոնեաները, որոնք սարսափի եւ վարանումի մատնուած էին՝ կայսեր արձանին չերկրպագելու պարագային իրենց գլխուն գալիք փորձանքներու հեռանկարով, ու փոխանակ սրտապնդելու եւ զօրացնելու զանոնք, որ արիաբար հաւատարիմ մնան իրենց Տիրոջ, որ իրենց փրկութեան համար չէր վարանած իր թանկագին արիւնը թափելու, ընդհակառակը՝ այս կինը կը սորվեցներ անոնց, թէ կայսեր արձանին յարգանք ընծայելը մեղք չէր, քանի որ արձանը ինքնին աստուած չէր, այլ արուեստագէտի մը ձեռագործը: Անոր զոհեալ միսէն ուտելն ալ

մեղք չէր, քանի որ այդ միսը ոչ մէկ տարբերութիւն ունէր չուկան ծախուած միսէն: Այս ուսուցումը սակայն կրկնակի կերպով սխալ էր: Նախ հեթանոսները կը հաւատային եւ քրիստոնեաներ գիտէին, թէ արձանը որուն երկրպագելու պարտաւոր էին, կը ներկայացնէր նոյնինքն կայսրը–ապրող կամ ապրած մարդ մը: Հետեւաբար արձանին երկրպագելով առնուազն մարդապաշտութեան մեղքը պիտի գործէին, ինչ որ աններելի էր քրիստոնէական չափանիշներով: Երկրորդ եւ աւելի լուրջ սխալը կամ մեղքը այն պիտի ըլլար, որ արձանին երկրպագող քրիստոնեան –մինչեւ իսկ եթէ մտքին մէջ արձանը ոչինչի տեղ դրած ըլլար– պիտի խուսափէր վկայութիւն տալէ՝ խօսքով եւ գործով՝ իր կրօնքին ճշմարտութեան մասին: Օրինակ՝ մերժելով երկրպագել կայսեր արձանին՝ գործքով կամ խօսքով ըսած պիտի ըլլային, որ չկայ ուրիշ աստուած բացի երկնքի եւ երկրի արարիչ Աստուծմէ, որուն միայն պէտք է երկրպագել. եւ չկայ ուրիշ աստուծոյ որդի –ինչպէս Ապողոնը կամ կայսրը կը նկատուէին– բացի միակ ու իրական Աստուծոյ Որդիէն, Յիսուս Քրիստոսէն, որ մարդկութիւնը իր մեղքերէն փրկելու՝ եւ ճշմարտութեան ճանապարհը սորվեցնելու համար Աստուծմէ ղրկուեցաւ. Անոր միայն պէտք է երկրպագել: Ու փոխանակ կուռքերու զոհուած միսէն ուտելու, պէտք է հաղորդուիլ Աստուծոյ Որդիին մարմնոյ եւ արեան մեծ խորհուրդէն:

Դժբախտաբար այս մահացու սխալը միայն Թիւատիր քաղաքին մէջ եւ լոկ այն օրերուն չէ որ պատահած է. այլ գործուած է ամենուրեք եւ բոլոր դարերու ընթացքին, ու կը գործուի առաւելաբար մեր ժամանակներու մէջ: Երբ մարդ գտնուի կացութեան մը առջեւ, ուր ճշմարտութեան ու պարկեշտութեան կանոններուն հաւատարիմ մնալով պիտի զրկուի այս կամ այն կասկածելի վայելքի հաճոյքէն, կամ ուեւէ ձեւով պիտի տուժէ, առ հասարակ ամուր եւ առողջ նկարագիրներ կը նախընտրեն տուժել քան վայելչութեան կամ ճշմարտութեան դէմ գործել. իսկ վատ նկարագիրներ հակառակ կեցուածքը կը բռնեն: Այս երկուքին միջեւ դասակարգ մը կայ, որ կ'աշխատի կացութեան այնպիսի բանաձեւ մը կամ լուծում մը գտնել, որով ոչ անհաւատարիմ եղած նկատուի բարոյականի եւ պարկեշտութեան կանոններուն, առնուազն ձեւապէս, ոչ ալ՝ զրկանքի ենթարկուի գործնականապէս: Կեղծաւորութեան էութիւնը ասոր մէջ կը կայանայ: Եւ ասոր լաւագոյն օրինակը կուտայ Թիւատիրի այս «Ցեզաբէլ կինը», որ իր հաւատակիցները կը համոզէր, որ կայսեր արձանին երկրպագելէ՝ եւ անոր զոհեալ միսը ուտելէ չքաշուին.

այն պատճառաբանութեամբ թէ ոչ արձանը նշանակութիւն ունի եւ ոչ ալ անոր զոհեալ միսը· եւ այսպէս կ'ազատէին ինք եւ իրեն հետեւողները իրենց մորթը չարչարանքէ, բանտէ, աքսորէ ու հաւանական մահուընէ, առանց ուրացումի խարանը զգալու իրենց խղճին վրայ· քանի որ ձեւապէս իրենց ըրածը ոչ թէ իրենց կրօնքին ուրացումն էր, այլ «լուսաւորեա՛լ քրիստոնեաներու» կեցուածք էր, որով ձեւապէս գլուխ ծռելով հանդերձ՝ իրենց սրտին մէջ կարեւորութիւն չեն ընծայեր, բանի տեղ չեն դներ, կայսերական արձանը:

Այսպիսի բանաձեւերով յաճախ կարդարացնեն մարդիկ նաեւ այսօր իրենց սայթաքումները եւ բարոյական սկզբունքներէ չեղումները: «Արուեստ» բառը կը գործածեն նաեւ խենէշ պարերու, մեղկ երաժշտութեան, անիմաստ գրականութեան եւ անձեւ նկարչութեան, որոնք խիղճերը խարանելէ եւ ճաշակները խանթարելէ զատ ուրիշ նպատակի չեն ծառայեր: «Ժամանց» կը կոչեն հոգեսպան խաղամոլութիւնը եւ խելագարութեան աւազնորդող գինարբուքը: «Լաւ ատեն անցնել» կ'ըսեն յաճախ պոռնկութեան, չնութեան եւ ամէն տեսակ անառակութիւններուն: «Լուսամտութիւն» կամ «Լայնամտութիւն» կ'անուանեն հակակրօն ցափուտքները: «Հայլայֆ» –բարձր կեանք– անունը կուտան դասակարգային դատարկապորտութեան: «Բարեկրթութիւն» կը յորջորջեն յաճախ ընկերային կապկութիւնները, երբ մանաւանդ կ'անտեսեն ամենատարրական բարեացակամութիւնը եւ մարդկային սովորական ազնուութիւնը: Վերջապէս՝ «քաղաքակրթութիւն» անունը կուտան յաճախ մարդկութիւնը այլասերող ու անկումէ անկում առաջնորդող բարքերու եւ դիւրութիւններու: Երկար է չարքը այս կարգի խեղաթիւրումներուն, որոնք կը ծառայեն մարդկային մեղքերը գեղեցիկ ու անմեղ տարազներով ներկայացնելու, տկարութիւնները քօղածածկելու եւ յիմարութիւնները՝ բանաւոր դարձնելու: Ասոնց յօրինողները կամ «արուեստագէտները» ամէնէն վտանգաւոր տարրերն են ընկերութեան, բարոյականի, ճշմարտութեան եւ առողջ կրօնքի: Արդարեւ կայ նաեւ՛հիւանդ եւ վատառողջ կրօնքը, այլասերած կրօնքը, որ յաճախ ինքզինքը կը զարդարէ փայլուն պաճուճապատանքներով քչիկ մը՛յարգելի երեւնալու ճիգով· նման տգեղ կիներու, որոնք ոյժ կուտան արտաքին յարդարանքի կամ արդիական առտառոցութեանց՝ ուշադրութիւնը իրենց դէմքի տգեղութենէն փոխադրելու համար կերպարանքի կեղծիքին:

Աստուած իր անհուն մարդասիրութեամբ անմիջապէս մէջտեղէն չի վերցներ այսպիսի մարդերը, ինչպէս չէր վերցուցած վերոյիշեալ կինը, պարզապէս ժամանակ տալու համար անոնց որպէսզի ապաշխարեն եւ յաւիտենական կեանքի չդատապար-

տուին: Սակայն դժբախտաբար մարդիկ առ հասարակ չեն անդրադառնար իրենց տրուած այդ պատեհութեան, չեն օգտագործեր զայն, ընդհակառակը կը չարաւնակեն իրենց աւերիչ գործունէութիւնը կամ անձնական անտարբերութիւնը, եւ չեն չակեր իրենց վարքը ապաշխարանքով: Ուրիչ խօսքով չարաչար կը գործածեն Աստուծոյ համբերութիւնը եւ օրըստօրէ աւելի կը կարծրանան իրենց չարութեան կամ անտարբերութեան մէջ, հասնելով այնպիսի վիճակի մը, ուր այլեւս անկարելի կ'ըլլայ դարձը, անկարելի՝ ներքին նորոգութիւնը, որ ըսել է, անկարելի՝ ապաշխարանքը: Ուստի զարմանալու չէ, որ իբրեւ վերջին փորձ, կը յաջորդեն աւելի խիստ սպառնալիքներ ծանր պատիժներու –մինչեւ իսկ մահուան– Թիւատիրի եկեղեցիին ուղղեալ այս նամակին մէջ.

«Ահաւասիկ ես կը նետեմ զայն –ՅԵԶԱԲԵԼ ԿԻՆԸ– հիւանդութեան անկողինը, ու անոր գործակիցները, որոնց հետ չնացաւ, կ'ենթարկեմ մեծամեծ նեղութիւններու, եթէ չապաշխարեն իրենց չար գործերէն: Եւ անոր որդիները –այս կնոջ հետեւորդները– մահուամբ պիտի պատժեմ. Թող ճանչնան բոլոր եկեղեցիները, թէ սիրտերը եւ երիկամունքները քննողը ես եմ. ես կը հատուցանեմ իւրաքանչիւրին ըստ իրենց գործերուն»:

Ջրիստոս է, որ իր կրակի բոցէ աչքերով կը քննէ մեր բոլորին միտքերը եւ սիրտերը, ոչ մէկ մեղաւոր կրնայ խուսափիլ Անոր խուզարկու աչքերէն: Արդարեւ որքան ահաւոր՝ նոյնքան ալ փրկարար բան մը կայ այս իրողութեան մէջ, թէ Աստուած կատարելապէս ծանօթ է մեր բոլոր մտածումներուն, մեր բոլոր զգացումներուն, մեր ծրագիրներուն, մեր գաղտնի մոլութիւններուն եւ մեր բնաւորութեան բոլոր ծալքերուն: Կը կարծենք որ, եթէ լրջօրէն անդրադառնանք այս իրողութեան, թէ «Սիրտերը եւ միտքերը քննողը» Ջրիստոս է, հաւանաբար կ'աշխատինք աւելի զգաստ ըլլալ, սակայն դժբախտաբար մարդուն հակումը այնքան հզօր է դէպի մեղք, եւ մեր ցանկութիւնները այնքան բռնակալ ու պահանջող են, որ դժբախտաբար այս մտածումը բոլորովին մոռացութեան կը տրուի, եւ մեղքը գործելէն վերջն է, որ կ'անդրադառնանք, թէ «բոցեղէն աչքերը» ցաւով եւ ցասումով մեր վրայ յառած են, ինչպէս յառեցան Կայէնի վրայ, Աբելի սպանութենէն յետոյ ու Դաւիթի վրայ՝ իր չնութենէն յետոյ:

Բոցեղէն աչքերու Տէրը չենք կրնար խաբել ձեւական պատուիրանապահութեամբ կամ բարեպաշտ երեւոյթով, ոչ ալ թեւատարած աղօթելովկամ մոմ վառելովեկեղեցիին մէջ, որքան ատեն որ մեր ներքինը չի համապատասխաներ մեր բարեպաշտական ձեւերուն կամ արարմունքներուն: Բոցեղէն աչքին փոչի կարելի չէ փչել մինչեւ իսկ մեր հանրային գործունէութեամբ կամ բարեգործութեամբ, դիրքով կամ պաշտօնով, ոչ իսկ մեր վայելած հանրային համարումով, որքան ատեն որ ամբարտաւանութիւնը, եսասիրութիւնը, ունայնամտութիւնը եւ փառասիրութիւնը մաս կը կազմեն մեր բնաւորութեան: Մեր Քրիստոնեայ անուն կրելն ալ երաշխիք մը չէ մեր փրկուած ըլլալուն, որքան ատեն որ քրիստոնեայի մը վայել առաքինական պտուղներ չենք կրնար տալ: Ս. Աւազանէն մեր մկրտուած ըլլալն անգամ բաւական չէ ապահովելու մեր յաւիտենական երջանկութիւնը, եթէ չենք մկրտուած նաեւ Ս. Հոգիով: Մեր պատկանած եկեղեց ն ըլլալով հանդերձ մեղաւորներու քաւարան, չի կրնար պաշտպանել մեզ, որքան ատեն որ կը մնանք անզիղջ մեղաւորներ: «Ոչ թէ ինծի Տէր, Տէր կանչողը պիտի մտնէ երկինքի արքայութիւնը», ըսած էր Յիսուս երկրի վրայ եղած ատեն, «այլ Հօրս կամքը կատարողները»: Ուրիշ առիթ ամբողջացուցած էր այս գաղափարը աւելցնելով, «Այս է Հօրս կամքը... ով որ կը հաւատայ Որդիին, կ'ընդունի յաւիտենական կեանքը»:

Յիսուս իր խօսքը աւարտելէ յետոյ ճչմարտութեան ճամբէն չեղածներուն, այժմ կ'ուղղէ զայն հաւատարիմ մնացողներուն.

> «Սակայն ձեզի կ'ըսեմ որ կը գտնուիք Թիւատիրի մէջ ու չէք ընդունած -վերոյիշեալ- վարդապետութիւնը, եւ չէք ճանչցած այն ինչ որ պէտք էր կոչել Սատանայի խորունկ գաղտնիքները: Ձեր վրայ նոր ծանրութիւն պիտի չդնեմ, այլ ինչ որ ունիք լաւ պահեցէք, մինչեւ ես գամ»:

«Սատանային խորունկ գաղտնիքներ» բացատրութիւնը ըստ երեւոյթին հեգնական է: Ամենայն հաւանականութեամբ մոլորեալները իրենց աղանդաւորական ուսուցումները կը կոչէին «խորին գաղտնիքները կամ խորհուրդները Աստուծոյ»: Յիսուս, որուն բոցեղէն աչքերը ամէն ինչ իր իսկութեան մէջ կը տեսնէ, գիտէ թէ աղանդաւորներու այն յաւակնութիւնը, թէ թափանցած են Աստուծոյ խորագոյն գիտութիւններուն մէջ, ուրիշ բան չէր խորքին մէջ եթէ ոչ Սատանայի սանդրանքները եւ խաբկանքները:

Ասոնք կ'ուզէին համոզել իրենց ունկնդիրները, թէ իրենք տէր են աւելի խոր թափանցումներու աստուածային խորհուրդներուն քան իրենց սովորական հոգեւոր առաջնորդները: Նոյնր կ'րնեն ու կ'ըսեն այսօր նաեւ «Եհովայի վկայ» կոչուած մեր օրերու

աղանդաւորները, որոնք տգէտներու առջեւ կը յաւակնին յայտարարել, թէ աւելի բարձր գիտութիւն ունին Ս. Գրքի եւ Աստուծոյ «ծրագիրներու» մասին. թերեւս իրենց ըսածը հեռու չէ մասնակի իրականութենէ, բայց երբ Ս. Գիրքը հանգամանօրէն գիտցող հաւատացեալներու դիմաց կը գտնուին, յաճախ կանգըրկին պատասխան գտնելու իրենց աղանդաւորական տեսակէտները հերքող Աստուածաշնչական տուեալներու դիմաց ու կը բռնեն փախուստի համար բաց մնացած միակ ճամբան: «Այդ Ձեր յիշածները եթէն աւելցուած են Ս. Գրքի մէջ», եւ կամ՝ «Ձեր այդ յիշած խօսքը տարբեր իմաստ ունի...»: Յիսուս այսպիսի աղանդաւորներու յաւակնոտ գիտութիւնը կը կոչէ իր իսկական անունով. «խորունկ գաղտնիքները Սատանային», որմէ բարեբախտաբար չեն վարակուած **Թուատիրի** պարզ հաւատացեալները: Ասոնց համար Յիսուս ունի միակ ու պարզ յանձնարարութիւն մը.

«ՁԱՐ ՈՒՆԻՔ, ՊԱՀԵՑԷՔ ՄԻՆՉԵՒ ԵՍ ԳԱՄ»:

Ամուր մնացէք ձեր քրիստոսկական պարզ ու մաքուր դիրքին վրայ, եղէք միչտ հաւատարիմ ու անձնուէր ձեր Տիրոջ, մինչեւ ան վերստին երեւի երկրի վրայ: Այս խօսքը նոյնութեամբ պէտք է ուղղուի նաեւ Հայ եկեղեցիի բոլոր հաւատացեալներուն, տէր եղէք Ձեր ունեցածին, պահեցէք սրբութեամբ, գուրգուրանքով ու խանդով ինչ որ ունիք:

Կրնայ ըլլալ որ Հայկ. եկեղեցին չունենայ Հռոմի եկեղեցիին մեծութիւնը, հզօրութիւնը եւ հոյակապ կազմակերպութիւնը. չունենայ՝ բողոքական եկեղեցիներու գիտութիւնը, նիւթական հարստութիւնը եւ միսիոնարական եռանդը, չունենայ՝ մինչեւ իսկ Օրթոտոքս եկեղեցիի խորունկ աստուածաբանութիւնը, լուրջ ու դասական արուեստը Մոզայիքի ու պատերանկարչութեան: Բայց ունի իրեն յատուկ գեղեցկութիւններ, որոնք աւելի քան բաւարար են իր հոգեւոր եւ յաւիտենական փրկութեան, եւ հետեւաբար կ'արժէ որ ամբողջն ու հոգածութեամբ պահուին անոնք մինչեւ վերջը:

Ի՞նչ ունի Հայ եկեղեցին, որոնց համար Քրիստոս կրնայ ըսել. «պահեցէք ձեր ունեցածը». դիւրին չէ պանոնք անմիջապէս ու մի առ մի թուել, որովհետեւ չփոթութիւն կայ նաեւ այս մասին **մտքերու մէջ: Յաճախ կը փորձուինք պահել երեւոյթներ, որոնք խորքին մէջ չեն կազմեր Հայ եկեղեցիին իրական ունեցածը: Աւելի յաճախ կը մոռնանք պահել բաներ, որոնք արդարեւ կը կազմեն Հայ եկեղեցիին իսկական հարստութիւնը:**

Եթէ փորձուինք հարցնել ու մի առ մի թուել, թէ որոնք են այն բաները, զորս Յիսուս պիտի յանձնարարեր մեզի, Հայ եկեղեցիի

որ պահէինք, բնականաբար պատասխանները այլազան պիտի ըլլան. որովհետեւ մեզմէ ամէն մէկը իր պատասխանը պիտի ունենայ համաձայն այն մասնայատուկ գաղափարներու որոնց կը ծառայէ: Ամենայն հաւանականութեամբ միտքերու եկող առաջին պատասխանը պիտի ըլլայ «ԼԱՅՆԱՄՏՈՒԹԻՒՆԸ» Հայց. եկեղեցիին. լայնամիտ ու թոյլատու ոգի ունի հայ եկեղեցին, ուստի պէտք է պահենք այդ ոգին պիտի ըսուի չատերու կողմէ: Լաւ է անշուշտ առողջ լայնամտութիւնը, որքան ատեն որ այդ կը նշանակէ ճիշդ հակառակը նեղմտութեան, որ գովելի մտքի եւ հոգիի վիճակ մը չէ: Բայց դժբախտաբար երբեմն ամենալաւ իմաստ ունեցող բառերն անգամ երանգ կը փոխեն մեր միտքերուն մէջ համաձայն այն մտայնութեան որով կազմաւորուած ենք մենք: Ըստ այսմ գովելի այս բառը կարգ մը միտքերու մէջ կը ստանայ իմաստը ծանծաղամտութեան, մակերեսայնութեան ու մինչեւ իսկ ոչ մէկ հիմնական սկզբունք ունենալու: Լայնամիտ է հայ եկեղեցին, կ՚ըսեն անոնք յաճախ թութակաբար, եւ հետեւաբար ներելի կը նկատեն ընել անոր մէջ քիչ մը ամէն բան: Օրինակ, ներելի կը նկատեն որ անհաւատներն անգամ դեր ստանձնեն եկեղեցական վարչութեանց մէջ: Անբնականոն չեն նկատեր, որ Մէկ նկատուած հայոց եկեղեցին ունենայ նոյն տիտղոսը կրող բարձրագոյն ԵՐԿՈՒ պաշտօնատարներ, զորս ոմանք կը կոչեն «Հաւասարազօր»: Ու հակառակ այս երկու գլխանիութեան տակաւին կը յեղյեղեն, որ Մէկ է Հայ եկեղեցին: Հանդուրժելի կը գտնեն, յանուն լայնամտութեան, որ աչխարհիկ դրութիւններ կազմուին իր մարմինին վրայ, եւ ինք, եկեղեցին, չարունակէ սնուցանել զանոնք եթէ ոչ բարոյապէս, գէթ նիւթապէս: Զգենք այլեւս յիշատակութիւնը այն իրողութեան, որ իր անդամներէն չատերը ունենալով հանդերձ իրենց միայն յատուկ հաւատալիքները՝ չարունակեն մնալ իր ծոցին մէջ: Իսկ ուրիշներ՝ առանց երբեք հաղորդութիւն առնելու իր սկիհէն՝ չարունակեն գործօն դեր վերցնել եկեղեցական գործերուն մէջ: Մինչեւ իսկ տարօրինակ չի նկատուիր եկեղեցին «կառավարել» առանց հաստատ հիմնական օրէնքի կամ օրինագիրքի...: Երկար է արդարեւ թուելն անգամ այսպիսի անբնական երեւոյթներու եւ կացութեանց, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի արդիւնքն են հայ եկեղեցիի այսպէս կոչուած «Լայնամտութեան»: Մենք կ՚ենթադրենք, որ, ընդհակառակը՝ Քրիստոս դատապարտելի պիտի գտներ նման «լայնամտութիւն» մը, որ կը ծառայէ իր եկեղեցին տկարացնելու, եւ կը վնասէ անոր մաս կազմող հաւատացեալներու հոգեւոր բարիքին: Հայ եկեղեցիի իսկական լայնամտութիւնը հարազատ-

օրէն կ'արտայայտուի Ներսէս Շնորհալի հայրապետի տեսութիւններուն մէջ. օրինակ Քրիստոնէական եկեղեցիներու միութեան խնդրոյն մէջ. ինք անկեղծ հաւատացող եւ փափաքող է միութեան. կ'ուզէ որ մէջտեղէն վերնան այն տգեղ պայքարները, որոնք սովորական էին հայ եւ յոյն, յոյն եւ լատին եկեղեցիներու միջեւ:

Բայց երբեք միտքէն չէր անցներ, որ այդ մրուխիւնը կրնար նշանակել մէկ եկեղեցիին ենթարկուիլը միւսին: Կ'ընդունէր մինչեւ իսկ միութեան սլրոյն կարգ մը զիջողութիւններ ընելը. բայց ատիկա միակողմանի պիտի չըլլար, այլ՝ երկկողմանի: Նմանապէս չէր հանդուրժեր որ մէկ եկեղեցին միւսին վրայ գերիշխանութիւն պահանջէր... այլ ամենքը միեւնոյն երկնաւոր Գլուխին հետ միացած անդամներ նկատուին:

Միտքերուն եկող յաջորդ յատկանիշը, զոր պէտք էր պահպանել, հաւանաբար պիտի ըլլար Հայ եկեղեցիին այսպէս կոչուած «ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐ» ոգին:

Ժողովրդավարութիւնը այս պարագային կը նշանակէ, թէ ժողովուրդը անտեսուած պէտք չէ ըլլայ եկեղեցական գործերու եւ վարչութեան մէջ: Այս բառն ալ հակադրուած է մենատիրութեան կամ կղերապետութեան: Ժողովրդավարութիւնն ալ, այս իմաստով, գովելի եւ գնահատելի դրութիւն մըն է, որ մեզի կուգայ Աւետարանի էջերէն: Նախնական եկեղեցին երբ պէտքը զգաց նոր պաշտօնեաներու, դիմեցին Առաքեալներու, որոնք իրենց կարգին «հրաւիրեցին հաւատացեալներու բազմութիւնը եւ ըսին... ընտրեցէք, եղբայրներ, ձեր վստահութիւնը վայելող եօթը հոգիներ, զորս վերակացու կարգենք», զբաղուելու համար յարուցուած հարցերով: (Գործ. Ձ. 1–4):

Նոյն ոգիով չարժեցան, երբ խնդիր ելաւ, թէ հեթանոսութիւնէ դարձող քրիստոնեաներ ալ պարտաւոր պիտի ըլլա՞յ պահել Մովսիսական օրէնքները, ինչպէս կը պահէին հրեայ քրիստոնեաները (Գործ. Ձ. գլուխ): Աւետարանի էջերէն մեզի եկող այս ժողովրդավարական ոգին արդարեւ չարունակուեցաւ մեր մէջ, ժամանակներու թոյլատրած չափով, մինչեւ 19րդ դար, երբ ի վերջոյ այդ ոգին մարմնաւորուեցաւ մէկը միւսէն տարբեր ու անկախ երկու օրինական վաւերագրքերու մէջ, մէկը՝ Արեւելհայութեան համար՝ Պալաժեճիա անուան տակ. իսկ միւսը արեւմտահայութեան համար՝ Ազգային Սահմանադրութիւն կոչուած:

Այսօր թէեւ երկուքն ալ պաշտօնապէս ի զօրու չեն մեր մէջ, բայց անոնցմով արտայայտուած ոգին կը չարունակուի ներկայիս «աշխարհականներու» տիրակալութեամբ կրօնական գործերու մէջ. մինչեւ իսկ այնպիսի աշխարհականներու որոնց պատկանած «չխօլա»ն չի հաւատար կրօնքի եւ աղօթքի: Ու «ժողովրդավարա-

կան» ոգին այսօր կարգ մը տեղեր այնքան այլասերած է, որ այլեւս ղաղրած է ինքզինքն ըլլալէ. օրինակ կաթողիկոսութեան մը այսպէս կոչուած «ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ» մէջ իրաւասութիւն կը տրուի «Ազգային եկեղեցական պատասխանատու մարմիններու», որոնք կը բաղկանան մեծամասնութեամբ աշխարհականներէ, եւ որոնք առ հասարակ քիչ բան կը հասկնան կրօնքէ եւ աւել քիչ բան՝ կանոնական օրէնքէ, որ «գրաւոր դիմումով» փոխեն հաւատացեալներու հոգեւոր հպատակութիւնը եւ հոգեւոր կեդրոնը: Նման իրաւասութեան մը տիրանալէ յետոյ՝ ճամբան բացուած կ'ըլլայ, որ այդ նոյն «Ազգային եկեղեցական պատասխանատու մարմինները» վաղը, միւս օր, ուրիշ «գրաւոր դիմում» կատարեն մինչեւ իսկ հայ եկեղեցւոյ չրջանակէն դուրս ուրիշ հոգեւոր իշխանութեանց, այս անգամ անոնց իրաւասութեան ներքեւ դնելու համար իրենց թեմը: Ոչ մէկ անկեղծ ու համոզուած հաւատացեալ պիտի ուզէր, որ իր ընտրած մարդիկը, դուրս գալով իրենց իրաւունքներու սահմաններէն, փոխեն իր հոգեւոր հպատակութեան կեդրոնը կամ իշխանութիւնը. սա ժողովրդավարութիւն չէ այլեւս. այլ՝ բռնատիրութիւն կամ մենատիրութիւն է, որ դժբախտաբար պատահած է հայ եկեղեցւոյ ծոցին մէջ Միջին դարերուն եւ կը պատահի մեր ժամանակներուն: Կարգ մը իրաւունքներ անփոխանցելի են. անոնցմէ է, օրինակ, այն կրօնքը, որուն կը հետեւի մէկը, եւ հոգեւոր իշխանութիւնը, որուն կը հպատակի: Աստնք կ'որոշուին ենթակայէն կողմէ. եւ ոչ մէկ օրէնք կամ մարմին, եթէ նոյնիսկ կոչուին անոնք «ժողովրդավարական» կամ «պետական», չեն կրնար ոտնձգութիւն կատարել անհատական այս իրաւանց սահմաններուն մէջ:

Եթէ «ժողովրդավարութիւնն» ալ, իր այսօրուան ստացած իմաստով եւ կիրարկուած ձեւով, պահուելու արժանի կէտ մը պիտի չնկատուի, անդին դեռ ի՞նչեր կը մնան արդեօք զորս Քրիստոս պիտի ուզէր որ մենք պահէինք: Ըստ մեզի հետեւեալները պիտի ըլլային Փրկչի յանձնարարութիւնները մեր եկեղեցիին:

1– Պահեցէք այն ԼՈՑՍը, որ ձեզի բերուեցաւ նախ իմ Առաքեալներուս ձեռքով ու ապա ազգովին ձեզի տրուեցաւ իմ ծառայիս եւ ձեր լուսաւորիչին Գրիգորի միջոցաւ: Այդ լոյսը իմ աւետարանս է, իմ լոյսս է: Թող աշխարհ հազարումէկ տեսակ լոյսեր ունենայ. ձեր ԼՈՑՍը մէկ է. ես եմ, որ յայտնուեցայ «իբրեւ լոյս բոլոր հեթանոս ազգերու», առաջին հերթին ձեզի. թող չխաւարի այդ լոյսը ձեր սիրտերէն. մնացէք միշտ «Լոյսի Որդիներ» Լուսաւորչականներ:

2– Պահեցէք այն ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՈԳԻՆ, որ առաւելապէս մարմին զգեցաւ ու տեսանելի դարձաւ իմ ծառայիս եւ Ձեր հայրապետին Ներսէսի ձեռքով, անոր կերտած բարեսիրական հաստատութիւններով, գորս քիչ չատ ամենուրեք կը պահէք մինչեւ հիմայ, ձեր աղքատախնամներով, հիւանդանոցներով, որբանոցներով, ծերանոցներով եւ նման այլ հաստատութիւններով: Շարունակեցէք ձեր անհատական բարեգործութիւնները, նուիրատուութիւնները բարեսիրական նպատակներու: Ու թող ձեր բարեսրտութեան «լոյսը այնպէս ճառագայթէ մարդոց առջեւ, որ տեսնելով ձեր բարի գործերը» փառք տան իմ եւ ձեր Հօրը, որ երկինքն է:

3– Պահեցէք մտքի այն ջահը, որ ձեզի չնորհուեցաւ իմ ծառաներուս Սահակի եւ Մեսրոպի ձեռքով: Այդ կենդանի գիրերը տրուեցան ձեզի, որ դուք չարունակէք կարդալ նաեւ ու առաւելարար իմ խօսքս՝ իմ Գիրքիս մէջ: Շարունակէք նաեւ կարդալ ու երգել այն ազօթքներն ու չարականները, զորս իմ ներչնչումովս գրեցին ձեր հոգեւոր հայրերը, ձեր հոգիներու եւ մարքերու մչտնջենական լուսաւորութեան համար:

4– Պահեցէք ձեր եկեղեցին իր պարզութեան ու անարատութեան մէջ· իր հաւատամքով, իր պատարագով, իր խորհուրդներով: Մի ծանրաբեռնէք գայն անօգուտ եւ յաճախ անպէտ աւելադրութիւններով:

Ու տակաւին չատ բաներ պիտի ուզէր ըսել մեզի Յիսուս, պահելու համար· բայց կ'ենթադրենք թէ հիմնականները վերեւ յիշուածներն են, որոնք եթէ պահուին՝ աւելի քան բաւարար են մեր փրկութեան ու Աստուծոյ փառքին համար:

Ու եզրակացութեան կը բերէ Յիսուս Թուատիրի եկեղեցիին ուղղեալ իր թելադրանքները·

«Ով որ կը յաղթէ եւ կը պահէ իմգործերս մինչեւ վերջը, անոր իշխանութիւն պիտի տամ ազգերու վրայ· պիտի հովուէ զանոնք երկաթէ գաւազանով, եւ բրուտի անօթին պէս պիտի փշրէ զանոնք: Ինչպէս ես ստացայ իմ Հօրմէս, անոնց ալ պիտի տամ առաւօտեան աստղը»:

Ուրեմն Յիսուս յարատեւողին եւ յաղթողին՝ կը խոստանայ տալ երկու պարգեւներ· առաջինը ազգերու վրայ իշխանութիւն· իսկ երկրորդը՝ առաւօտեան աստղը: Արդարեւ Յայտնութեան Գիրքի վերջին գլուխներուն մէջ կը նկարագրուի Քրիստոսի յաղթական ու փառքով երկրորդ գալուստը, այս անգամ «ազգերը դատելու եւ Հովուելու համար երկաթէ գաւազանով», իրեն կ'ընկերանան նաեւ «երկինքի բանակները սպիտակ ձիերով, հագած՝ սպիտակ ու մաքուր բեհեզներ»· (Յայտ·Ժթ·11–14): Այս

բոլորը կը նշանակեն, որ սուրբերը, որոնք այսօր կը նահատակուին Քրիստոսի հաւատարիմ մնացած ըլլալնուն համար, պիտի մասնակից դառնան Քրիստոսի տիեզերական իշխանութեան եւ դատաստանին: «Պիտի հովուէ զանոնք երկաթէ գաւազանով» կը նշանակէ թէ այնպիսի ապահով եւ ուժեղ կերպով պիտի հովուէ զանոնք, որ ոչ մէկ գայլ կամ գազան պիտի չհամարձակի յարձակիլ իր հօտին վրայ: Իսկ «Բրուտի անօթներու պէս պիտի փշրէ զանոնք» խօսքը ակնարկութիւն է տանտիրոջ այն գործողութեան, որով երբ աչքէ կ'անցնէ խեցեղէն անօթները, անոնք որ պիտանի ու լաւ վիճակի մէջ մնացած են՝ մէկ կողմ կը դնէ ու կը պահէ գործածութեան համար. իսկ այն ամանները որոնք սխալ չինուած են, մէկ կողմ կը նետէ ու կը փշրէ: Այնպէս ալ՝ Յիսուսի իշխանութիւն տրուած է փրկելու, ապրեցնելու եւ անմահացնելու մինչեւ վերջ հաւատարիմ մնացող հաւատացեալները եւ եկեղեցիները. նոյն իշխանութեամբ պիտի փշրէ եւ փչացնէ անհաւատարիմները, ուրացողները եւ չարերը:

Իսկ «Առաւօտեան Աստղի» տուուչութիւնը կը նշանակէ, թէ յաղթողը պիտի փայլի երկինքի ամէնէն պայծառ աստղին պէս. այսինքն աստեղային տեւականութեան պէս փայլուն անմահութիւն պիտի չնորհուի յաղթական սուրբերուն: Ասիկա կրնայ ակնարկութիւն ու հակադրութիւն նկատուիլ յոյն դիցաբանութեան այն պատմութիւններուն, ըստ որոնց՝ կարգ մը հերոսներ, օրինակ, Հերակլէս, Բերսէոս եւլն., աստղերու կամ համաստեղութեանց փոխուեցան իրենց մահէն յետոյ՝ իրենց սխրագործութիւններուն համար: Իրական ու կենդանի հերոսները սակայն, ըսել կ'ուզէ Յիսուս, մինչեւ վերջը հաւատարիմ մնացող յաղթողներն են, որոնք պիտի արժանան աստեղային ու յաւերժական անմահութեան, եթէ մինչեւ իսկ երկրի վրայ ապրած բլլան իբրեւ ամէնէն սովորական մահկանացուներ:

Անոնք այնպիսի պայծառ ու զուարթ փառքի պիտի տիրանան, որ լաւագոյնս կը խորհրդանշուի Առաւօտեան գեղեցիկ աստղով:

Վերջին խօսքով՝ «Ականջ ունեցողը թող լսէ թէ ինչ կ'ըսէ Հոգին Եկեղեցիներուն» ըսել կ'ուզէ Տէրը, թէ մէկ եկեղեցիին ըսուածը կը պատչաճի ու կիրարկելի է բոլոր միւս եկեղեցիներուն:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄ (Յայտ. Գ. 1–6)

«ՈՂՋԻ ԱՆՈՒՆ ՈՒՆԻՍ, ԲԱՑՑ ՄԵՌԱԾ ԵՍ. ԱՐԹՆՑԻՐ ԵՒ ՉՕՐԱՑՈՒՐ ՄՆԱՑԵԱԼ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԴ»:

Յայտնութեան Գրքի Գ. գլուխով կը սկսի հինգերորդ նամակը, որ կ'ուղղուի ՍԱՐԴԻԿԷԻ մէջ բնակող քրիստոնեաներուն: ՍԱՐԴԻԿԷ ուրիշ կարեւոր քաղաք մըն էր Եգէականի չրջանին մէջ, չուրջ 45 մղոն դէպի հարաւ Թիւատիրէն եւ 35 մղոն դէպի արեւելք Իզմիրէն: Եղած է մայրաքաղաքը Լիդիական հին թագաւորութեան, որ վերջ գտաւ Կրեսոսով, որ առակի կարգ անցած է իր առասպելական հարստութեամբ: Այս քաղաքն ալ ծանօթ էր իբրեւ կեդրոն կայսերապաշտութեան: Քրիստոսէ առաջ 17 թուին զօրաւոր երկրաշարժ մը քարուքանդ ըրաւ զայն, բայց վերաչինուեցաւ Տիբերիոս կայսեր առատաձեռնութեամբ, ինչ որ աւելի արծարծեց երախտագէտ քաղաքացիներու կայսերապաշտութիւնը:

Նամակին սկիզբը Քրիստոս ներկայացուած է իբրեւ մէկը «Որ ունի Աստուծոյ եօթը հոգիները եւ եօթը աստղերը»: Պատշաճ էր արդարեւ, որ Յիսուս խօսէր իր այս հանգամանքովը եկեղեցիի մը, որ պարպուած էր Հոգիէ, եւ պակասած՝ քրիստոնէական իր փառքէն ու պայծառութենէն: «Աստուծոյ եօթ հոգիները» կը խորհրդանշեն Ս. Հոգիի եօթը ներգործութիւնները կամ չնորհները, իրենց լիութեան, ամբողջականութեան ու կատարելութեանը մէջ: Նամակը, որ կ'ուղղուի քայքայման եզրին հասած եկեղեցիի մը, ամէնէն առաջ պէտք էր յիշեցնէր անոնց, թէ Քրիստոս ունի, իր ամբողջականութեանը ու կատարելութեանը մէջ, Աստուծոյ Հոգին, եւ հետեւաբար Անոր պէտք է դիմեն, կամ Անոր մտիկ ընեն, նոր հոգի ստանալու եւ վերակենդանանալու համար: Նոյն իմաստը եւ թելադրանքը ունին «Եօթը Աստղերը», որոնք պէտք է յիշեցնէին իր փայլը եւ պայծառութիւնը կորսնցուցած այս եկեղեցիին, թէ վերականգնումի եւ վերստին լուսաւորութեան համար պէտք է դիմէ եւ հաւատարիմ մնայ իր ճակատագրին տէր Յիսուս Քրիստոսի:

Նամակը կը սկսի խիստ ազդարարութեամբ·

«Գիտեմ գործերդ: Ապրողի անուն ունիս բայց մեռած ես: Արթուն եղիր եւ զօրացուր քեզի մնացեալները, որոնք եւս դատապարտուած են մահուան եթէ կացութիւնը չարունակէ այս ընթացքով· Քանզի քու գործերդ Աստուծոյ առջեւ կատարեալ չգտայ»:

Արտաքին երեւոյթը յաճախ կը խաբէ: Հաւանաբար Սարդիկէի եկեղեցին երեւութապէս կենսունակ ու բարգաւաճ էր, բարեպաշտ ու բարեգործ. այնպէս որ տեսնողները զայն կենդանի եկեղեցի մը կը նկատէին: Բայց Աստուած երեւոյթէն չի խաբուիր. գիտէ Ան եկեղեցիներու եւ անհատներու ներաշխարհը, հաւատքը եւ գործելու չարժառիթները: Փարիսեցիներն անգամ խոստովանեցան եւ ըսին Քրիստոսի «ոչ հայիս յերեսս մարդոյ» երեսանց, երեւոյթէն չես գատեր: Ուստի իր թափանցող աչքերով տեսաւ Յիսուս թէ հակառակ երեւութական կենսունակութեան այս եկեղեցին ներքնապէս մեռած էր: Արդարեւ խորհիլ թէ բարոյապէս մեռած կրնաս ըլլալ առանց գիտնալու կամ անդրադառնալու այդ իրականութեան, ահաւոր բան է: Միսթիկ աղօթաւոր մը իր պատկերը չինել տուած՝ եւ զայն պատանքով փաթաթած դագաղի մը մէջ դրած էր, իբրեւ ամենօրեայ յուշարար, թէ օրին մէկը պիտի մեռնէր եւ հետեւաբար պատրաստ ըլլար մահուան. սակայն հաւանաբար Աստուծոյ այս մարդը չէր անդրադարձած, թէ մարդ արդէն իսկ մեռած կրնար ըլլալ հոգեպէս, նախքան իր ֆիզիքական մահը: Այդպէս կը ներկայացուի դժբախտաբար Սարդիկէի եկեղեցին. «Ողջի անուն ունիս, բայց իրականին մէջ մեռած ես», կ'ըսէ Յիսուս: Ու երբ պատճառը կ'ուզենք գիտնալ՝ կը պատասխանէ Յիսուս. «Որովհետեւ գործերդ կատարեալ չգտայ Աստուծոյ առջեւ»:

Կատարելութիւնը, զոր կը փնտռէ Յիսուս իր հաւատացեալներու գործերուն մէջ, ոչ ամէն բան ընելու կարողութիւնն է, եւ ոչ ալ՝ ամէն բան անթերի կատարելու բծախնդրութիւնը: Այլ՝ ամէն բան ուղիղ սրտով, կատարեալ հաւատքով, եւ չիտակ չարժառիթներէ թելադրուած ընելն է: Աստուծոյ փնտռածը յաճախ այն չէ, թէ ի՞նչ կ'ընես. այլ՝ ինչո՞ւ կ'ընես. նպատակդ ի՞նչ է այդ գործը ընելուդ մէջ: Ի՞նչ ոգիէ թելադրուած կամ ի՞նչ ներքին հոգեկան չարժառիթներով կ'ընես: Այս մասին զօրաւոր չեչտ կը դնեն հին ուխտի մարգարէները: Իսրայէլի ժողովուրդը անխափան կը կատարէր իր պաշտամունքները. սակայն Աստուած կ'ըսէ Եսայի մարգարէին բերանով. «Այս ժողովուրդը շրթունքով միայն կը պաշտէ զիս եւ իրենց սիրտերը հեռացած են ինձմէ»: Զոհերը եւ ողջակէզները անպակաս էին. բայց Աստուած կ'ըսէ, դարձեալ նոյն մարգարէի բերանով. «Ինչի՞ կը ծառայեն ձեր զոհերը. յագեցած եմ ձեր խոյերու ողջակէզներէն... ձեր խունկերը պիղծ են իմ առջեւս... ձեր տօները կ'ատեմ ես». երբ պատճառը հարցուի՝ կը պատասխանէ Աստուած. «Որովհետեւ ձեր ձեռքերը լեցուն են արիւնով. նախ լուացուեցէք, մաքրուեցէք, դադրեցէք չարութիւն ընելէ, բարիք ընել սորվեցէք եւ ապա իմ ներկայութեանս ելէք զոհ մատուցանելու»:

Սարդիկէի եկեղեցին ալ ամենայն հաւանականութեամբ աստուածպաշտութեան բոլոր ձեւերը ի գործ կը դնէր. բայց գուրկ էր անոր զօրութենէն: Կենդանի եկեղեցիի անուն ունէր, բայց մահ կար իր անդամներու հոգիներուն մէջ. ցամքած էր իրենց սէրը. չորցած՝ իրենց հաւատքը. մասնաւոր մատնանշուելիք թերութիւն մը չունէին Սարդիկեցիք. բայց ընդհանուր մեռելութիւն մը կը տիրէր իրենց մէջ: Բան մը պակաս էր իրենց մէջ, նման մարդու մը որուն մէջքէն կախուած սուրի պատեանը կար, բայց մէջը սուր չկար. կամ՝ գրպաններուն մէջ ընկոյզ կար, բայց միջուկը չկար:

Այնպէս ալ Սարդիկէի եկեղեցիին վրայ Քրիստոնէական կրօնքի չուքը կար՝ չնորհքը չկար. գործը կար՝ սէրը չկար. աղօթքը կար՝ ոգին չկար. մէկ խօսքով մարմինը կար՝ հոգին չկար: Արտաքին արարքներու տեսանելի արտայայտութեանց չէր ընկերանար ներքին ներկայութիւնը: Երբ ոգին չկայ՝ ի վերջոյ ձեւն ալ երկար չի դիմանար. ան ալ կը դադրի տակաւ առ տակաւ: Ինչ պիտի ըլլար դարմանը այս թմրութեան: Հետեւեալ քանի մը հրահանգները կուտայ Յիսուս վերակենդանութեան համար:

«Արթուն եղէր». վտանգի մէջ չհիմնալու համար չարունակ արթնութիւն կը թելադրէր Տէրը երկրի վրայ եղած ատեն. նոյն յորդորը կուտայ Յիսուս նաեւ այժմ երբ եկեղեցին արդէն իսկ վտանգի ենթարկուած է. «Արթուն կեցէք», կ'ըսէ նաեւ Պօղոս Առաքեալ, «Ամուր մնացէք հաւատքի մէջ. ժիր եղէք, զօրացէք. ամէն ինչ ըրէք սիրով լեցուած» (Ա Կոր. ԺԶ.13): Այլուր արթուն մնալու յորդորին վրայ կ'աւելցնէ Պօղոս Առաքեալ նաեւ սա թելադրանքը. «աղօթքի մէջ յարատեւ եղէք». (կող.Դ.2): Իսկ Պետրոս Առաքեալ պատճառն ալ ցոյց կուտայ թէ ինչո՞ւ չարունակ արթուն եւ զգաստ պիտի ըլլանք. «որովհետեւ ձեր ոսոխը սատանան, մռնչող առիւծի պէս կը չրջի եւ կը փնտռէ թէ ով կրնայ կուլ տալ» (Ա.Պետր. Ե.8)

կը չարունակէ Յիսուս իր թելադրանքները.

«Զօրացուր քեզի մնացեալները, որոնք եւս մեռնելու դատապարտուած են», եթէ ընթացքդ չարունակես այսպէս: Թէեւ իր կենսունակութենէն շատ բան կորսնցուցած էր այս եկեղեցին, մինչեւ իսկ բարոյապէս մեռած էր. բայց կ'ապրէր դեռ իբրեւ եկեղեցի, իսպառ չէր ուրացած իր կրօնքը, ինքզինքը քրիստոնէական չրջանակէն դուրս չէր նետած. դեռ բաներ մը մնացած էին իրեն, որոնք առ նուազն անուանապէս քրիստոնեայ կը պահէին զայն: Անոնք կրնային ըլլալ իր պաշտօնական հաւատքը, զոր չէր ուրացած, թէ իսկ անոր համաձայն չէր ապրեր. մնացած էր ձեւական պաշտամունքը, թէ իսկ պարպուած ըլլար հոգիէ.

մնացած էր քրիստոնեայ անունը, թէ իսկ այդ անուան արժանի հոգեկան կեանք չէին ապրեր. մնացած էր նոյնինքն Աւետարանը, իր գրուած ու քարոզուած ձեւին մէջ, թէ իսկ այս եկեղեցիին ներքին կեանքը համապատասխան չըլլար Աւետարանի ոգիին. մնացած էր եկեղեցական կազմակերպութիւնը, թէ իսկ Աստուծոյ հոգին հեռացած էր անկէ: Ուրիշ խօսքով կը պարզէր Սարդիկէի եկեղեցին այն հոգեվիճակը, զոր կը յայտնաբերեն այսօր, գրեթէ, քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիները ընդհանրապէս, եւ հայ եկեղեցին՝ մասնաւորաբար:

Քրիստոս՝ մինչեւ իսկ մեղքի մէջ մեռած այս եկեղեցին՝ առանց յուսադրիչ խօսքերու եւ սրտապնդումի չի ձգեր: Գնահատանքով կը յիշէ այն բուռ մը հաւատացեալները, որոնք դեռ հաւատարիմ կը մնան իրեն:

> «Այս բոլորով հանդերձ՝ տակաւին փոքրաթիւ անուններ ունիս Սարդիկէի մէջ, որոնք չեն աղտոտած իրենց զգեստները, ու անոնք ինծի պիտի ընկերանան սպիտակ զգեստ հագած, քանզի արժանի եղած են անոր: Ով որ յաղթական կեանք կ'ապրի, այսպէս ճերմակ պիտի հագնի... ես անոր անունը պիտի չջնջեմ կեանքի գիրքէն. այլ պիտի յայտարարեմ անոր անունը Հօրս եւ իր հրեշտակներուն առջեւ»:

Սպիտակը խորհրդանշանն է մաքրութեան եւ սրբութեան. կեանքի ապականութիւններու մէջէն անցնելով իր պատմուճանը չապականողը, կեանքի փորձութիւններու եւ հոգեւոր պայքարին մէջէն յաղթական դուրս եկողը պիտի արժանանայ արդարներու բաժինին. երանական անմահութեան: Իսկապէս մեծ բախտաւորութիւն է, հոգեկան հրճուանք է, ընդհանուր հոգեկան անտարբերութեան ծովերու մէջ հանդիպիլ կանանչ կղզեակներու մարդոց, որոնց բարութեամբ եւ արիւթեամբ ծաղկած ըլլալը կը ճառագայթէ իրենց դէմքերէն, ամբողջ կերպարանքէն ու կեանքէն: Անոնց անունները անջնջելի կերպով արձանագրուած պիտի ըլլայ երկինքի մէջ՝ յաւիտենականութեան սահմանուած հոգիներու տոմարներուն մէջ: Ու ինչպէս որ այս հարազատ հաւատացեալները, թէ՛ խաղաղութեան եւ թէ՛ հալածանքի ատեն «խոստովանած» են, ու չեն ուրացած իրենց Տիրոջ անունը, այնպէս ալ Տէրը «պիտի խոստովանի», այսինքն անունով յիշատակութեան արժանի պիտի ընէ զանոնք իր Հօրը եւ երկինքի հրեշտակներու առջեւ, ըսելով. «Ահաւասիկ մանկունք իմ, զորս տուիր ինծի, ով Հայր»: Որքա՜ն մեծ պիտի ըլլայ այս պատիւը եւ վարձատրութիւնը հարազատ ու հաւատարիմ Քրիստոնեայի մի համար:

Հակառակ այս բոլորին սակայն, ինչպէս Սարդիկէի եկեղեցիին համար՝ այնպէս ալ մեր պարագային՝ կացութիւնը բոլորովին յուսահատական չէ. ամէն բան չէ կորսուած, որովհետեւ որքան ալ

տմարդի եղած ըլլանք, դեռ բան մը մնացած պիտի ըլլայ մեր մարդկայնութենէն: Որքան ալ մերկացած ըլլանք քրիստոնէական չնորհներէն, դեռ բան մը մնացած պէտք է ըլլայ մեր կրօնքէն: Արդ Քրիստոս կը յանձնարարէ, իբրեւ վերջին միջոց, արծարծել ու զօրացնել այս «Մնացածները»: Զօրացուր, ուրեմն քեզի մնացած հաւատքիդ առկայծ լոյսը, որ թէեւ տկարացած՝ բայց իսպառ չէ մարած: Զօրացուր սէրդ, որ որքան ալ ցամքած ըլլայ՝ սերմցու մաս մը դեռ կը մնայ, զոր եթէ ցանես նմաններուդ վրայ ու լաւ խնամես՝ մեծ հունձք մը կը խոստանայ քեզի:

Ու կը չարունակէ Ցիսուս՝իր թելադրանքները.

«Արդ, յիշէ ինչ որ ստացար ու լսեցիր. պահէ զանոնք ու ապաշխարէ: Եթէ չզգաստանաս՝ պիտի գամ գողի մը պէս. ու դուն պիտի չգիտնաս իմ գալուստիս ժամը եւ ժամանակը»:

Սարդիկեցիները պարտաւոր էին յիշել այն բոլորը, զոր լսած եւ ընդունած էին իրենց դարձի եկած՝ կամ քրիստոնեայ եղած ըրջանին: Հոգեւոր ճչմարտութիւնները չուտով մոռնալը կը յիշեցնէ մեզի Սերմանացանի առակին առաջին երեք տեղերը, ուր Աստուծոյ խօսքին սերմերը ինկան, բայց չպտղաբերուեցան, այսինքն. ճամբաներու վրայ՝ ուր կեր եղան թռչուններու եւ ոտքի կոխան՝ մարդերու. արմատ անգամ բռնելու առիթ չունեցան: Կարծր տեղերու վրայ, ուր թէեւ բուսան, բայց արմատները չկրցան խորունկ խրել, ու չորցան: Փուշերու մէջ՝ ուր թէեւ բուսան ոչ հասակ նետեցին, բայց փուշեր խեղդեցին զանոնք ու հասկ չկրցան կապել:

Յիշելը ոչ միայն մարդկային ցանկալի կարողութիւններէն մէկն է, այլ նաեւ միտքով ու հոգիով հարուստ ու լեցուն մնալու անհրաժեշտութիւն է. իսկ հոգեւոր կեանքին մէջ՝ նախապայման է կանգուն եւ կենդանի մնալու: Ջսայթաքելու համար պիտի յիշենք ոչ միայն այն պատգամները եւ ճչմարտութիւնները, զորս սորվեցանք իբրեւ քրիստոնեայ, այլ նաեւ Աստուծոյ անթիւ եւ անհամար ողորմութիւնները, հոգեւոր ու նիւթական պարգեւները, զորս վայելած ենք ու կը վայելենք գրեթէ ամէն օր:

Որպէսզի չկորանցնենք ամէն բան ու չկորսուինք իսպառ՝ Քրիստոս կը պահանջէ որ իր պատգամները գործադրուին մեր կեանքին մէջ՝ այլապէս՝ իր սպառնալիքը սուրի պէս կախուած կը մնայ մեր գլուխներուն վրայ. «Պիտի գամ գողի մը պէս» կ'ըսէ Քրիստոս. այսինքն անակնկալ մէկ ժամուն. ու երբ ենթական վերահասու կ'ըլլայ որ գողմտած է իր տունը. արդէն իսկ ուշ է. որովհետեւ տունը կողոպտուած է արդէն: Կիրարկելով այս պատկերը մեր ներքին հոգեւոր կեանքին, զրկուած ենք ներքին խաղաղութենէն, մեր ճամբան յստակ տեսնելու կարողութենէն, փորձութեանց դիմադրելու զօրութենէն, աղօթելու բարի տրամադրութենէ: Կորսնցուցած ենք հոգեկան կապը Աստուծոյ հետ.

պարպուած ենք ներքին կենսունակութենէ. ի մի բան աղքատացած ենք ներքնապէս: Այս բոլորը պատահած են մեզի, որովհետեւ անփոյթ գտնուած ենք, անհոգ նստած ենք, արթուն չենք մնացած, ու հոգիներու եւ բարոյական չնորհներու գողը, Սատանան, օգտուելով մեր անտարբերութենէն մտած է մեր ներքին տունը ու կողոպտած է գայն.

Այս բոլորին դարմանը, կ'ըսէ Քրիստոս, անդրադառնալն է կատարուած կորուստին. ապաշ'արելն է. չարունակ արթուն մնալն է, յիշելն է մեր նախապէս լսածներն ու սորվածները եւ վերստին գործադրութեան դնելն է զանոնք:

Մեր խօսքը մասնաւորելով մեր եկեղեցիին՝ դնենք հարցումները եւ թող իւրաքանչիւր ոք ինք պատասխանէ անոնց իր սրտի դատաստանին առջեւ: Տակաւին մեր եկեղեցիին անդամ մնացածներէն, անոր Ս. պսակով ընտանիք կազմածներէն, ու անոր աղօթքներով թաղուելու սահմանուածներէն քանի՞ հոգիի «գործերը կատարեալ են Աստուծոյ առջեւ:»: Ո՞վ կրնայ ձեռքը խղճին վրայ դրած ըսել, որ պիտի չամչնայ Աստուծոյ արդար դատաստանին առջեւ առեւտուրի կամ վաճառականութեան մէջ կատարած իր գործառնութեանց համար: Կամ արտադրական աշխատանքի կամ արհեստի մէջ հրապարակ դրած իր ապրանքներուն համար. կամ ընտանեկան կեանքին մէջ ի յայտ բերած իր վարմունքին կամ ընթացքին համար: Ո՛վ հպարտ պիտի զգար իր ընկեր արարածներուն, յատկապէս իր ազգակիցներուն հանդէպ ցոյց տուած իր ներքին ու արտաքին վերաբերմունքին համար: Քանի՛ հոգի կրնայ ըսել, առանց զոհ դառնալու ինքնախաբէութեան, թէ ազատ է նախանձէ, ատելութենէ, հեգնանքէ եւ ստորադնահատանքէ իր ազգին եւ եկեղեցիին մաս կազմող անդամներուն նկատմամբ: Վերջապէս՝ եթէ յանկարծ հրաշքով մեր գանկերը վերածուէին ապակեղէն տուփի մը, ուր մեր մտածումները, զգացումները, ցանկութիւնները եւ բոլոր դաղափարները տեսանելի դառնային հեռատեսիլի ապակիի վրայ չարժող տեսարաններու յստակութեամբ, քանի՞ հոգի քաջութիւն պիտի ունենար չմարելու իր միտքի կենդանի հեռատեսիլի գործիքին լոյսը: Արդ, Աստուած ճիշդ այսպէս կը տեսնէ մեր մտածումները եւ զգացումները, մեր ծածուկ գործերը եւ հանրութենէ հեռու մեր խօսքերը, եւ վերջապէս՝ մեզի միայն յայտնի մեր ներաշխարհը:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄ (Յայտ. Գ. 7–13)

«ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ԴՈՒՆ ՊԱՀԵՑԻՐ ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՍ ԵՍ ԱԼ ՔԵԶ ՊԻՏԻ ՊԱՀԵՄ ԱՅՆ ՓՈՐՁՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԻՆ, ՈՐ ՊԻՏԻ ԳԱՅ ԱՄԲՈՂՋ ԱՇԽԱՐՀԻ ՎՐԱՅ»

Յայտնութեան Գրքի վերջընթեր նամակը ուղղուած է **ՓԻԼԱՏԵԼՓԻՈՅ** *եկեղեցիին: Այս յատուկ անունին գրաբար տառադարձութիւնն է* **ՓԻՂԱԴԵԼՓԻԱ**, *որ նոյնութեամբ պահուած է նաեւ Ս. Գրոց աշխարհաբար թարգմանութեանց մէջ: Մենք սակայն նախընտրեցինք պահել յունական բնագրի ձեւը, որ նոյն է նաեւ եւրոպական թարգմանութեանց մէջ, պարզապէս անոր աւելի դիւրին հնչականութեան համար:*

ՓԻԼԱՏԵԼՓԻԱ, *բաղդատմամբ մինչեւ հիմայ յիշուած հինգ քաղաքներու, աւելի նոր էր եւ նուազ նշանաւոր. չուրջ 30 մղոն հարաւ Սարդիկէէն եւ գրեթէ 75 մղոն արեւելք՝ Իզմիրէն: Գինիի արտադրութեան կեդրոն եղած է ատենին, եւ հետեւաբար իր գլխաւոր աստուածը եղած է Դիոնեսիոս, որ կը նոյնանայ Բագոսի հետ, իբրեւ գինիի եւ գինարբուքի աստուած: Այս քաղաքն ալ Ն.Ք. 17 թուին պատահած երկրաշարժէն բոլորովին քանդուեցաւ, ինչպէս եղած էր Սարդիկէն, բայց վերաշինուեցաւ չուտով նոյն Տիբերիոս կայսեր կողմէ: Երախտագէտ քաղաքացիները ի պատիւ իրենց բարերարին կոչեցին զայն «Նէօ-Կեսարիա», նոր կայսերական քաղաք, բայց երկար չմնաց այս անունը իր վրայ, ու մարդիկ վերադարձան իր նախկին անունին: Ներկայիս կը կոչուի Ալաշեհիր, Մանիսայի չրջանին մէջ:*

Քաղաքին անունը կուգայ իր հիմնադիրին՝ Պերգամոյի թագաւոր **Ատտաղոսի Փիլատելփոս** *–Բ. Դար Ն.Ք.– մականունէն, որ կը նշանակէ* Սղբայրասէր: *Երջանիկ զուգադիպութեամբ մը քաղաքին անունը եւ անոր մէջ հաստատուած եկեղեցիի ոգին իրարու հետ նոյնացած են. որովհետեւ արդարեւ այստեղ գտնուած է աստուածասէր ու եղբայրասէր եկեղեցի մը, որու մասին Քրիստոս միայն գովեստ ու քաջալերանք ունի: Այս եկեղեցիին եւ նախապէս յիշուած Իզմիրի եւ Թիւատիրի եկեղեցիներուն միջեւ ոգիի նմանութիւններ կան եւ հետեւաբար երեքին նամակներն ալ միասին կը յիշեցնեն:*

Քրիստոս այս նամակին սկիզբը կը ներկայացուի իբրեւ «Սուրբը եւ Ճշմարիտը, որ ունի Դաւիթի փականքները. կը բանայ՝ եւ ոչ ոք կրնայ փակել. կը փակէ՝ եւ ոչ ոք կրնայ բանալ»: Յատկանշական է, որ այս կերպ ներկայացումը կը պակսի առաջին գլուխի տեսիլքին մէջ, ուր Քրիստոս պատկերացուած է զանազան հանգամանքներով, եւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը՝ ըստ պարագային ու յարմարութեան՝ յիշուած էր նախորդ նամակներէն մէկին կամ միւսին սկիզբը: «ՍՈՒՐԲ եւ ՃՇՄԱՐԻՏ» մակդիրները առհասարակ գործածուած են Աստուծոյ համար: Անոնց կիրարկութիւնը նաեւ Քրիստոսի համար կը հաստատէ այն ճշմարտութիւնը, թէ նոյն է Ան Հօր Աստուծոյ հետ, զոր ուրացած են պատմութեան մէջ չատ մը աղանդաւորներ, եւ կ'ուրանան մեր ժամանակներու մեծագոյն ու մարտական հերետիկոսները, «ԵՀովայի վկաներ» կոչուած: Այս երկու մակդիրները իրարմէ անբաժան են եւ զիրար կ'ենթադրեն: «Սուրբը» միչտ եւ անպատճառ ճշմարիտ միայն կրնայ ըլլալ. ու փոխադարձաբար «ճշմարիտը» միչտ սուրբ է: Սրբութիւնը Աստուծոյ գերազանց, զուտ, անխառն ու մաքուր էութիւն մը ունենալու յատկանիշն է: Իսկ ճշմարտութիւնը՝ Անոր ստոյգ, բացայայտ ու յաւիտենական գոյութեան ստորոգելին է: Իր խօսքերը, իր պատգամները ուղիղ եւ ճշմարիտ միայն կրնան ըլլալ, եւ հետեւաբար՝ վստահելի:

«Որ ունի Դաւիթի փականքները»: Այս եւ յաջորդող խօսքը մեջբերուած են Եսայի Մարգարէի գրքին ԻԲ.22–էն, ուր Դաւթի արքունիքին բանալին կը տրուի վստահելի մարդու մը: Բանալին միչտ խորհրդանչանը եղած է իչխանութեան եւ հեղինակութեան: Քրիստոս տրուած էր արդարեւ աստուածային հեղինակութիւնը եւ իչխանութիւնը, ինչպէս ինք հաստատեց նախքան տեսանելիօրէն երկրէն բաժնուիլը, երբ ըսաւ. «Երկինքի եւ երկրի վրայ եղած ամբողջ իչխանութիւնը ինծի տրուեցաւ»: (Մտթ. ԻՀ. 18): Երկինքի դռները մարդոց առջեւ բանալու կամ գոցելու իչխանութիւնը ի'ր ձեռքն է: Ի'նք միայն կրնայ բանալ զանոնք իր չնորհներով արդարացած ու սրբացած հոգիներու առջեւ, եւ ինք միայն կրնայ գոցել զանոնք ամբարչտացած հոգիներու առջեւ, որոնք արհամարհած են իր պատգամները, կամ ուրացած են իր անունը հալածանքներու եւ նեղութեանց ատեն, կամ չեն օգտագործած իր տուած ժամանակը ապաչխարանքի եւ դարձի համար: Ու չկայ տիեզերքի մէջ ոեւէ իչխանութիւն, որ կարենայ իր բացածը գոցել կամ գոցածը բանալ: Ու այս իչխանութիւնը քմահաճ կամ մենատիրական չէ, ինչպէս կ'ըլլան առ հասարակ մարդկային իչխանութիւնները, որոնց մէջ կը պակսի Աստուծոյ ներկայութիւնը կամ հեղինակութիւնը: Քրիստոսի հեղինակութիւնը եւ տնօրէնութիւններն ալ «Սուրբ եւ Ճշմարիտ» են, իրեն պէս, որովհետեւ անոնց մէջ կամայականութիւն կամ աչառութիւն չկան, այլ արդար, ուղիղ եւ անաչառ են:

Նամակը կը սկսի սրտապնդիչ գնահատանքով:
«Գիտեմ գործերդ: Տես, առջեւդ բաց դուռ մը ձգած եմ, զոր ոչ ոք կրնայ փակել: Թէեւ ոյժդ փոքր է, բայց պահեցիր իմ խօսքերս, եւ չուրացար անունս»:

Աշխարհի չափանիշերով փոքր եկեղեցի մըն է Փիլատելփիայինը բայց մեծ է Աստուծոյ չափանիշներով: Հոգեւոր մեծութեան չափանիշները, պատուիրանապահութիւնը եւ հաւատարմութիւնն է: Աստուածաչունչը, իր Հին եւ Նոր Կտակարանի բաժիններով չարունակաբար կը յիշեցնէ Աստուծոյ ժողովուրդին, Հին եւ Նոր Իսրայէլին, որ «եթէ պատուիրաններս պահէք, ու հաւատարիմ ըլլաք իմ Ուխտիս» ձեզի Աստուած –այսինքն Տէր ու պաշտպան պիտի ըլլամ ու դուք իմ յատուկեան ժողովուրդս պիտի ըլլաք: Աստուծոյ հիմնական փնտռածը այս է. Պատուիրանապահութիւն ու հաւատարմութիւն: Ու Փիլատելփիոյ եկեղեցին ունէր այս երկուքն ալ: Հետեւաբար «Երկինքի դռները», որոնց բանալին Քրիստոսի քով են, բաց ձգած է իրենց համար. երբ որ գան, նահատակութեամբ կամ մինչեւ վերջը համբերութեամբ, ազատաբար պիտի կրնան մտնել. ոչ ոք արգելք պիտի կրնայ ըլլալ իրենց: Ասիկա ուրիշ ձեւ մը, կամ պատկերաւոր բացատրութիւն մըն է յատուկեան վարձատրութեան, որ կը սպասէ այն քրիստոնեաներուն, որոնք կը դիմանան համբերութեամբ ժամանակաւոր փորձութեանց եւ այս աշխարհի ուղղակի կամ անուղղակի հալածանքներուն: Որովհետեւ երկրաւոր եկեղեցի եղած ատեն հաւատարիմ մնաց ու յաղթական դուրս եկաւ իր պայքարէն, Յիսուս այս եկեղեցին արժանի կը նկատէ մաս կազմելու երկնաւոր ու յաղթական եկեղեցիին:

Այդ նոյն դուռը, որ բաց կը պահուի բոլոր պատուիրանապահ հաւատարիմներու առջեւ, ծանրօրէն փակ պիտի մնայ դիմացը անոնց, որոնք իրենց սիրտերը կարծրացնելով, եւ հոգիի աչքերը զոց պահելով չեն կրցած տեսնել կենսականութիւնը ապաշխարանքի եւ զեղեցկութիւնը հաւատարմութեան: Դիմացն անոնց՝ որոնք անցուցած են իրենց օրերը հոգեւոր ծուլութեամբ ու անտարբերութեամբ, որոնց «բաց մեզ, Տէ՛ր» աղաչանքները պիտի մնան անլսելի, որովհետեւ ուշացած են. որովհետեւ չեն օգտագործած իրենց տրուած սքանչելի պատեհութիւնը երկրաւոր կեանքի: Ու մանաւանդ դիմացը անօրէնութիւն գործողներու, որոնք պիտի մնան «արտաքին խաւարը», անյուսօրէն լալու եւ անզօր կերպով «ակռաներ կրճտելու»:

կը չարունակէ Յիսուս իր սրտապընդիչ խօսքերը.
«Տես, այդ Սատանայի ժողովարանը, որոնք կը պնդեն որ հրեայ են, բայց չեն իրականութեան մէջ, եւ հետեւաբար սուտ կը խօսին, այնպէս մը պիտի տնօրինեմ, որ գան ու երկրպագեն քու ոտքերուդ առջեւ, եւ սորվին թէ ես քեզ սիրեցի»:

Այստեղ ալ՝ այն խստապարանոց հրեաները, որոնք մերժած էին ընդունիլ զՔրիստոս իբրեւ իրենց հայրերուն խոստացուած Մեսիան, եւ դեռ պնդելով կը պնդէին թէ իրենք են ճշմարիտ «հրեաները», այսինքն Աստուծոյ ընտրեալ եւ սիրելի ժողովուրդը, ինչպէս ըրած էին Զմիւռնիոյ մէջ (Յայտ. Բ. 9), Յիսուս կը կոչէ զանոնք իրենց իսկական անունով. «ժողով Սատանայի»:

Այստեղ Եկեղեցիի դէմ դիրք բռնած, զայն հալածող: չարչարող հրեաներու վախճանը ամէնէն նուաստացուցիչ պատկերով մը ներկայացուած է. «պիտի գան եւ քու ոտքերուդ առջեւ երկրպագութիւն պիտի ընեն». ինչ որ կը նշանակէ, թէ ասոնք ի վերջոյ պիտի խոստովանին, թէ արդարեւ եկեղեցին է Աստուծոյ ժողովուրդը եւ ոչ իրենք. վերստին Աստուծոյ ժողովուրդի մաս կազմելու համար այս հրեաները պարտին պաշտամունքի մասնակցիլ քրիստոնեայ եկեղեցիին հետ:

Սակայն միայն հրեաները չեն «ժողով Սատանայի»: Բոլոր այն հաւաքականութիւնները, որոնք «Սուրբ եւ ճշմարիտ» Աստուծմէ զատ տարբեր աստուածներ կը պաշտեն–ներառեալ Ազգ եւ Մշակոյթ կոչուած աստուածները. բոլոր այն ժողովուրդները, որոնք ճշմարիտ Աստուածը սխալ կամ անպատկառ կերպով կը պաշտեն, կամ չրթնապաշտամունք միայն կը մատուցանեն, ուրիշ բան չեն խորքին մէջ բայց եթէ «ժողով Սատանայի»: Ասոնք ալ ի վերջոյ պիտի հասկնան, թէ իրենց արհամարհածները Աստուծոյ սիրածներն են. պիտի խոնարհին, եւ պիտի ընդունին թէ այս «պզտիկ ոյժ» ունեցող եւ իրենց արհամարհած հաւաքականութեան պաշտած Աստուածն է «Սուրբ եւ ճշմարիտ» Աստուածը:

Գերագոյն երջանկութիւնը եւ մեծագոյն մենաշնորհը, զոր անհատներ կամ եկեղեցիներ կրնան վայելել, Աստուծոյ իրենց հանդէպ ունեցած սէրն է. վերահասու ըլլալն է՝ մինչեւ իսկ մի կերպ լսելն է Աստուծոյ ձայնը, որ կ'ըսէ. «Ես քեզ սիրեցի», ինչպէս արդարեւ եղաւ առնուազն երկիցս Քրիստոսի պարագային, երբ երկնային ձայնը ըսաւ. «Դուն ես իմ սիրելի Որդիս, որուն հաւնած եմ»:

Ու կը յաջորդէ կեդրոնական պատգամը Նամակին:

«Որովհետեւ պահեցիր համբերութեան վերաբերեալ պատուիրանս ես ալ քեզ պիտի պահեմ փորձութեան եւ փորձանքի ժամին, որ ամբողջ աշխարհի վրայ պիտի գայ, փորձելու համար բոլոր երկրի բնակիչները»:

Անշուշտ քրիստոնեաները գիտէին թէ Քրիստոսի երկրորդ գալուստը պիտի կանխէին ինչ ինչ փորձանքներ, տագնապներ ու պատուհասներ, որոնք երկրի վրայ պիտի իջնէին տարերային ուժգնութեամբ. ինչ՞ պիտի ըլլար իրենց՝ այսինքն հաւատարիմ մնացողներուն վիճակը: Այս հարցումին պատասխանն է վերեւի խօսքը: Անոնք որ հաստատ մնացած են իրենց հաւատքին վրայ, եւ հաւատարիմ իրենց Տիրոջ, անոնց վնաս պիտի չհասնի:

«Փորձութեան ժամը» միայն մեր Փրկչի երկրորդ գալստեան հետ կապուած տագնապներն ու նեղութիւնները չեն, այլ նաեւ ակնարկութիւն կրնայ համարուիլ եկեղեցիի պատմութեան բոլոր տագնապներուն, եւ ապա իւրաքանչիւր հաւատացեալի կեանքին վճռական պահերուն: Խօսքը մասնաւորելով մեր եկեղեցիի պատմութեան, բազմիցս պատահած է այդ «փորձութեան ժամը» անոր բազմադարեան պատմութեան ընթացքին: Վարդանանց շրջանը ամէնէն ակնբէնախ «փորձութեան ժամն» էր, որ մեր վրայ եկաւ «փորձելու համար մեր երկրի բնակիչները»: Զոհեր տուաւ եկեղեցին, ուրացողներ ալ եղան. բայց որովհետեւ մեծագոյն զանգուածը մեր ժողովուրդին համբերութեամբ տոկաց ու դիմացաւ այդ փորձութեան, Աստուած «Պահեց» մեզ գալիք դարերուն համար: Երբ դարձեալ եօթներորդ դարուն Արաբիոյ անապատներներէն փրթած փոթորիկը տարերային հոսանքով ողողեց ամբողջ Միջին Արեւելքը եւ Հիւսիսային Ափրիկէն, Քրիստոնէութիւնը ընդհանրապէս ու հայ եկեղեցին մասնաւորաբար ապրեցան իրենց մեծագոյն «փորձութեան ժամը»: Հազար – հազարներ, կրնանք ըսել բիւր–բիւրաւորներ, խառնուեցան այդ հոսանքին եւ կորան քրիստոնէութեան ու մեզ համար – նահատակուեցան, սպաննուեցան, ուրացան: Բայց հաւատարիմները եւ «համբերութեան պատուիրանը պահողները» վերապրեցան նաեւ «փորձութեան» ահաւոր այս ժամին: Պիտի կրկնուին այդ «ժամերը» նաեւ յաջորդ դարերուն քանի մը անգամ, նոյն ահաւորութեամբ եւ նոյն փորձաքարային հնչականութեամբ: Կեղծերը մէկ կողմ պիտի նետուին իբրեւ անպէտ տարր եւ պիտի կորսուին յաւէտ. մնացեալներուն վրայ «մին առցի, եւ միւսն թողցի» աւետարանական պատգամը պիտի կիրարկուի:

Այդ «Փորձութեան ժամը» կ'ապրի Քրիստոնեայ եկեղեցին ընդհանրապէս ու մեր եկեղեցին մասնաւորաբար, նաեւ մեր ժամանակներուն ու մեր աչքերուն առջեւ... Ստոյգ է, թէ կարգ մը բռնատիրական երկիրներու մէջ կայ նաեւ ֆիզիքական հալածանքներ ու արգելիչ ճնշումներ, որոնք կը գործադրուին քրիստոն–

եաներու վրայ, այնուհանդերձ անոնք չեն մեր ժամանակները յատկանշող «Փորձութեան ժամերը»: Անհաւատութեան եւ նիւթապաշտութեան կրակն է որ եկած է «ամբողջ աշխարհի» գլխուն մեր ժամանակներուն: Ասոնց կ'ընկերանան հարստութեան, յղփանքի եւ հաճոյքի սպառիչ կրակները. ապա՝ անիշխանութեան, աւազակութեան, մարդասպանութեան դրամատիրութեան եւ պետական միջամտութեամբ մարդկային ազատութիւններու կապտումի ոճիրները. ասոնց կը յաջորդեն անհոգութեան ու անտարբերութեան ժանտախտը: Այս բոլորէն քիչ թէ չատ վարակուած ենք դրեթէ ամենքս ալ. մարդկութիւնը՝ ընդհանրապէս եւ Քրիստոնէութիւնը – ներառեալ հայոց եկեղեցին – մասնաւորաբար: Ասոնք աւելի ահաւոր ազդու «Փորձութեան ժամեր» են քան անցեալ դարերու հուրն ու սուրը եւ բացայայտ հալածանքն ու սպանդը, որոնց ենթարկուած է եկեղեցին, բայց՝ – զոհեր տալով հանդերձ – «Պահուած»: Այսօր եկեղեցիին – հարազատ, հաւատարիմ ու համբերող եկեղեցիին – պահուելու եւ չպահուելու հարցն է խնդրոյ առարկան: Անհատներս ապրելու սահմանուած ենք այս համատարած հրդեհներու կամ ժանտախտներու մէջ: Կիզելիներ պիտի այրին ենթասափելիօրէն այդ հրդեհէն. վատառողջներ պիտի վարակուին այդ ժանտախտէն անպատճառ: Ո՞ր տեսակէն ենք իբրեւ անհատ. «Փորձութեան ժամը», որմէ փախուստ չկայ, եւ որ ամեն մէկիս վրայ եկած է արդէն «փորձելու համար երկրի բնակիչներս», պիտի տայ պատասխանը այդ հարցումին:

Այո, Քրիստոս կը խոստանայ տալ «պահելու» շնորհը, փորձութեան ժամին, բայց այդ պիտի ըլլայ իբրեւ վարձքը անցեալ հաւատարմութեան: Աւետարանն ալ կը հաստատէ փոխադարձութեան այս ճշմարտութիւնը.

Քրիստոսի համար իսկական Իսրայէլը, Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը, այլեւս եկեղեցին էր. տեսակէտ մը որ չարունակ չեչտրուած է Քրիստոնէական շրջանակներու մէջ, սկսեալ անոր հիմնադիրներէն մինչեւ մեր օրերը: Պօղոս Առաքեալ Քրիստոնեաները կը նկատէ Աբրահամի հոգեւոր սերունդը, եւ ոչ թէ՝ հրեայ անունը կրողները. «Քրիստոսի հաւատացողներն են Աբրահամի որդիները... հետեւաբար անոնք են որ կ'օրհնուին հաւատացեալ Աբրահամի հետ» (Գղտ. Գ. 7–9):

«Ունեցողին պիտի տրուի եւ աւելնայ. չունեցողէն իր ունեցած կարծածն ալ պիտի առնուի»: Ունեցողը այն է, որ՛իրեն տրուածը, ներառեալ «փորձութեան ժամը», օգտագործած է եւ ունեւոր դարձած է. իսկ չունեցողը, իրեն տրուած պատեհութիւններէն

ոչինչ չահած է ուստի կորսնցուցած է ամէն բան, ներառեալ իր անձը: Աւետարանը մեր աչքին առջեւ դրած է մեր Փրկչի կենդանի օրինակը. իր «փորձութեան ժամը» ոչ միայն Մկրտութեան յաջորդող փորձութեան քառասնօրեայ շրջանն էր, այլ նաեւ ու առաւելաբար Գեթսեմանիին ու մանաւանդ Golgotha եղաւ. «Հնազանդ–ու հաւատարիմ– եղաւ մեռնելու աստիճան, ու խաչի մահուամբ մեռնելու աստիճան»: Անոր համար Աստուած զայն ալ աւելի բարձրացուց, եւ չնորհեց Անոր անուն մը, որ վեր է ամէն անունէ» (Փիլ.Բ.8): Յիսուսի օրինակը եւ ձայնը կը կանչեն զմեզ կիրարկելու համբերութիւն ու հաւատարմութիւն ինչպէս ինք ի գործ դրաւ զանոնք ամբողջ իր կեանքի ընթացքին խօսքով ու գործքով. «Ով որ մինչեւ վերջ կը համբերէ նա պիտի տիրանայ յաւիտենական կեանքին» ըսաւ Ան: Անոնք որ կը պահեն Աւետարանի պատգամները խաղաղութեան ժամանակ, պիտի պահուին խռովութեան ու «փորձութեան ժամուն»:

Կ'եզրակացնէ Յիսուս իր պատգամը Philatelphio հաւատարիմ եկեղեցիին.

> «Ահա չուտով կուգամ. Ունեցածդ ամուր բռնէ, որպէսզի պսակդ ոչ ոք առնէ: Ով որ կը յաղթէ զայն սիւնը պիտի ընեմ իմ Աստուծոյս տաճարին, որմէ այլեւս երբեք դուրս պիտի չգայ. եւ անոր վրայ պիտի գրեմ իմ Աստուծոյս անունը եւ Աստուծոյս քաղաքին՝ նոր Երուսաղէմին անունը, որ կ'իջնէ իմ Աստուծմէս, եւ իմ նոր անունս»:

«Ահա չուտով կուգամ»: Այս խօսքը նախ քաջալերութիւն մըն է «փորձութեան» ենթարկուածներուն, որոնք համբերութեամբ կը տոկան եւ յաղթական դուրս կուգան նեղութիւններու մէջէն: Իսկ ազդարարութիւն մը երերացողին, վարանումի մատնուածին, որպէսզի հաւաքէ ինքզինքը, ձեռք առնէ համբերութեան վահանը եւ արիութեան սուրը դիմակալելու «փորձութեան ժամը» եւ յաղթական դուրս գալու համար– անոր մէջէն: «Տէր եղիր ունեցածդ» կը պատգամէ Քրիստոս. ամուր բռնէ հաւատքը, ճշմարտութիւնը, եռանդը եւ սէրը: Արդարեւ ասոնք են հաւատացեալին ամէնէն թանկագին ունեցածները, իր իսկական հարստութիւնը: Պիտի գայ ուրեմն Քրիստոս ազատագրելու «փորձութեան» նեղութեանց ենթարկուածները, վարձատրելու հաւատարիմները եւ պատժելու ուրացողները եւ անհաւատարիմները, որոնք դժբախտաբար իրենց տկարութեամբ ու վատութեամբ կը կորսնցնեն իրենց վերապահուած թագը եւ յաւիտենական երանութիւնը:

Տէրը կը խոստանայ փառաւոր վարձատրութիւն յաղթողներուն: Ոչ միայն պիտի ընդունի զանոնք կենդանի հոգիներէ կազմուած իր երկնաւոր տաճարին մէջ, այլ նաեւ զանոնք պիտի վերածէ հոյակապ սիւներու իր տաճարին. որովհետեւ միայն անոնք, որոնք հաւատարիմ մնացած են ամենածանր ճնշումներու տակ, կրնան Աստուծոյ մատուցանել «հոգւով եւ ճշմարտութեամբ» պաշտամունքը: Այսպիսիները արդարեւ սիւներ ու կոթողներ են Աստուծոյ տաճարին մէջ հարազատ պաշտամունքի ընթացքին: Այդ սիւները երբեք իրենց տեղերէն պիտի չի շարժին, ինչպէս շարժած են արդարեւ չատ մը կայսերու եւ պետական մարդերու ի պատիւ չինուած չատ մը սիւներ ու կոթողներ:

Յաղթողին վրայ երեք անուններ պիտի գրուին: Առաջինը Աստուծոյ անունն է, որ կը նշանակէ, թէ ենթական Աստուծոյ կը պատկանի այլեւս, Անոր որդեգրեալ զաւակն է: Երկրորդ՝ «Նոր Երուսաղէմի անունը», ինչ որ կը նշանակէ, թէ ան այլեւս երկնաքաղաքացի է: Ու երրորդ՝ Յիսուսի «նոր անունը», թէ հաւատացեալը յատկապէս կապուած պիտի մնայ Յիսուսի. այս գրութեամբ յայտնի պիտի ըլլայ, թէ Որու դրօշին ներքեւ կը գտնուի ան, եւ որո՛ւն արիւնովը՝ ազատագրուած է եւ մաս կազմած է Աստուծոյ մեծ ու յատկենական ընտանիքին:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՊԱՏԳԱՄ (Յայտ. Գ. 14–22)

«ԱՀԱԻԱՍԻԿ ԴՐԱՆ ԱՌՋԵԻ ԿԵՑԱԾ ԿԸ ԲԱԽԵՄ. ԵԹԷ ՄԷԿԸ ԼՍԷ ՁԱՅՆԻՍ ԵԻ ԲԱՆԱՑ ԴՈՒՌԸ, ՆԵՐՍ ԿԸ ՄՏՆԵՄ ԵԻ ԱՆՈՐ ՀԵՏ ԸՆԹՐԻՔ Կ'ԸՆԵՄ»

Եօթներորդ ու վերջին նամակը ուղղուած է այն քրիստոնեայ համայնքին, որ հաստատուած էր ԼԱԻՈԴԻԿԻԱ քաղաքին մէջ: Շուրջ 40 մղոն հարաւ արեւելք կ'իյնար այն քաղաքը վերոյիշեալ Փիլատելփիայէն եւ աւելի քան հարիւրմղոն արեւելք՝ Եփեսոսէն, այսինքն եգէականի ծովեզերքէն: Այսօր բոլորովին աւերակ է եւ կը գտնուի ոչ շատ հեռի Տենիզլիէն: Թէեւ եղած է հնադարեան քաղաք տարբեր անունով, բայց Քրիստոսէ առաջ Գ. դարու կէսերուն Անտիոքոս Բ. թագաւոր վերանորոգած է զայն եւ իր Լաւոդիկէ կնոջ անունը տուած է անոր: Ցարդ յիշեալ եօթը քաղաքներուն ամէնէն մեծը, բարգաւաճը եւ հարուստը կ'երեւի դատելով իր աւերակներէն, որոնց մէջ աչքի կը զարնեն «Ստաթ» մը, թատրոններ, ագուգաններ– ջուրի մեծ ճամբաներ: Քաղաքին բնակչութիւնը առհասարակ կազմուած էր հելլէնացած Սուրիացիներէ, Յոյներէ եւ Հռովմէացիներէ. կար նաեւ հրէական մեծ ու կարեւոր գաղութ մը: Այս քաղաքի հարուստ ու ազդեցիկ քաղաքացիներէն մէկը, Պոլեմոն կոչուած, եղած է «թագաւոր Հայկական Պոնտոսի», այսինքն Տրապիզոնի եւ չրջակայքի:

Լաւոդիկիայի դրացի էին Եռապոլիս եւ ԿՈՂՈՍԱ քաղաքները: Այս վերջին քաղաքին ուղղեալ թուղթ մը ունի Պօղոս, որմէ կ'իմանանք թէ Առաքեալը մասնաւոր հետաքրքրութիւն ցոյց կուտայ վերոյիշեալ քաղաքներու քրիստոնեաներու նկատմամբ: Խօսքն ուղղելով Կողոսացիներուն կ'ըսէ. «Կ'ուզեմ որ գիտնաք թէ ինչպիսի «ճգնութիւն» ունիմ Ձեզի եւ ԼԱԻՈՐԴԻԿԵՑԻՆԵՐՈՒՆ համար, ինչպէս նաեւ անոնց համար, որոնք չեն տեսած իմ երեսս. (Կող. Բ.1): Որմէ կարելի է հետեւցնել թէ Պօղոս Առաքեալ անձամբ չէ գտնուած այս քաղաքները: Նոյն թուղթի վերջաւորութեան Պօղոս Առաքեալ ողջոյն կը ղրկէ Կողոսիոյ քրիստոնեաներուն նաեւ իր գործակիցներէն ԵՊԱՓՐԱՍի կողմէ, զոր կը ներկայացնէ իբրեւ «Քրիստոսի ծառայ եւ ձեզմէ մէկը, որ ամէն ատեն կ'աղօթէ ձեզի համար». ու կը վկայէ, որ այս անձը «չատ աշխատութիւն ունի ձեզի եւ Լաւոդիկեցիներու եւ Եռապոլսեցի–

ներու համար»: Որմէ կը հետեւցնուի, որ ամենայն հաւանականութեամբ Եպափրասն էր այն երեք քաղաքներու եւ շրջակայքի մէջ քրիստոնէութիւնը քարոզող անձը: Հուսկ ապա Առաքեալը կ'աւելցնէ. «Մեզմէ ողջոյն տուէք Լաւոդիկիայի մէջ եղած եղբայրներուն, եւ Նիմփային եւ իր տան մէջ հաւաքուող առանին եկեղեցիին. ու երբ այս նամակը կարդացուի ձեր մէջ, այնպէս մը ըրէք որ կ'արդացուի նաեւ Լաւոդիկէի եկեղեցիին մէջ եւ դուք ալ ձեր կարգին կարդացէք Լաւոդիկեցիներուն ղրկուած թուղթը»: (Կող. Դ. 15–16): Այս տեղեկանքէն կը հետեւցուի որ Պօղոս Առաքեալ նամակ մըն ալ գրած է Լաւոդիկեցիներուն, որ սակայն ըստ երեւոյթին կորսուած է:

Ներկայիս, հին եկեղեցիներու կանոնագրքերուն մէջ կայ նաեւ «ԿԱՆՈՆՔ ԼԱՒՈԴԻԿԷԻ» կոչուած կարգապահական կանոնախումբ մը, բաղկացած 60 կանոններէ, որմէ եւս կը հետեւցուի որ կարեւոր եկեղեցական ժողով մը գումարուած է Լաւոդիկէի մէջ, հաւանաբար Դ. դարու կէսերուն: Այս կանոնները անցած են նաեւ հայ եկեղեցիի կանոնագրքին մէջ 55 կանոններով միայն:

Նամակին սկիզբը Քրիստոս ներկայացուած է անսովոր մակդիրով մը. Տէրը կը հրամայէ Յովհաննէսին, որ «գրէ Լաւոդիկէի եկեղեցիի հրեշտակին. այսպէս կ'ըսէ ԱՄԷՆԸ»: Ասիկա արձագանգը կը նկատուի Եսայի մարգարէի մէկ խօսքին (ԿԵ. 16) ուր, ըստ Եբրայական բնագրի Աստուծոյ մասին ըսուած է. «որուն անունը ԱՄԷՆ է». մեր մօտ թարգմանուած է. «Աստուած ճշմարիտ»:

Ինչպէս միւս նամակներու մէջ, այնպէս ալ այստեղ Յիսուս ինքզինքը ներկայացնելէ անմիջապէս յետոյ ուղղակի կը յայտարարէ այն հոգեվիճակը որուն մէջ կը գտնուին եկեղեցին.

> «Գիտեմ գործերդ. ոչ ցուրտ ես եւ ոչ տաք. պէտք էր որ ցուրտ ըլլայիր եւ կամ տաք. բայց դուն գաղջ ես, ոչ տաք եւ ոչ ալ ցուրտ. ուստի իմ բերանէս դուրս պիտի փսխեմ քեզ»:

Միջին ճամբայ չկայ քրիստոնէական կրօնքի համար. կայ միայն չիտակ ճամբայ եւ սխալ ճամբայ. լայն ճամբայ՝ եւ նեղ ճամբայ: Եւ հետեւաբար ըսել կ'ուզուի վերեւի խօսքերով, թէ միջին ճամբայ չի կրնար գոյութիւն ունենալ ընդմէջ կայսերապաշտութեան եւ Քրիստոսապաշտութեան. բարոյական կեանքի եւ անբարոյական կեանքի՝ հոգեւոր կեանքի ու աշխարհիկ կեանքի միջեւ: Մէկ հիմնական տարբերութիւն կայ սակայն իրարու հակադիր այս ճամբաներուն միջեւ: Չիտակ ճամբան մէկ է. սխալ ճամբան հազար տեսակ կրնայ ըլլալ. նեղ ճամբայէն մէկ հոգի միայն կրնայ քալել. աւելի չիտակ՝ հոգիները իրարու ետեւ չարուած կրնան յառաջանալ, իբրեւ նոյն նպատակին գացող կարաւանի մը անհատնում ճամբորդները, քալելով իրարու հետքերուն վրայէն: Լայն ճամբան կրնաք լայնցնել ձեր ուզածին

չափ եւ մէջը զետեղել այնքան ուղի, որքան որ կրնաք երեւակայել· սակայն բոլորն ալ նոյն տեղ կ'առաջնորդեն· այսինքն՝ կորուստ: Քրիստոնեայի, հարազատ քրիստոնեայի պաշտամունքային յարումը մէկ տեսակ կրնայ ըլլալ· սէր, հնազանդութիւն եւ հաւատարմութիւն հանդէպ Քրիստոսի իր Հօր եւ Ս. Հոգիին, այսինքն Ամենասուրբ Երրորդութեան եւ մէկ Աստուածութեան հանդէպ: Ոչ–Քրիստոնեան կամ կեղծ–քրիստոնեան կրնայ պաշտել ամէն տեսակ աստուածներ: Շիտակի եւ սխալի միջեւ համաձայնութիւն եւ իրաւախոհութիւնը, գործնական կեանքի մէջ, կարտադրէ գաղջ կրօնքը, որ հաճելի չէ Քրիստոսի· ընդհակառակը իրեն սիրտխառնուք կը պատճառէ···: Գաղջ Քրիստոնեան աւելի գէշ է քան հեթանոսը, քան անհաւատը, քան կռապաշտը: Քրիստոս երբեք չձաղկեց անհաւատները եւ մեղաւորները, անոնք «արդէն իսկ դատապարտեալ են»· աչխարհի կապուած մարդերու համար ըսաւ· «թողէք մեռելոց թաղել զմեռեալս իւրեանց»: Բայց իրենք զիրենք արդար, աստուածապաշտ եւ օրինապահ նկատած դասակարգը – փարիսեցիները եւ դպիրները – կրակէ բառերով ձաղկեց· «Վա՛յ ձեզ դպրաց եւ փարիսեցւոց կեղծաւորաց»· ինչո՞ւ այս ձաղանքը հրէական կրօնքի ամէնէն բարեպաշտ եւ ամէնէն օրինապահ նկատուած դասակարգին համար· Մատթէոսի Աւետարանին ԻԳ գլուխին մէջ տրուած են բամաթիւ պատճառները, որոնք կրնան համադրուիլ երկու նախադասութեան մէջ· առաջին՝ «կ'ըսեն՝ բայց չեն գործադրեր»: Երկրորդ· «իրենց բոլոր գործերը կ'ընեն ի ցոյցս մարդկան»: Արդարեւ «ըսել» թէ ի՞նչ է չիտակը եւ ի՞նչ է սխալը, բայց չգործադրել չիտակը ու չմերժել սխալը, չատ աւելի ծանր մեղք է քան բնաւ չգիտնալը երկուքին տարբերութիւնը եւ հեթանոսաբար ապրիլը: Կամ հաւատալ Աստուծոյ՝ բայց չապրիլ Անոր պատուիրանին համաձայն, չատ աւելի գէշ է քան բացայայտ անհաւատութիւնը եւ հակառակութիւնը քրիստոնէական կրօնքին: Երբեմն այս վերջիններէն աւելի յոյս կայ քան առաջիններէն: «Մաքսաւորներ – մեղաւորներ – եւ պոռնիկներ» աւելի կարելիութիւնը ունին երկինքի արքայութիւն մտնելու քան անոնք, որոնք իրենք զիրենք Աստուծոյ հաւատացող ցոյց կուտան, բայց Անոր կամքին համաձայն չեն ապրիր, կ'ըսէ Քրիստոս· (Մտթ· Իա· 31–32):

Իրական Քրիստոնեան գաղջ չի կրնար ըլլալ· պէտք է որոշ ու վճռական ըլլայ այս պարագան ամէն հաւատացեալի· կամ պաղ ու բոլորովին անտարբեր դիրք բռնել Քրիստոսի եւ իր բոլոր պահանջքներուն հանդէպ, մինչեւ իսկ բացայայտօրէն մերժել եւ ուրանալ զայն, եւ կամ՝ տաքուկ, անկեղծ ու ամբողջական վերաբերմունք ցոյց տալ Քրիստոսի եւ իր բոլոր պահանջքներուն նկատմամբ: Անոնք որոնք կը ջանան իրաւախոհութեան մը գալ Քրիստոսի եւ Սատանայի միջեւ, կամ Անոր եւ մարդկային վատառողջ ցանկութիւններու միջեւ ուրիշ խօսքով կը փորձէ

միջին ճամբայ մը բռնել ընդմէջ Քրիստոսի պահանջքներուն եւ աշխարհի պահանջքներուն, յաճախ զիջելով վերջիններուն, եւ անտեսելով առաջինները, զգուելի կը դառնայ Քրիստոսի եւ սիրտ խառնուք կը պատճառէ Անոր, գաղջ ջուրին պէս: Քրիստոնէութիւնը կանգուն, կենդանի եւ առոյգ պահողները Պօղոս Առաքեալի՝ եւ Յայտնութեան Գրքի հեղինակ Յովհաննէսի պէս անզիջող մարդիկ եղած են: Եթէ երեւութապէս զիջած են՝ պարզապէս այդ ըրած են մարդիկը Քրիստոնէական ճշմարտութեան բերելու համար. կ'ըսէ Պօղոս Առաքեալ. «Անօրէններու հետ անօրէնի պէս եղայ, ոչ թէ որովհետեւ անօրէն էի, այլ՝ որպէս զի անօրէնները չահիմ, տկարներու հետ տկարի պէս եղայ, որպէսզի տկարները չահիմ. ամենքի հետ ամէն բան եղայ, այն միտքով, որ թերեւս ոմանց փրկութեան պատճառ ըլլամ» (Ա. Կոր. Թ. 20–23): Քրիստոնէութիւնը ապրեցնողները՝ անոր սիրոյն համար մեռնիլ գիտցող մարդիկը եղած են. Քրիստոնէութիւնը չուրանալու համար կրկէսներու մէջ գազաններու առջեւ նետուելու քաջութիւնը ունեցող մարդերը եղած են:

Կարգ մը քրիստոնեաներ անկեղծ ճիգ կը թափեն կեանքին հետ կապելու Աւետարանը, այսինքն Քրիստոսը եւ իր պատգամները. իմաստ եւ կեանք կը տեսնեն Անոր մէջ եւ կ'ուզեն փոխադրել զԱյն իրենց կեանքէն ներս. եռանդ. ջերմութիւն եւ համոզումի թափ կը դնեն իրենց խօսքերուն եւ կեանքին մէջ: Ցաճախ կը մեղադրուին ասոնք չափազանցութեան կամ անհանդուրժողութեան եւ նման մեղքերով: Ստոյգ է մոլեռանդութիւնը եւ անհանդուրժողութիւնը անհաչտ է քրիստոնէութեան հետ. բայց հարազատ քրիստոնէութեան մէջ ոչ մէկ չափազանցութիւն կրնայ մտնել: «Եղէք կատարեալ, ինչպէս ձեր երկնաւոր Հայրը կատարեալ է». Քրիստոսի կողմէ դրուած չափանիշ մըն է այս, որուն մէկ ծայրը երկրի վրայ է, իսկ միւս ծայրը կը կորսուի երկինքի անհունութեան մէջ: Ընդհակառակը ներկայ կազմակերպեալ եկեղեցիներու գլխաւոր այպանելի կողմը այն է, որ պէտք եղածին չափ տաք չեն Քրիստոսի եւ Իր անխախտ ու յաւիտենական ուսուցումներու հանդէպ:

Երբ Յիսուս կը մեղադրէ Լաւոդիկէի եկեղեցին գաղջութեան յանցանքով, ըսել կ'ուզէր որ այդ եկեղեցին կորսնցուցած էր բարոյականի եւ անբարոյականի տարբերութիւնը, հոգեւոր եւ աշխարհիկ գործերու միջեւ խտրութիւն դնելը. կորսնցուցած էր սրբութեան եւ անսրբութեան միջեւ գոյութիւն ունեցող զատորոշութիւնը: Ուրիչ խօսքով կորսնցուցած էր՝ հաւատք, սէր, բարութիւն կոչուած մեծ բառերուն եւ նմաններուն իսկական իմաստը: Ուղղակի կամ անուղղակի Աստուած չէգոքութեան

դատապարտուած էր, նման այն մարդերուն, որոնք հոգեկան կուրութեամբ «կ'ըսէին իրենց սիրտերուն մէջ. Աստուած ոչ բարիք կ'ընէ, ոչ ալ՝ չարիք» (Սոփ. Ա. 12): Կամ նմանած էին այն «պիղծ եւ ապստամբ» քաղաքին, որ այլեւս «չի կրնար լսել ոեւէ ձայն, չի կրնար ընդունիլ սրբագրութեան խրատը, չի կրնար յուսալ Տիրոջ, եւ չի կրնար մօտենալ իր Աստուծոյն» (Սոփ. Գ. 2):

Գաղջերը իրենց գաղջութիւնըարդարացնելու համար գեղեցիկ բառեր կը գործածեն. օրինակ զայն կը կոչեն լայնամտութիւն, չափաւորութիւն, հանդուրժողութիւն մինչեւ իսկ հեզութիւն ու խոնարհութիւն, որ չուզեր ուրիշները դատել: Սակայն Քրիստոսի բռնած ժխտական կեցուածքը այս կարգի անտարբերներու հանդէպ, մտքերու մէջ տարակոյսի հետք չի ձգեր որ այս հոգեվիճակը վնասակար է նախ եւ առաջ Քրիստոնէութեան ընդհանրապէս: Այս վիճակը նախ աւելի մեծ անարգանք է Քրիստոսի հանդէպ, քան ամբողջական ուրացումը, եւ երկրորդ՝ սխալ գաղափար կազմել կուտայ Քրիստոնէութեան մասին արտաքին աշխարհի առջեւ, թէ չարժեր լրջութեամբ նկատի առնել զայն, իբրեւ կրօնքը գաղջ մարդերու, սկզբունքէ եւ հզօր համոզումէ զուրկ մարդերու, որոնք իրենց երջանկութիւնը եւ հոգեկան գոհունակութիւնը անոր մէջ չկարենալով գտնել կը հարկադրուին դիմել աշխարհիկ հաճոյքներու: Ընդհակառակը եթէ քրիստոնէութիւնը ինքզինքը ի վերջոյ պարտադրեց Յունա-հռոմէական աշխարհին, գաղտնիքը իր մարտիրոսներու ցուցաբերած արիութեան եւ մահը արհամարհելու քաջութեան մէջ կը կայանար:

Կը չարունակէ Յիսուս մէջտեղ հանել, անխնայ եւ խիստ բառերով, այս եկեղեցիին տկարութիւնները եւ ինքնահաւանութիւնը.

> «Կ'ըսես դուն քեզի. ես հարուստ եմ. ես բարգաւաճ եմ. ես ոչ մէկ բանի կարօտ եմ: Սակայն չես գիտեր, թէ դուն ողորմելի, թշուառ, աղքատ, կոյր եւ մերկ ես»:

Լաւոդիկէ արդարեւ փարթամ ու բարգաւաճ քաղաք մըն էր. ենթադրելի է, որ Քրիստոնէական եկեղեցիի մէջ ալ նիւթապէս հարուստներ պակաս չէին:

Տարակոյս վեր է, թէ նիւթական հարստութիւնը մարդուն ներքին ապահովութիւն եւ գոհունակութիւն կը ներշնչէ. այս իսկ պատճառով ամենամեծ թշնամին է Քրիստոնէական հասկացողութեամբ հարազատ հոգեւոր կեանքին: Յիսուս երանի կարդաց «աղքատներուն, սգաւորներուն, հալածուողներուն», որովհետեւ աւելցուց Յիսուս. « Ձեր վարձքը չատ է երկինքի մէջ»: Ընդհակառակը վայ կարդաց «մեծատուներու, յագեցածներու, ծիծաղողներու», որոնք անդենականին մէջ «պիտի լան ու սգան» (ղկ. Ձ. 20–26):

Յաճախ կը պատահի, որ նիւթապէս բաւարարուած զգալը անտեսել կուտայ մարդուս հոգեկան կարիքները. եւ երբեմն ալ ֆիզիքական ապահովութիւնը եւ գոհունակութիւնը կը շփոթեն հոգեկան բաւարարութեան հետ, եւ կը կարծեն թէ ոչ մէկ պակասութիւն ունին: Ոմանք Ս. Գիրքի դէպքերը լաւ գիտնալով կամ ինչինչ կարեւոր համարներ գոց սորված ըլլալով կը կարծեն որ կրօնքի մասին անհրաժեշտը ունին, երբ բոլորովին զուրկ են անոր ոգիէն: Որչա՜փ զգուշաւոր պիտի ըլլանք ինքնախաբէութեան զոհ չըլլալու: Այսօր ամենայն հաւանականութեամբ միլիոնաւոր հոգիներ կան, որոնք իրենց «աչքերը դժոխքի մէջ բացած են», Աւետարանի բացատրութեամբ, երբ կը կարծէին որ երկինքի բնակիչ պիտի ըլլային: Ամէնէն աւելի այս մարզի մէջ պարտինք աղօթել Աստուծոյ, որ ինքնախաբէութեան եւ արդարացած ըլլալու յաւակնոտութեան զոհ գացած չըլլանք Փարիսեցիներու պէս:

Լաւոդիկէի եկեղեցին ինքզինքը հարուստ, բարգաւաճ ու անկարօտ կարծած ատեն՝ Քրիստոսի գաղափարը ճիշդ հակ. ռակն է իրենց ունեցածին.

Աղքատ էին. իրենց նիւթական հարստութեան մէջ իրենց հոգիները սովահար եղած էին. Գանձ կարծեր էին բան մը, որ խորքին մէջ գանձ չէր, այլ ապրուստի միջոց միայն, զոր երբեք պիտի չկրնային իրենց հետ առնել դէպի յաւիտենականութիւն իրենց ճամբորդութեան ընթացքին. «Երկրի վրայ գանձ մի դիզէք» ըսած էր Յիսուս, որովհետեւ այդ ենթակայ է ի վերջոյ կորուստի. «այլ ձեր գանձերը հաւաքեցէք երկինքի մէջ» ուր ապահով պիտի մնայ ձեզի համար. ակնարկելով բարի գործերու եւ առաքինական կեանքի, որոնք մեզմէ անբաժան պիտի ըլլան նաեւ յաւիտենականութեան մէջ:

Կոյր էին. չէին կրնար տեսնել իրենց իսկական վիճակը, հարստութեան անցաւոր ըլլալը, ոչ ալ կրնային տեսնել ճշմարիտ ճանապարհը եւ կեանքը, որ Քրիստոսն էր: Վերահասու չէին այն վտանգին, որուն մէջ ինկած էին իրենց յանձնապաստանութեամբ: «Եթէ քու մէջդ եղած լոյսը խաւարած է, որքա՜ն թանձր պիտի ըլլայ այդ խաւարը» ըսած էր Յիսուս: Չէին կրնար տեսնել հաւատքի աչքովնոյնինքն զԱստուած, որ չարունակ ներկայ պէտք էր ըլլար իրենց մէջ իբրեւ քրիստոնեաներ: Չէին կրնար տեսնել բարոյական մահը, որ արդէն իսկ թափանցեր էր իրենց հոգեւոր կեանքէն ներս:

Մերկ էին: Զրկուած էին արդարացման եւ սրբացման պատմուճանէն: Իրենց ունեցածը ինքնահաւանութեան ցնցոտի մըն էր, որուն պատռուածքներէն իրենց հոգիին մերկութիւն կ'երեւէր: Առանց տունի եւ ապաստանարանի մնացեր էին, ուր

գէթ կարենային ծածկել իրենց մերկութեան ամօթը· որովհետեւ մնացեր էին առանց Աստուծոյ, որուն մէջ միայն մարդու հոգին կրնայ գտնել իր հանգիստը եւ ապահովութիւնը:

Համադրելով· Յիսուս այս յանդիմանութեամբ ըսել կ'ուզէր· նիւթական հարստութիւնը չի ճոխացներ հոգին· ընդհակառակը կ'աղքատացնէ զայն: Մարմնի տեսողութիւնը չի լուսաւորեր հոգին: Ամէնէն հոյակապ պալատներէն ներս կամ գեղեցկագոյն զգեստներու մէջ, հոգին կրնայ ինքզինքը մերկ ու անապահով զգալ ու մսխել: Հոգին տարբեր է մարմինէն եւ նիւթէն· եւ հետեւաբար իրեն յատուկ հանգստաւէտութեան պայմաններով օժտուած պէտք է լինի-այլապէս ողորմելի եւ թշուառ պիտի ըլլայ, նիւթական ու մարմնական ամէնէն իտէալ պայմաններու մէջ:

Այս բոլորը կրնային ամբողջական յուսահատութեան մատնել լաւոդիկեցիները· բայց Յիսուսին նպատակը զանոնք վհատեցնել չէր· իրականութիւնը ամբողջ իր մերկութեան մէջ ըսելով հանդերձ, Անոր նպատակն էր արթնցնել եւ սթափեցնել ինքնահաճութեան թմրութեան մատնուած եկեղեցին: Ուստի իր յաջորդ խօսքերը զգաստացուցիչ են եւ իբրեւ փրկութեան պարան իրենց կը նետուի, որպէսզի անկէ բռնելով կարենան ազատիլ անդունդէն, որուն մէջ ինկած էին առանց անդրադառնալու:

> «Արդ, խորհուրդ կուտամ քեզի· գնէ՛ ինձմէ կրակի մէջ փորձուած ոսկին, որպէսզի հարստանաս· Ա՛ռ ինձմէ սպիտակ զգեստներ, որպէսզի չերեւի մերկութեանդ անվայելչութիւնը: Ու վերջապէս աչքերուդ դեղ դիր, որպէսզի տեսնես: Եւ յիշէ, որ ես իմ սիրածներս կը յանդիմանեմ ու կը խրատեմ· ուրեմն նախանձաւոր եղիր ու ապաշխարէ»:

Ըսել կ'ուզէ Քրիստոս· նիւթական հարստութեան փոխարէն, հոգեւոր հարստութիւն գնեցէք ինձմէ ու այդ նոր հարստութիւնը կը պատկերացուի իբրեւ «կրակին մէջ փորձուած ոսկի»: Ոսկիին ոչ միայն գտութիւնը կը փորձուի կրակի մէջ, այլ ան աւելի կը մաքրուի եւ աւելի փայլ կը ստանայ: Լաւոդիկեցիներ պէտք է փորձուէին հալածանքներու ենթարկուելով եւ կայսերական դատարաններու առջեւ բարձրանալով: Ուրեմն հակառակ իրենց ողորմելիութեան եւ աղքատութեան այս թանկագին հարստութիւնը կրնային ստանալ Քրիստոսէն, որ կը հրաւիրէ զանոնք իրեն· «ինձմէ առէք»: Ի՞նչպէս պէտք է ստանային այս ճշմարիտ ոսկին Անկէ· պէտք էր «գնէին»: Գնել կը նշանակէ մեր ուզածը ձեռք ձգել փոխարէն բան մը վճարելով: Լաւոդիկեցիներ եթէ «աղքատ եւ ողորմելի» էին, ի՛նչ կրնային տալ իրենց ստանալիք «փորձուած – գուտ – ոսկիին» համար, որպէսզի իրապէս հարստանային: Այո, բան մը պիտի վճարէին Լաւոդիկեցիները,

բայց վճարուածը անարժէք բան մըն էր, բաղդատմամբ ձեռք ձգուածին: Ձեռքէ պիտի հանէին բան մը՝ պարզապէս տեղ բանալու համար նոր հարստութեան: Կամ Աւետարանի վաճառականի առակին ցուցմունքին համաձայն պիտի «վաճառէին իրենց ամբողջ ունեցածը» գնելու համար փնտռուած «պատուական մարգարիտը» Պարզապէս պիտի հրաժարէին իրենց յեղյեղած «հարուստ եմ, բարգաւաճ եմ» ինքնաբաւութեան յաւակնոտութենէն: Ուրեմն Քրիստոսի երթալ պէտք է մեր խեղճութեան եւ աղքատութեան խոր գիտակցութեամբը. հրաժարելով ինքնաբաւութեան զգացումէն, **«արժանիքներու տէր եմ» ըսելու ամբարտաւանութենէն որպէս զի կարենանք գնել ու տիրանալ այս ծածկեալ բայց անկորնչելի գանձին:**

Առէք ինձմէ, կ'ըսէ Քրիստոս, «սպիտակ զգեստներ», ծածկելու **համար ձեր մերկութեան անվայելչութիւնը: «Սպիտակ զգեստները» պիտի հագնէին մարտիրոսները արքայութեան մէջ (Յայտ. է. 13): Իբրեւ խորհրդանշանը իրենց արդարացման ու սրբացման՝ ի ձեռն Յիսուս Քրիստոսի:**

Ի վերջոյ իրենց հոգեւոր կուրութիւնը դարմանելու համար Յիսուս կ'առաջարկէ «աչքի դեղ» կամ «օծանելիք». իրենց սեպհական իմաստութիւնը եւ կարծիքները կուրութիւն էին առաջի Աստուծոյ. թող փորձեն փոխարինել ասոնք Աստուծոյ խօսքով ու հոգիով, այն ատեն իրենց հոգիի աչքերը պիտի բուժուէին ու բացուէին, նախ տեսնելու համար այն վտանգը, որուն ենթարկած էին իրենք զիրենք իրենց ինքնահաւանութեամբ եւ նիւթական բարիքները չփոթելով երկնային պարգեւներու հետ: Պիտի տեսնէին այս անգամ Աստուծոյ կամքը, իրենց պարտականութիւնները, իրենց իսկական ու յաւիտենական չահը: Նո՛ր եւ փառաւոր ապագայ մը պիտի բացուէր իրենց աչքին դիմաց, ու այս լոյսը պիտի ազատէր զանոնք բարոյական խաւարէ: Ուրեմն քննենք մենք զմեզ Աստուծոյ խօսքին լոյսին տակ եւ լրջօրէն խնդրենք ներկայութիւնը Ս. Հոգիին, որ իրապէս պիտի բանայ մեր հոգիին աչքերը, տեսնելու համար նախ մեր տկարութիւնները եւ մեղքերը – ամբարտաւանութիւնը, նախապաշարումները, աչխարհային ցանկութիւնները – եւ ապա օժտելու համար զմեզ զօրութեամբ ասոնցմէ ազատագրուելու համար: Ի վերջոյ պիտի բանայ մեր աչքերը, որպէսզի ճանչնանք մեր իսկական նկարագիրը եւ մեր հոգեկան կացութիւնը, որպէսզի հետամուտ ըլլանք տիրանալու մեր փրկութեան եւ պահպանելու զայն մեծագոյն խնամքով եւ գուրգուրանքով:

Քրիստոս այն եկեղեցիին պակասութիւնները մէջտեղ դրած ու յանդիմանած էր զայն: Ասիկա ոչ միայն պիտի չվհատեցնէր

զիրենք, այլ ընդհակառակը յոյսով պիտի լեցնէր եւ պիտի յիշեցնէր Առակաց գրքի ծանօթ յորդորը. «Որդեակ, մի վհատիր Տիրոջմէ խրատուելուդ համար, եւ մի յուսահատիր Անկէ յանդիմանուելուդ համար. որովհետեւ Տէրը իր սիրածները կը խրատէ, եւ կը տանջէ այն որդին, որ ի վերջոյ իրմէ ընդունելի պիտի ըլլայ» (Առակ. Գ. 11): Ընդհակառակը փոխանակ վհատելու պէտք է եռանդով լեցուի, իբրեւ եկեղեցի մը, որ բոլորովին չէ լքուած Աստուծմէ, հակառակ իր անարժանութեան, եւ հաւաքելով իր մնացած ոյժերը եւ հաւատքը պէտք է ապաչխարէ եւ դարձի գայ իր չար ճանապարհէն:

Ու այս «ողորմելի, թշուառ» ու տկար եկեղեցիին Յիսուս կուտայ ամէնէն երջանիկ խոստումը ամէնէն գեղեցիկ պատկերով մը.

> «Ահաւասիկ դրան առջեւ կեցած կը բախեմ. եթէ մէկը լսէ ձայնիս եւ բանայ դռները, ներս պիտի մտնեմ, անոր մօտ ընթրիք պիտի ընեմ, ու ան՝ ինծի հետ»:

Ճանչնալէ յետոյ մարդը – ապարախտ, տգէտ, «փինիկ» ու մեղաւոր արարած մը – լսել որ տիեզերքի Արարիչը կեցեր է անոր հոգւոյն դրան առջեւ եւ կը բախէ զայն, ներս մտնելու արտօնութիւն խնդրելով, իսկապէս անհաւատալի կը թուի. բայց ըսողը նոյնինքն Քրիստոսն է, եւ հետեւաբար չենք կրնար չհաւատալ: Այո, Քրիստոս իրեն համար հաճոյք կը համարէ իր մեծութիւնը, իր երջանկութիւնը, իր չնորհները եւ իր զօրութիւնը, այսինքն իր աչխարհ բերած փրկութիւնը մեզի բաչխել, իր ունեցածին բաժնեկիցը դարձնել զմեզ: Այստեղ է Աստուծոյ ողորմութեան ու մարդասիրութեան մեծութիւնը եւ անհասանելիութիւնը: Դժբախտաբար եսասէր մարդուն սիրտը փակ է Քրիստոսի դէմ բարոյական տգիտութեամբ, անհաւատութեամբ, ածնասիրութեամբ ու մեղապարտ նախապաչարումներով: Երբ Քրիստոս մարդուն սիրտը փակ կը գտնէ. «դուրսը կը սպասէ եւ կը չարունակէ բախել դուռը». ու այդ դուռը ներսէն միայն կը բացուի. ոչ ոք կրնայ բանալ զայն, եթէ ինք տանտէրը չուզէ բանալ ներսէն: Դուրսը կեցող Փրկիչը սակայն կը չարունակէ բախել մեր սիրտերուն դռները իր աւետարանական խօսքերով եւ իր հոգիի ազնիւ ներչնչումներով: Անոնք որ կրնան բանալ զայն մեծ հիւրին առջեւ, պիտի նչմարեն որ իրենց խաւար ներքին սենեակը պիտի ողողուի զուարթ լոյսով մը. թարմութիւն ու մաքուր մթնոլորտ պիտի մտնէ ապականած բնակարանէն ներս: Ու տանտէրը, որ «աղքատ, ողորմելի թշուառականն» մրն է, հազիւ պիտի կրնայ

հիւրին առջեւ դնել չոր հացի կտոր մը ու գաւաթ մը ջուր: Հրաշագործ հիւրը իր ձեռքերուն մէջ պիտի առնէ ու պիտի օրհնէ այդ հացի կտորը, որ պիտի վերածուի «կեանքի հացին», որ պիտի հաստատէ տկարացած սիրտը· իսկ ջուրը պիտի վերածէ կանայի գինին, «որ պիտի զուարթացնէ հոգիները»: Ու պիտի աւելցնէ առնոց վրայ իր բերած նուէրները, զանազան չնորհներու պարէննեըը, հաւատքի պտուղները, սիրոյ անուշեղէնները ու երջանկութեան ծաղիկները: Ու պիտի սկսի իսկական խնջոյքը, այսինքն հոգեկան հաղորդութիւնը երկուքին միջեւ: Աւա՛ղ, սակայն, հազարներ ու բիւրաւորներ պիտի մերժեն բանալ իրենց սրտին դռնեըը Քրիստոսի առջեւ իրենց անհոգութեամբ, յամառութեամբ ու եսասիրութեամբ· ու երբեք պիտի չկրնան ըմբռնել, մեծութիւնր իրենց կորուստին ու զրկանքին:

Արդարեւ հոյակապ եւ հիանալի է հակապատկերը որ կայ Քրիստոսի խիստ յանդիմանութեան եւ անոր յաջորդող քաղցր բարեկամութեան միջեւ: Երեւակայել Տիեզերքի Տէրը, որ կեցած է մարդկային կեանքէն դուրս եւ անկէ ներս ընդունուիլ կր խնդրէ: Ուրեմն ամբարտաւան, յամառ ու յաճախ այլասերած մեզաւորը տակաւին ունի կարելիութիւնր Աստուծոյ հիւրընկալ դառնալու: Այս համադրութիւնր խստութեան եւ բաղցրութեան կեդրոնական գաղափարը կր կազմէ Աւետարանին: Այս երկուքէն ոչ մէկը կատարեալ է առանց միւսին· պէտք է քալեն միասին· պէտք է գործեն միասին· մէկը պէտք է ամուր բռնէ մեղաւորը որ չիյնայ· միւսը պէտք է մղէ զայն, որ առաջ երթայ: Այն Քրիստոսը, որ մարակ ի ձեռին Աստուծոյ տաճարը կր մաքրագործէ եւ կր գոռայ գայն պղծող սեղանաւորներու երեսին· «վերցուցէք, հեռացուցէք» այս բոլորը այս սրբավայրէն, նոյն անձն է որ կ'րսէ· «Ժողովուէք որ մանուկները մօտենան ինծի, եւ արգելք մի ըլլաք անոնց» ու կ'առնէ զանոնք իր ծունկերուն վրայ, կ'օրհնէ, կր գգուէ ու կր սիրէ զանոնք:

Այն Քրիստոսը, որ կր պատգամէ· «ԵԹԷ չապաշխարէք ամենքդ ալ ՊԻՏԻ ԿՈՐՍՈՒԻՔ»· կամ կրակէ «վայ» կը կը կարդայ ինքնահաւան փարիսեցիներու եւ դպիրներու գլխուն, նոյն անձն է որ կը հրաւիրէ բոլոր «յոգնածները» եւ անձկութեանց եւ մտահոգութեանց ներքեւ «ծանրաբեռնուածները» դէպի իրեն· խոստանալով անոնց հոգիի խաղաղութիւն եւ սիրտի անդորրութիւն: Ու այս կենդանի պատկերը, ուր երկինքի եւ երկրի թագաւորը լապտեր ի ձեռին կեցած կը բախէ մարդկային փակուած խղճմտանքի դրան առջեւ, անմոռանալի եւ փրկարար տեսարաններէն մէկն է ամբողջ Նոր Կտակարանին:

Արդարեւ չկայ մտերմութեանց աւելի խօսուն պատկեր քան մէկտեղուիլը բարեկամներու, որոնք նստած են հասարակաց սեղանի մը չուրջ եւ հաց կը բեկանեն իրարու հետ: Ա՛յս է, ըստ Քրիստոսի հաւաստումին, կապը եւ յարաբերութիւնը Աստուծոյ եւ հաւատացեալին, երբ անոնք իրարու կը հանդիպին եւ հաղորդակից կը դառնան յանձին Քրիստոսի: Կայ փոխադարձ մօտիկութիւնը եւ մտերմութիւնը. կայ փոխադարձ հասկացողութիւնը եւ համակրանքը. կայ վերջապէս միասնականութիւնը եւ միաձուլումը իրարու հետ եւ իրարու մէջ: Այն ատեն կեանքը իրապէս կը դառնայ խնջոյք ու խորունկ հաճոյք. թէ իսկ անպակաս ըլլան հալածանքներ ու չարչարանքներ:

Ու վերջաւորութեան կը բերուի այս դժբախտ եկեղեցիին ուղղեալ յորդորականը, ինչպէս նաեւ եօթը եկեղեցիներու գրուած եօթը կարճ բայց իմաստալից նամակներու չարքը նոյնքան եւ աւելի հիասքանչ խոտումով մը.

«ով որ –փորձութիւններու մէջէն– յաղթական դուրս կուգայ, ինծի հետ իմ աթոռիս վրայ պիտի նստեցնեմ, ինչպէս ես յաղթեցի եւ նստայ Հօրս աթոռը: Ականջ ունեցողը թող լսէ, թէ ինչ կ'ըսէ Հոգին եկեղեցիներու»:

Ուրեմն եզրակացութիւնը այս նամակին խոստում մըն է ՅԱՂԹՈՂԻՆ, ինչպէս եղած էին բոլոր նախընթաց նամակներուն մէջ: Քրիստոս անցած էր փորձութեանց, նեղութեանց ու պայքարներու մէջէն եւ յաղթական դուրս եկած էր այդ բոլորէն. իր կեանքի վերջին կտակին մէջ յայտարարած էր այս իրողութիւնը. «քալ եղէք. ես յաղթեցի աշխարհի»: Եւ իբրեւ վարձք իր պայքարներուն ու յաղթանակին, նստած էր Աստուծոյ աջ կողմը, վերատիրանալով այն փառքին, որ ի սկզբանէ ունէր, եւ զոր ընդհանրապէս ծածկած էր երկրի վրայ եղած ատեն մարդկային խոնարհ կերպարանքին տակ: Անոնք որ կը նմանին Քրիստոսի չարչարանքներու եւ մաքառումներու մէջ, պիտի նմանին Քրիստոսի՝ փառքի մէջ: Անոնք ալ պիտի նստին Քրիստոսի հետ, անոր փառքին մէջ: Ուրեմն խոստացուածը եւ յաղթողին տրուելիքը ոչ միայն երանութիւնն է, այլ նաեւ՝ մեծութիւն եւ զօրութիւն: Քրիստոս չի ներկայանար, իբրեւ մէկը, որ իր Աթոռը իր հետեւորդներէն բարձր ու անջատ կը դնէ, ընդհակառակը տեղ կուտայ իր աթոռին վրայ իրեն հետեւող բոլոր յաղթողներուն. այսինքն մասնակից կը դարձնէ զանոնք իր փառքին եւ իշխանութեան: Այս պատկերով կը թելադրուի Աստուծոյ անսահման բարութիւնը եւ պատրաստակամութիւնը մեծցնելու եւ բարձրացնելու դէպի իրեն ամէն հաւատարիմ հետեւողը: Սակայն մարդ պէտք է նախապատրաստէ

ինքզինքը, այսինքն անհրաժեշտաբար անցնի փորձի, պայքարի եւ նեղութեանց մէջէն արժանի՛ ըլլալու համար այդ գերագոյն պատիւին: Այս պատկերը եւ խոստումը, ուր Քրիստոս տեղ կը հրամցնէ իր աթոռին վրայ յաղթող հաւատացեալին, կը գերազանցէ այն բոլոր խորհրդանշանները եւ խոստումները, որոնք եղած են ամբողջ Աստուածաշունչի մէջ վարձատրելու համար արդարը եւ սուրբ սիրտոնեցող հաւատարիմ ու մաքառող հաւատացեալը:

Ու կը փակուի Յայտնութեան Գիրքի ներածական այս առաջին մասը, ամենքի ուշադրութիւնը հրաւիրելով կարեւոր կէտի մը վրայ. «Ականջ ունեցողը թող լսէ, թէ Հոգին ինչ կ'ըսէ եկեղեցիներու»: Բոլոր եկեղեցիները դարերու ընթացքին իրարու պիտի նմանին իրենց մեղքերով եւ իրենց չնորհներով. ուստի պէտք է ակնկալեն, որ Աստուած նոյն յանդիմանութիւնները, նոյն գովասանքները եւ նոյն խոստումները պիտի ունենայ անոնց, ինչ որ ունեցաւ այստեղ ներկայացուած եօթը եկեղեցիներուն: Այս տեղ ներկայացուածները եկեղեցիի կաղապարներ կամ տիպարներ են, որոնք պիտի կրկնուին բոլոր ժամանակներու մէջ: Այստեղ բացայայտօրէն ըսուած են, թէ ինչ պէտք է ակնկալեն հաւատարիմ ու պտղաբեր եկեղեցիները Աստուծմէ, եւ ինչ պատիժներու պէտք է արժանանան անհաւատարիմ ու անպտուղ եկեղեցիները նոյն Աստուծոյ ձեռքէն:

Ուրեմն այս նամակներով յոտակօրէն կը յայտնաբերուի գլխաւոր նպատակը ամբողջ Յայտնութեան Գրքին գրուելուն: Այսինքն քաջալերել եւ զօրացնել Քրիստոնեաները, որոնք դէմ յանդիման կը գտնուին հալածանքներու եւ մահուան իրենց կրօնքին եւ հաւատքին համար: Ամրացնել զանոնք վարձատրութեան խոստումներով, որոնք յաճախ վեր են մարդու երեւակայութենէն: Աստնց կ'ընկերանան պատժական ազդարարութիւնները տկարացողներուն, ուրացողներուն ու վարանողներուն, որպէսզի սիրայօժար քաջութեամբ յանձն առնեն ի հարկին մարտիրոսանալը, քան տեղի տալ ոեւէ ձեւի տակ, Հռոմէական իշխանութեան պահանջքներուն, որ երկրպագեն ու պաշտեն անոր մեռած կամ ապրող կայսրերը: Իւրաքանչիւր նամակի եզրակացութեան խոստումները կը վերաբերին միայն ՅԱՂԹՈՂԻՆ, այսինքն մարտիրոսանալու տրամադրութիւն ունեցողին, Քրիստոնէական կրօնքի ճշմարտութեան մասին բանիւ բերանոյ վկայողին, եւ իր վկայութիւնը իր արիւնով կնքողին:

Անվարան կրնանք ըսել, որ եգիպականի եզերքի եօթը եկեղեցիներուն ուղղեալ այս եօթը պատգամներ ունին իրենց այժմէական եւ համաքրիստոնէական նշանականութիւնը: Կը պատկանին բոլոր դարերուն, բոլոր տեղերուն եւ բոլոր սերունդներուն: Անոնք կը պատկանին Քրիստոնեայ բոլոր եկեղեցիներուն ամենուրեք: Սակայն անոնք կը պատկանին նաեւ ամէն քրիստոնեային առանձնապէս եւ անհատաբար: Ոչ մէկ քրիստոնեայ, որ չէ ուրացած այդ անունը, որ չէ նետած զայն իր վրայէն մոռացումով կամ անտարբերութեամբ, չի կրնար կարդալ զանոնք առանց գտնելու բառեր, որոնք ուղղակի կը խօսին իր միտքին եւ սիրտին: Այն նամակներէն մէկին մէջ, տեղ մը պիտի հանդիպի խօսքի մը, նախազգուշեան մը կամ ակնարկութեան մը, որ երեւան պիտի հանէ իր հոգիին գաղտնիքը. ուր իր հոգեկան կարիքը պիտի մատնանշուի եւ պիտի առաջարկուի իրեն դեղ մը, դարման մը, որ իր ներքին հիւանդութեան միայն կը պատշաճի: Մենք ուզեցին միայն արձագանգը դառնալ այս բոլորին յօգուտ հոգիներու: Ու աւելի յարամագոյն խօսք չենք գտներ մտածումներու եւ մատնանշումներու այս շարքը իր վերջաւորութեան բերելու քան Յայտնութեան Գրքի առաջին գլուխի առաջին համարներուն մէջ յիշուած երանին:

> «Երանի անոր, որ կը կարդայ, կամ անոնց որոնք կը լսեն Մարգարէական այս խօսքերը եւ կը պահեն ինչ որ գրուած է անոր մէջ»:

ՎԵՐՋ